

**VÄIKUQ KEELEQ
MITMÕKEELITSEN ÕTISKUNNAN**

**VÄIKESED KEELED
MITMEKEELSES ÜHISKONNAS**

**VÄIKUQ KEELEQ
MITMÕKEELITSEN ÛTISKUNNAN**

**VÄIKESED KEELED
MITMEKEELSES ÛHISKONNAS**

**SMALL LANGUAGES
IN THE MULTILINGUAL SOCIETY**

Toimõndanuq Jüvä Sullõv

Võro 2010

Võro Instituudi toimõndusõq 24

Publications of Võro Institute 24

Toimõndaja / Editor: Jüvä Sullõv

Kaasõpilt / Cover design: Aapo Ilves

Inglüse kiil / English: Leila Hella Smithson

Nõvvvoandja / Advisor: Triin Iva

Toimõndusnõvvokogo / Advisory board:

Renāte Blumberga (Läti Aoluu Instituut, Läti Üli-
kuul), Martin Ehala (Talliina Ülikuul), Riho Grünthal
(Helsingi Ülikuul), Hasso Krull (Eesti Humanitaarins-
tituut, Talliina Ülikuul), Karl Pajusalu (Tarto Üli-
kuul), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikuul), Tiit
Rosenberg (Tarto Ülikuul), Janne Saarikivi (Helsingi
Ülikuul), Anneli Saro (Tarto Ülikuul), Helena Sulkala
(Oulu Ülikuul), Taive Särg (Eesti Kirändüsmuusõ-
um), Heiki Valk (Tarto Ülikuul), Eberhard Winkler
(Göttingeni Ülikuul)

Võro Instituudi toimõnduisi indeksiirjä om:

Publications of Võro Institute is indexed in:

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalne arhiiv (DIGAR)

Toimõndusõ aadrõs / Editorial address:

Võro Instituut, Tarto huulits 48, 65609 Võro, Estonia

tel +372 78 28750, faks: +372 78 28757

kodoleht: <http://www.wi.ee/index.php/toimondusoq>

e-post: juvasul@ut.ee, wi@wi.werro.ee

Trükk: Bookmill

ISBN 978-9985-9990-4-2

ISSN 1406-2534

ALOSTUSÕS

Võro Instituudi toimõnduisi sari ilmus 1997. aastagast pääle. Aastagast 2007 om välläannõq saanuq alalidsõ toimõndaja ni toimõndamisõ mano om haarõt riikevaihõlinõ nõvvokogo. Sarja om naat inne välläandmist retseniirmä ja taa pandas kirjä riikevaihõliidsihe raamadunimis-tüihe.

Välläandmissagõhus. Edespitengi om plaanit vällä andaq egä aastaga üts toimõnduisi põhinummõr, miä tulõ vällä rehekuun. Ku kirotuisi kogonõs inämb, võidas mano tetäq eräle numbriid.

Oodami välläandmisõs kirotuisi, mil om kõrralik ja kimmäs nii oppusõ ku uurmisõ puul. Tuujaos, et umma kirätüüd saataq, piä-i olõma üles astnuq Võro Instituudi konvõrendsel. Oodõduq ommaq kõik keele ja kultuuri uurmisõga kõüdedüq tüüq ni uurmisallo vaihõlidsõq ja võrdõlõjaq teemaq.

Põhinumbridõ põhijaon andas vällä õdagumeresoomõ ni tõisi Õu-ruupa väikeisi kiili ja kultuurõ uurjidõ – keele-, kirändüs- ja rahvaluulõtiidläisi, muistsidõ välläkaibjidõ, rahva-, aoluu- ni ütiskunnatiidläisi – kirotuisi.

Esseistiga jaon annami vällä populaartiiduslikke kirotuisi, arvostuisi ja ülekaehuisi. Erälde numbriin ilmusõq teemakogomiguq, suurõmbaq umaette uurmistüüq jms.

Toimõnduisi kiil. Võro Instituudi toimõndusõq om alusõst pääle olnuq mitmõkeeline välläannõq. Lisas võro ja eesti keelele oodami kirotuisi kõigin õdagumeresoomõ keelin, erändkõrran ka muin keelin. Egä toimõnduisi põhinummõr om vähämbält kolmkeeline – kirotusõ originaalkiil üten võro- ja ingliskeelidse kokkovõtõga.

Artikliq retsenseeritaseq. Egä kirotusõ kotsilõ and uma vařadu ni-mega arvamisõ kats, suurõmbidõ lahkominekide kõrral kolm arvamisandjat. Toimõndaja saat arvamisõq artikli kirotajalõ edesi.

Kirotuisi saatmisõ tähtaig om egä aastaga 15. vahtsõaastakuu päiv. Kirotusõq ilmutõdasõq välläandõ sama aastaga numbrin, miä tulõ vällä rehekuun.

Nõudmisõq artikli moodulõ lövvüseq Võro Instituudi toimõnduisi kodolehe pääl (www.wi.ee/index.php/toimondusõq).

Seo numbri kirotuisist ommaq inämbüs tettüq ettekandidõ perrä, miä peeti 2009. aastaga rehekuu 30.–31. pääväl Võrol, konvõrendsil “Väikuq keeleq mitmõkeelitsen ütiskunnan”.

Toimõndaja

ALUSTUSEKS

Võru Instituudi toimetiste sari ilmub 1997. aastast alates. Aastast 2007 on väljaanne saanud alalise vastutava toimetaja, toimetamisse on kaasatud rahvusvaheline kolleegium ja sari on muudetud eelretsenseeritavaks. Väljaanne registreeritakse rahvusvahelistes bibliograafilistes andmebaasides.

Perioodilisus. Edaspidigi on kavas avaldada üks toimetiste põhinumber aastas, ilmunisega oktoobris, ning vastavalt kogunevale materjalile erinumbreid.

Ootame avaldamiseks artikleid, mis on teoreetiliselt ja empiiriliselt hästi põhjendatud. Toimetised on avatud kõigile kaastöödele keele ja kultuuri uurimisega seotud aladelt ega ole piiratud Võru Instituudi konverentsidel esinejatega. Teretulnud on interdistsiplinaarne ja võrdlev vaatenurk.

Põhinumbrite põhirubriigis avaldatakse läänemeresoome ning teiste Euroopa väikeste keelte ja kultuuride uurijate – keele- ja kirjandusteadlaste, folkloristide, arheoloogide, etnoloogide ja ajaloolaste ning sotsiaalteadlaste – artikleid.

Esseistika rubriigis avaldame populaarteaduslikke artikleid, arvustusi ja ülevaateid. Erinumbritena ilmuvad teemakogumikud, monograafiad, konkreetsed uurimused jms.

Toimetiste keel. Võru Instituudi toimetised on algusest peale olnud mitmekeelne väljaanne. Lisaks võru ja eesti keelele ootame artikleid kõikides läänemeresoome keeltes, erandjuhtudel ka muudes keeltes. Iga toimetiste põhinumber on vähemalt kolmkeelne – artikli originaalkeelele lisatakse alati võru- ja ingliskeelne kokkuvõte.

Artiklid retsenseeritakse. Iga artiklit hindab anonüümselt kaks, eriarvamuste korral kolm retsensi. Toimetaja saadab retsensioonid edasi artikli autorile.

Artiklite saatmise tähtaeg on iga aasta 15. jaanuar. Artiklid avaldatakse väljaande sama aasta numbris, mis ilmub oktoobris.

Kaastöö vormistusjuhendi ja nõuded leiab Võru Instituudi toimetiste kodulehelt (www.wi.ee/index.php/toimetised).

Käesoleva numbri artikleist on enamus kirjutatud ettekannete põhjal, mis peeti 2009. aasta 30.–31. oktoobrini Võrus, konverentsil “Väikesed keeled mitmekeelses ühiskonnas”.

Toimetaja

ALKUSANAT

Vörun instituutin toimituksia -julkaisusarja on ilmestynyt vuodesta 1997 alkaen. Vuodesta 2007 julkaisulla on ollut vakituinen päätoimittaja ja toimitustyössä on ollut mukana kansainvälinen työryhmä. Sarjaa on alettu esitarkastaa. Julkaisut rekisteröidään kansainvälisiin bibliografisiin tietokantoihin.

Vörun instituutin toimituksia on **aikakausijulkaisu**. Sarjan päänumero ilmestyy joka vuosi lokakuussa. Lisäksi julkaistaan erikoisnumeroita kulloinkin saatavilla olevasta materiaalista.

Julkaisemme artikkeleita, jotka ovat teoreettisesti ja empiirisesti hyvin perusteltuja. Otamme vastaan artikkeleita kielen ja kulttuurin tutkimukseen liittyviltä aloilta, eikä kirjoittajan tarvitse olla osallistunut Vörun instituutin konferensseihin. Toivomme artikkeleilta tiedeidenvälistä ja vertailevaa näkökulmaa.

Päänumeroiden perussisältö muodostuu itämerensuomalaisten ja muiden Euroopan pienten kielten ja kulttuurien tutkijoiden – kieli- ja kirjallisuustieteilijöiden, folkloristien, arkeologien, kansatieteilijöiden, historioitsijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden – artikkeleista.

Esseistiikan osiossa julkaistaan populaaritieteellisiä artikkeleita, arvosteluja ja katsauksia. Erikoisnumeroina ilmestyvät teemakokoelmat, monografiat, tutkimukset yms.

Julkaisujen kieli. Vörun instituutin toimituksia on alusta asti ollut monikielinen sarja. Vöron- ja vironkielisten artikkelien lisäksi otamme vastaan artikkeleita kaikilla itämerensuomalaisilla kielillä, poikkeustapauksissa myös muilla kielillä. Jokainen päänumero on vähintään kolmikielinen – alkuperäiskielisen artikkelin lopussa on aina vöron- ja englanninkielinen tiivistelmä.

Artikkelit tarkastetaan. Jokaisen artikkelin arvioi anonymisti kaksi, erimielisyyksien sattuessa kolme tarkastajaa. Sen jälkeen arvostelu lähetetään artikkelin kirjoittajalle.

Määräaika. Artikkeleita otetaan vastaan joka vuosi 15. tammikuuta saakka. Artikkelit julkaistaan saman vuoden julkaisussa.

Artikkelin muotoiluohjeet löytyvät Vörun instituutin toimituksia -julkaisun kotisivulta (www.wi.ee/index.php/toimondusoq).

Tämän numeron artikkeleista suurin osa on kirjoitettu 30.–31. lokakuuta 2009 Vörun konferenssissa “Pienet kielet monikielisessä yhteiskunnassa” pidettyjen esitelmien perusteella.

Toimittaja

PREFACE

Publications of Võro Institute have been published since 1997. Since 2007 the procedure of publication has been changed. There is a standing editor in charge, an international advisory board is involved and the series will be peer-reviewed. The publication will be registered in international indexing/abstracting services/databases.

Periodicity. Henseforward we aim to publish a main issue a year, in October, and according to material and will special editions will be published.

Theoretically and empirically well-grounded **papers are expected.** Publications are not limited to the presentations of the annual conferences of Võro Institute. We look forward to all contributions from the different fields of the study of language and culture. The interdisciplinary and comparative angle is welcome.

In the main section the contributions of researchers of Finnic and other European small languages and cultures – linguists, scholars of literature, folklorists, archaeologists, ethnologists, historians, and social scientists – are published.

In the section of essays the papers of popular interest, reviews and summaries are published. Thematic numbers, monographies, and ad hoc studies are published as special editions.

Language. Publications of Võro Institute have been since the very beginning a multilingual publication. In addition to the Võro and Estonian languages articles in all Finnic languages, and as an exception in other languages, are welcome. Each main edition is at least trilingual – the summary in Võro and in English will be always added to the original.

The papers are peer-reviewed. Each article is anonymously reviewed by two, in case of disagreement by three reviewers. The editor forwards the reviews to the author.

The deadline for papers is every year January 15. The papers are published in the issue of the year, in October.

Submission guidelines are available on the homepage of the Publications of Võro Institute (<http://www.wi.ee/index.php/publications/introduction>).

The articles of the current issue are based mainly on the papers presented at the conference Small Languages in the Multilingual Society (Võru, 30–31 October 2009).

Editor

SISUKÕRD

CONTENTS

<i>Tiia Allas. “Mis diagnoos taa sääne om – kotussõvaimust vaivatu?” Madis kõiv ku võro kultuuriluu kirjapandja</i>	11
“Mis diagnoos see selline on – kohavaimust vaevatu?”	
Madis Kõiv kui võru kultuuriloo talletaja	27
“What diagnosis is it – suffering from sense of place?”	
Madis Kõiv as a retainer of Võro cultural history	28
<i>Michael Hornsby. Revitalisation of Minority Languages: Tensions Between Local and Hybrid Varieties</i>	30
Veidembüskiili virgutaminõ – pingõq paigapäälitside ja kokkopantuise keelepruukõ vaihõl	48
<i>Helka Riionheimo. Yksilöllinen variaatio Viron inkerin-suomalaisten imperfektinmuodostuksessa</i>	51
Eesti ingerisuumlaisi minevigumuudõ individuaalnõ tõõsõndõlõminõ	66
Individual variation in the past tense formation of Ingrian Finns in Estonia	66
<i>Eberhard Winkler. Katketooni märkimisest vanades läänemeresoome allikates</i>	68
Kakkõtooni märkimisest vanon õdagumeresoomõ lätin .	78
About rendering the broken tone in the old Baltic-Finnic manuscripts	78
<i>Juri Tambovtsev. Kas võro kiil om umaette kiil vai eesti keele murrõq?</i>	79
Kas võru keel on omaette keel või eesti keele murre? . .	88
Is Võro a language in its own right or a dialect of the Estonian language?	89
<i>Enn Ernits. Soome-ugri plaankeel budinos: struktuur ja loomispõhimõtted</i>	90
Soomõ-ugri plaankiil budinos: ülesehitüs ja loomis-põhimõttõq	110
The Finno-Ugric origins of the planned language Budinos: the principles of its structure and creation	111
<i>Dmitri Kulakov, Anne Nurgamaa. Iisaku poluvernikute järglased ja nende keel</i>	113

Iisaku poluvernikide perrätulijaq ja näide kiil	135
Descendants of Iisaku half-believers and their language	136
<i>Aleksandra Rodionova. Livvin opastamine Priäžäs</i>	
da Priäžän piiris	138
Aunusõkařala keele oppaminõ Priäžän ja Priäžä	
piirkunnan	144
Olonets Karelian language teaching in the Priäžä and	
Priäžä district	145

**“MIS DIAGNUUS TAA SÄÄNE OM –
KOTUSSÕVAIMUST VAIVATU?”
MADIS KÕIV KU VÕRO KULTUURILUU
KIRJAPANDJA**

TIIA ALLAS

Kiränigu ni mõtlõja Kõivu Madissõ 80. hällüpäävä avvus kõr-
rald Eesti TA Underi ja Tuglasõ Kirändüskeskus kuuntüün Eesti
Tiatriuurjidõ Ütisüsega 2010. aastaga jaanuarin Taŋnan semi-
näari “Kohvijoomised ja jalutuskäigud. Madis Kõiv ja eesti
kultuurilugu”. Taa and mõttõ sõkluq Kõivu Madissõ võro- ni
puulkeelitsest loomingust vällä kõik tuu, miä kõnõlas ahtampa –
a tuujago täpsempä ni sügävämpä – võro kultuuriluust (eesti
kultuuriluu seen).

Kahta võrokeelitsest Kõivust päämidselt raamatut “Kähri
kerko man Pekril” (1999). Veidüq rehksä ka mõnõlõ puulkeeli-
tsele teossõlõ nigu näütüses Studia Memoriae edimäne raamat
“Rännuaastad” (1994). Puulkeelisüse mõistõq om peri Kõivult
hindält¹. Siinkirotaja pruugin tähendäs puulkeelisüs eestikeelitsit
juttõ, kon om seen võrokeelitsit jakõ vai sõs selgide lõunõeesti-
liidsi tunnussidõga eesti kiräkiilt. Kõivu puulkeelitside juttõ üts
selgemb näüdis lövvüs 2009. aastaga Vikerkaarin nr 10–11 –
“Emmi matused” (fragment avaldamata ja lõpetamata romaa-
nist), niisamatõ 2009. aastaga Loomingun nr 8 – jutt “Ema”.

Artikli edimädsen jaon otsi vastust Kõivu hindä küsümisele:
miä om kotus ja mis diagnoos taa sääne om – kottussõvaimust
vaivatu? Tõsõn jaon kahta, kuis nättüs Kõivu võro- ni puul-
keelitsen loomingun võro kultuuriluu olõmusligumb tsäsü nii
sisun ku vormin. Kolmandan jaon rehksä Kõivu loomingun kirä-
kotussilõ, miä toovaq õkvasõnnu vällä Võromaa – esiqränis
Põlva kihlkunna – kodo-, luudus-/maastigu- ja inemisluulist.

¹ “Vanaisa rattamõistatus on muidugi meeldivam. Kuid tema onto-
loogiline sügavus selle eest küsitavam. Aga see oli Pekri pool Kähris ja
sellest ei saa ma senises poolkeeles rääkida.” (Kõiv 1994a: 50)

Kõivu Madissõ võrokeelidse loomingu lahkamisõ jaos piä ei tiid-kost peenükeist teooriat otsma – väega häste nakkas tööle timä hindä essee “Genius loci”. Üts kiräkotus sääl om:

“Võib muidugi küsida, kas me üldse räägime ühtedest ja samadest kohtadest ja oleme samadest vaimudest vaevatud? Kui aga nii, tuleb aga loobuda ringiratast käimisest ja küsida kõleda sirgjoonelisusega: **mis üldse on koht ja mis diagnoos see sel-line – kohavaimust vaevatu**. Kas on see midagi niivõrd objektiivset, et **saab seda õpikujuhuni reeglistada ja haiget tüüpi-liste ja selgete tunnustega** näitena üliõpilastele demonstreerida? (Kõiv 1994: 677).²

Võro Instituudin om kokkopandmisõl võro kirändüse opiraamat gümnaasiumilõ. Niisõs om väega üllen küsumüs, kas Kõivu kotussõvaimust vaivatust saa opiraamadu jaos riiglidega paika pandaq, haigit tüüpe viisi vällä tuvvaq.

Nüüd sõs – mis diagnoos taa sääne ülepää om – kotussõvaimust vaivatu? Kõnõldas, et meditsiinin olõvatki diagnoosi pandminõ kõgõ rassõmb. Önnõs om siin diagnoos olõman – kotussõvaimust vaivatu. Kõiv tunnistas esseen “Genius loci” mitman kotussõn: “/---/ ma olen kohavaimust vaevatu /---/” (lk 356), “/--/-/ kohavaimust vaevatuna/---/” (lk 355).

Diagnoos om külh olõman, a taa pandja olõ-i esiq kah kim-mäs, kink vai mink kotsilõ taa iks käü. Nimelt küsüs Kõiv mitu kõrda umin teksten: **kas haigus om seen inemiisil vai kotussil?** Õkvasõnnu näütüses Võro liina kotsilõ: “Nigu haigus olõs määnegi seen. Kellel ynnõ, inemiisil vai liinal?” (Kõiv 1999: 70).

Inne minemist väegadõ põnõva ni intrigiirvä Võro- (iks ku liina) küsumüse mano, tulõssi otsiq vaivatusõ algpõhjuisi.

Pekri-raamadu perrelugu nakkas tuust, kuis Kõivu vanaesä Kiislari Jakap (Jakob Kiisler) ost 1897. aastal Põlva kihlkunna Kiuma ja Tännässilmä külä piiri pääle Joosepi talokotussõ, midä saia- ja leeväküdsäjide perrä Pekris naatas kutsma.

(“Tii om valla Kähri kroonumõisa poolõ ja taaha Jakob Kiisler tulõgi. Ost 1897. aastal katõ külä, Kiuma ja Tännässilmä

² Siin ja edespiten om paks kiri muq pant – T. Allas.

piiri pääle Joosõpi talokotussõ ja lask Võro notariusõ man kauba mustvalgõ pääl kirjä panda” (Kõiv 1999: 28).)

A külä ei võtaq võõrit vasta. Ja seo olõ-i mitte õnnõ Võro-maa, a eski rahvusvaihõlinõ tunnus: võõrit võeta-i nafalt vasta. Taad õkvasõnnu pututavit kiräkotussit om Kõivu (võrokeelitsen) loomingun palfo:

“Külä võtt tä [Jakob Kiisleri] vasta nigu külä yks võtt – vyyrit, kiä viil päälekauba tõistmuudu vällä näütäseq, näo ja olõmise poolõst kah. Külä vyyrit ei salliq ja jätä ei tuud tulõjile näütämäldäq joht. Aholahkmine Holdsitarõn olõ es määnegi juhus. Külä om vana, umavaihõl läbikasunu, sugulasõq kyik, tiid mis põlvõst joq, väärnimmigi om suurõ külä pääle kats vai kolm ja ullõgi jo sünnüs. Vyyraq ommaq umilõ vyyraq.

Ja vyyras nä jääseq, naaq vanaesä umaq, ja vyyras nä hinnäst hoitvaq; olõ-i rahvamiiś Jakob Kiisler.” (Kõiv 1999: 36)

“Piät või-ollaq külä pääl käümä, vanno tutvit kaeman ja juttu ajaman, maast, ilmast, liinaudissit kynõlõma? A kon taa külä, kon kävväs? Kon naaq sõbraq ja tutvaq, kiä uutvaq? Ku eletäs küläga nigu eletäs. Ku külä jääs küläs ja Pekri Pekris ja liinast tuli jaq ommaq vyyraq, et külh kodo tulõvaq.” (Kõiv 1999: 74)

“Imä [Adi, Adeele], timä om Kähri tulija, mälehtä-i külh esiq taad tulõmist, a kand yks viil vanna vihha külä vasta, taad tuli-jide ja olõjide vainu, midä Pekrin hindän jo unõhtama naatas. Taa vain om imäle, kotost lännüle inemisele, sisse jäänüq, sügä-vähe, tõmbas selge vaihõ vaihõlõ: küläle, miä küläle kuulus, Pekrile, miä Pekrile kuulus.” (Kõiv 1999: 210–211)

Võõrit võta-i nafalt vasta ka väikuliinaq, ommaq naidõ vasta vast eski tihkõmbaq ku küläq. Kõivu võro- ja puulkeeline loom-ing lupa küssüq, mis kana Kõivul taa Võroga külh kitskuq om.

Nigu palfo muudki (Peetso Saamo monoloogi lõpuütelüs “Põvvan ja vihman” om: “Ja kõik süüd om veren. Määne veri siseh juusk, sääne õkva olõtki” (Kõiv, Lõhmus 1987: 29)), om ka nn Võro-vain Kõivul veren: “Kõik minu onud ja tädid ja veel lähemad sugulased põgenesid sealt [Võrolt] kooli pooleli jättes masendunult mujale, see koht ei võtnud Tilleoru mehi (ja naisi) vastu, kaasatoodud ja kohalikud vaimud ei kohanenud üks-teisega. See linn jäi neile piirituks väikelinnaks.

See onude masendav mälu on meis [Kõivun ja Rein Sepän – T. A.] olemas. Ja arvatavasti sedasama mäletab Valev Uibopuu oma väikelinnas.” (Kõiv 1994: 690)

Üts põnnõv löüdmine om peri Eesti-aigsõst aokiräst Tänapäev. Sääl kirotas kiäki, kiä olõ-i Raidaru Vole, Võrost piaaigunigu Kõiv:

“Mine tea, mis ajed Katarina II sundisid peaaegu täpselt 151 a. tagasi Võru linna asukohaks määrama üksikut kõrgemat maalapikest järvede ja jõgede, soode ja rabade vahel. Igatahes vaimukas see kavand polnud – luua siia “üksinduse saarele” udude linn. Ja need, keda saatus siia mõistnud *in exilium*, kahetsevad tolle naise kapriisi kõige rohkem, ning see, kes tahab säästa oma vaimu, jätab esimesel võimalusel Võru jumalaga ja lahkub, leiates vast vähe aega, kuid mitte Võru ennast, vaid selle lähema ümbruse maastiku mõnu, kust ta oma janunevale vaimule võis ammutada kosutavat värskust igal aastaajal. – Nii siis vaim pelgab Võru.” (VR 1935: 274)

“Mineq tiiäq, mille Katariina II valisi rohkõmb ku kats aastasata tagasi Võru liina asukotussõs väiku maalapikõsõ järvi, jõki ja soiõ vaihhõl. Vaimukas ygatahes tuu plaan es olõq – luvvaq “ütsinduse saarõ pääle” liin. Ja nuuq, kedä saatus om liina mõistnu *in exilio*, kahetsasõq tuu naasõ kapriisi kygõ inämb. Tuu, kiä taht umma vaimu alalõ hoita, jätt edimädsel võimalusõl Võru mahaq ja lätt minemä ni täl ei olõq kahju niivõrd liinast esiq ku Võrumaa maastikust, kost sai ammuta vaimulõ värskendüst ygal aastaaol. Niisys vaim pelgäs Võrru.” (VR 2000: 21)

“Võrumaal on suvitanud järjekindlalt veel teisigi tähtsamaid vaimuinimesi [*pääle Tuglase jt* – T. A.], kuid Võru pole enam ühelegi neist saanud kodulinnaks, sest vaim armastab vaimu sõprust, armastab raamatukogusid, lugemissaale ja sama vaimuga laetud õhkkonda. Üksik mänd ei saa kasvada kunagi tugevaks mastipuuks, vaid ta peab võrsuma selleks põlises laanes, teiste omasuguste seas. Võru aga pole see laas, ja Võru tänapäeva kangelane pole vaimukangelane, vaid ennemini küll see, kes pisitasa äritseb, kaupleb kopik kopika kõrvale oma kaaskodanikelt ja ostab sellega – jumalapärast mitte raamatu, vaid – auto ning sõidab siis koos võõraste naistega Tartusse “Sini-mandriasse”, kujutelles enesest nagu mõnd varjaagide kuningat

või nagu mõni tsaar Peeter suur Lääne-Euroopa salongesse, kus teda vastu võetakse mitte vaimu, vaid võimu pärast, barbaarseid sigadusi tegema ja kelneritel suud rahaga kinni kleepima.” (VR 1935: 275).

“Võrumaal ommaq suvitanuq viil tõsõqki tähtsäq vaimuine-miseq, a Võru ei olõq inämb ütelegi saanuq koduliinas, selle, et vaimulõ miildüs vaimu sõprus, miildüseq raamadukoguq, lugõmissaaliq ja sääntse sama vaimuga laadit õhkkond. Ütsik petäi ei saaq kunagi kassuq mastipuuss, tä peat tuuss kasuma põlitsõn laanõn, tõisi hindäsugutsiide siän. A Võru ei olõq tuu laas ja Võru täämbädse päävä kangõlanõ ei olõq vaimukangõlanõ, a innembi kül tuu, kes hillä-tassa äritses, kauplõs kopikat kopika kõrvalõ tõisi inemiisi käest ja ost tuu raha iist – jumala peräst mitte raamatu, a – autu ja sõit sys üten vyyride naisiga Tartudõ “Sinimandriadõ” ni kujutas ette, et om määnegi kuningas vai tsaar; salongõn võedas tedä vasta mitte vaimu, a võimu peräst.” (VR 2000: 22).

Kõivu võro- ja puulkeelitsin raamatin ommaq Võroga hädän nii timä imä ku unoq. Pekri-raamatun imä: “Ma kannahata-s inämb taad liina vällä, olf no kuis äripääväga olf, a ku pühapäävä kuuli es olõq ja hummogu kefkokelläq lüümä naksivaq ja rahvas mu akna alt müüdä kefkohe patsiirma, sys sääne igävüs tulf pääle, et mineq vai hullus. Ma või es inämb taaha liina jäiäq, ma pidi ärq minemä.” (Kõiv 1999: 94)

“Sest millest siis need varajasemad jooksud ja põgenemised? Küllast ära, Võrust ära – linnast endast ja koolist, isegi Tartust nüüd, kui linn tolmuste akende taga kolletas.

Nii ta [ema] mulle rääkis: Ma ei võinud Võrru jääda, ma ei kannatanud seda olemist säääl välja, seda elu väikeses linnas. Eriti pühapäeval, kui kirikukellad hakkasid lööma ja linnapürjelid koos mööda ühte ja pikka tänavat tulid ja tulid, jumalateenistusele, ma pidin ära jooksma” (Kõiv 2009: 1054).

“FRIEDRICH: Võro om nigu virdsalomp, sais ja haisas. Ma’ olõss tuu kadakapesä jo ammu maa päält är’ kaotanu’.” (Kõiv, Lõhmus 1987: 18)

Paku vällä, et üts Kõivu Võro-küsümüse võti tulõ vällä timä 2002. aastaga Tsirbin ilmunust esseest “*Causerie du vendredi* lõunapoolsetest asjadest” ni Vahinguga katõpääle kirotõdust

näütemängust “Fachlmann” (1984). Nõvvokogo ao koolin rõhutõdi esiqeräldiselt, et Võro kõgõ tähtsämb kirämiis om/oll Kreutzwald. A Fachlmann ja Kreutzwald olliq üteq päämidseq lõunõceesti keele vastalidsõq, midä om mitu kõrda rõhutanuq ka Kõiv: “Fachlmanni põlgus lõunaceesti keele vastu on teada, ta pidas seda rääkivat rahvast mandunud rahvaks, vastupidiselt Lõnnrotile, kes oma jalgsimatka del mööda Eestit teistsugusele seisukohale jõudis. Kuid temal polnud sõnaõigust eesti keele asjus.” (Kõiv 2002: 4-5)

Kreutzwaldi kõgõ tähtsämbäs Võro kirämehe kuulutamisõga om aastakümnit salat maaha võrokõsõ hindätiidvüst (nigu Kõiv ütles esseen “*Causerie du vendredi* lõunapoolsetest asjadest” Tuglasõ keelepruugi kotsilõ). Kõiv om üts vähätsit, kiä julgus taad asja võro kultuuriluun pisogi õgvõndaq.

Seoilma Võro gümnaasistiq lõüdväq vast Võro-vainulõ vai kotussõvaimust vaivatusõlõ vastussõ laulust “Depressiivsed Eesti väikelinnad” (sõnaq Leslie Laasner, laulja Hannaliisa Uusmaa)³. A tuuga, kas Kreutzwaldi avvusammas om Võrol iks kõgõ õigõmb kotus, kohe keväjä koolilõpõtamisõl minnäq, nä vast umma pääkeist lasõ-i suurt vaivadaq... õigõmbahe: saaki-i vaivadaq, selle et suurjago “märgotusvõimõliidsi” Võromaa nuuri saa seo ilma aigu gümnaasiumiharidusõ Tarto Treffneri vai Härmä Miina koolin...

A kaemi kotussõvaimust vaivatuidõ tüüpe lähkümbält.

Haigõq jagonasõq lajan lastun katõs: inämbüs, kiä pakõsõq küläst, väikustliinast. Kõivu vanaesä kuvvõst latsõst üts! – Emma – tahtõ kodo jäiäq, talotüüd tetäq. Julgu pakkuq, et ka parhillatsõl Võromaal kuvvõst üts nuur vast vähämbält kõrraski märk tuu pääle, kas minnäq vai jäiäq vai tagasi tullaq.

Emma: “Taa oll mul sääne vaiv, taa kotost ärq olõk ja kodo pääle mõtlõmine, et ma õkva jõvva es inämb, pidi õkva ärq tulõma, jäti kyik taa opmise taahapaika, ja kiä olõski koton taa

³ Seo Kõivu Võro-vainu ja laulu “Depressiivsed Eesti väikelinnad” rööbits külh kisk vast “sõlmõ” tuun mõttõn, et naaq laulusõnaq ollõv algusõ saanuq Laasneri Leslie Valga-kogõmusõst, miä ummakõrda Kõivu jaos tähendäs midägi ilosampa ku Võro. (Artikli retsensendi märgüs 2010. aastaga keväjä)

tüü ärq tennüq. Ku kyik taa rahvas müüda ilma lakja juusk.” (Kõiv 1999: 82)

EMMA: “Ma es saa, ma es saa inämp olla sää! Võrol, gümnaasiumin, ma pidi är tulõma; kõik aig ma kodo pääle mõtli, et kuis tõugu pandas, kuuli kuis kaarakõrrõ prõgisõsõ vigla all, kuis sahvriuss kriuks ja leevä’ ja saia’ tulõva ahost vällä, hüdse ja leeväkoorõ lõhna tundsõ, hullus olõs võinu minnä ja mis koton tetäs ja kuis tüüga jõudas, vai jõuda’ ai sukugi. Ma es saa, ma joosi är. Ma tulli kodo tagasi. Ma saa’as muial oltus ku koton.” (Kõiv 2007: 335)

EMMA: “Hooli’õs õnnõ su imä [Madisõ] tast kodost midägi. Vällä tükse, õks vällä. Saa’as tõnõkõrd koolivaheagagi koton oltus.” (Kõiv 2007: 334)

Vaivatuil olõ-i iks küländ pikält juuri all: “/---/muidu oli ta [Elfride] selle ümbruskonna inimene, mida meie olime ainult ajutiselt, kunagi sajandi lõpul siia sisse rännanud ja teise sajandi lõpul kõik viimseni siit lahkunud” (Kõiv 2009a: 206). Pekri tallo jakku-us Kiislaridõ suku saas aastaski.

Viil ommaq vaivatust tundjaq väega tundliguq, piaaigu meelehaigõq, kiä saa-i kongi rahhu: “Ja ummõhtõ ommaq nä kyik ütteviisi vaivaduq, kyik nä tast Pekri talost, kon paigan nä sündünüq esiq ka olõssiq. Taasama vaim, miä Emma koolist kodo kihotas, kihotas Ferdi kotost vällä – veidüq tuust –, kihotas Ferdit tõisi takast kihotama. Rahu, miä hindäle om keeletü, olkõ keeletü tõisilõ kah!” (Kõiv 1999: 85)

Tulõ vällä, et vaivatust tingvä mutf või man ollaq nii inemii-sil ku kotussil. Võro-hätä om Kõiv avitanuq kõvastõ ka praavitaq: tä olf üts päämiidsi Tarto Võro Vaimu Seldsi liikmit 1980. aastidõ lõpun, nigu mu jaos kõnõlasõq joba legendiq. Ja sää! panti algus Võro Instituudilõ, miä ku riiklik tiidüs- ni arõndus-asotus alost tüüd 1995. aastagal.

Nigu mälehtäti, olf mu kõnõlamisõ lättes olnun kiräkotussõn viil üts küsumüs: miä ülepää om kotus?

Õkvatsitaat Kõivu puulkeelitsest loomingust ütles: “Kuid mälu ei seisa koos nagu pildiraamat, ehk polegi pilt peamine, lõhnagi mitte, see igavene kaasaskäija, on hoopis pilditu, lõhnatu maitsetu – mitteaistiline mälestus kohast. Koha tähenduslik sisu, sügavaim substraat, alus nii-ütelda, millel koht kui elukoht üle-

üldse seisab ja püsib ja t ä h e n d a b – puhas immanents, mis peaaegu on e n e s e t u n n e.” (Kõiv 1994a: 29)

Tõttõstõ, **kotus om hindätunnõq**, minkalõ vastavalt mi kas tunnõ vai ei tunnõq kotussõ-vaimust vaivatust: “Milles on asi, kas nii peabki see just olema, kas koht ise on selline, et näitab end valitult valitud inimestele? Või on ta tõesti s e e väikelinn oma hingega, keda mina ei tunne? Või on see ülepea nii, et koht valib oma inimeste hulgast, kes ju ka on tema fenomenid, need, kellele ta näitab oma vaimu ühte poolt, ja nood teised, kellele teist? Koht ise varjab ja salgab ennast? Ta vaimuvalgus on kirev nagu vikerkaar ja ainult ühte värvi on korraga näha? Ja võõrale näidatakse ainult märke ja viiakse ekskursioonile?” (Kõiv 1994: 688)

II

A jätässi parhilla kotussõvaimust vaivatusõ taahapaika ja kaessi, kuis sõs Kõivul taa võro kultuurilugu om kirja saanuq nii vormin ku sisun.

Võro kultuuriluu põhas om Kõivu puhul muidoki kiil. Uma imäpuulsidõ lähküide sugulaisi ja noidõ elokotussidõ luu om tä kirja pandnuq võro keelen, õigõmpa: võro keele Põlva murrakun. Luuq jagonasõq kolmõ põhiteossõlõ: näütemäng “Põud ja vihm Põlva kihelkonnas nelätõistkümnendämä aasta suvõl” (1987) katõ pääle Lõhmussa Aivoga, mälehtüisi uurmisõ raamat “Kähri kerko man Pekril” (1999) ja näütemäng “Omavahelisi jutuajamisi tädi Emmaga” (2007).

Nigu tiiämi, kand/näütäs kiil kõgõ täpsempä miilt. Kõivu lausõq ommaq sakõst pikäq. A taa olõ-i õnnõ tuust, et Kõiv om korgõlt koolitõt ja esiqeränis laja silmätsõõriga. Võrokõnõ omgi jutukas, jutt täl juusk: vähämbält egä tõnõ Võromaa võhivõõras mammi vai papi om võimõlinõ teile puul ello ärq kõnõlama, ku johtuti näide käest näütüses tiid küsümä. Ka võrokõnõ Pulga Jaan löüd artiklin “Võrukõisi hädäq läbi Kõivu Madissõ silmi ja timä suguvõsa saatusõ” (Pulk 2000), et timä naabrinasõ lausõq ommaq viil pikembäq ku Kõivul.

A võrokõsõ jutt joosõ-õi tüüpilidsen mõttõn loogilidsõlt: tä haard üte tiidmise vai fakti ütest aast ja tõsõ tõsõst, mängitäs

noidõ ümbre mõttit, a sakõst lätt jutuga edesi hoobis kolmanda teemaga n-ü nelländäst aost.

Om harilik, et raamatun “Kähri kerko man Pekril” om Kõiv üte lehekülle pääl katõn-kolmõn aon ja viil inämbä teema man. Niimuudu joosõ-i õnnõ Kõivu ilokirändüslik jutt, a ka määndse taht hariligu võrokõsõ uma.

Taad arvõlõ võttõn saa kõnõldaq esiqerälidest **võrokõsõ tiidvüsevoolust**. Taa ommaq kats inemist häste kujondlidsõlt ni täpsele ärq ülnüq. Saarõ Evar võrdlõs taad artiklin “Kotussõnimeq Madis Kõivu Pekri-raamatun” (2000: 250) puslõ kokkopandmisõga: “*Studia memoriae*’d” tulõ lukõq nii nigu kaessi päält vai olõssi esiq osaline suurõ puzzle kokkupandmise man. Sys herätäseq äkilidseq üleminégiq segädüse asõmal vaimustust. Näet, taa asi tullf inne õkva tuu kotta päält puudus. Tynõkõrd jälki tulõvaq ilusaq jupiq vällä, a kõnõlda-i noist õkva säälsaman edesi, pandasõq kõrvalõ umma järke uutma vai üteldäs õkva vällä, et olõ-i seo raamadu jutt, taa jutt kynõldas tõsõn kottan ja tõsõn keelen.”

Võrokõsõ ummamuudu tiidvüsevuul om nätäq ka Kauksi Ülle proosateksten, mink kotsilõ om väega täpsehe ütelnüq Krulli Hasso Kauksi Ülle romaani “Paat” perrä: “/.../ Loo hakkimine jutustuseks, tagasivaadete ja ettehaaramiste süsteem toimib maksimaalse ökonoomsusega, ükski tagasivaade ei veni, vaid üksnes taastab jõulisi edasihüppeid ajas /.../. Ülle ei põika jutustusest kõrvale selleks, et kirjelduste või arutluste abil varjata katkendlikuks kippuvat jutulõnga; vastupidi, ta põikab kõrvale selleks, et tuua jutustusse sisse teisi väiksemaid jutustusi, mis tihti räägitakse ära ainult mõne lausega. Jutustus paljundab jutustust.” (Krull 1999: 140)

“Nii ma taad juttu häiehtë ja sõku, et tulõssi naaq mu mano, naaq varoq, helüq, lõhnaq; tulõssi kyik kõrraga nigu ütsainus suur *perceptio complexa*, kon kõik om kuun; /---/” (Kõiv 1999: 72), seletäs Kõiv esiq taad loitsmisõ muudu jutuhäiehtëüst.

Kokkopantava võro kirändüse opiraamadu päätükün “Süä kisk” nimmas näütüses Kauksi Ülle Vallisoo Mari kõdaverেকেলitsit värssse kaiõn, et mitmidõ aigõ ja kaemiskotussidõ vaeldaminõ Vallisoo luulõn om lõunõceestilik (Kauksi Ülle 2010).

Niisõs om Kõivu Madis umin võrokeelitsin – a kah puulkeelitsin! – teksten üles tähendänüq, rekonstruiirnüq võrokõsõ

tiidvüsevoolu timä uman keelen. Nii om tä kirändüse kirändüs-välitsist ülesandist kõnõldõn ütelnüq intervjuun Reinla Astridilõ: “Kirjandusel on täiesti kindel ülesanne hoida mõtet ja keelt. Kui kirjandust ei oleks, kaoks keel ja intellektuaalne ühtekuuluvus. Igal kirjandusel on oma keele sees alati niisugused kohustused olemas.” (Reinla 1991: 88)

Nii Kõivu ku Kauksi Ülle võrokeelitsin teossin lõvvüs ütsisammu teemasit (egalütel muidoki uma teema), tegeläskujjõ, miä/kiä mängitedäs esiq teksten ummamuudu, uma nuka alt läbi, kõrd ütlen, kõrd tõsõn valgusõn. Innest joba näimi, et imä kaivas Võro-vaivatusõ üle nii jutun “Ema” ku Pekri-raamatun, õnnõ esiq keelen. Kuiki lugõja tund ärq, et taa asi om tälle tõsõst teos-sõst tutva, om sõski egä kõrd põnnõv. Nii pakk näütüses Pekri-raamat hääd tävvendüst näütemängulõ “Põud ja vihm” ni vastapiten. Pekri talo luu ummamuudu konspekt lõvvüs näütüses ka Kõivu Pääbu-raamatun (Kõiv 2009a), niisamatõ näütemängun “Omavahelisi jutuajamisi tädi Emmaga”. Ku kullõlda q mõnd laapsamba jutuga Võromaa küläinemist, sõs häiehtäs timägi ütte juttu kõrd nii, kõrd tõistpite: “Muidoki ütle-i Valtõr taad niisama vällä, Kiisleri kombõl käänd timägi asa kokko piaaigu abstrakt-sõs põhimõttõs, miä alustusõs vällä üteldäs ja kohes sõs peoga perän ütte ja tõist mano pandas.” (Kõiv 1999: 17)

Kõivu Madis om nii uma kirä- ku võrokiilse mälo-uurmisõ raamadu kirja pandnuq õigidõ, periselt olõmanolõvidõ vai ol-nuusi kotussõ- ni inemiisi **nimmiga**. Reaalsidõ kotussõnimmi nimmaminõ esiqhindäst om Võro kultuuriluu täpne üleskirotus. Selle et eski mäekundiq võivaq häädüdäq, nigu saami teedäq kotussõnimeurja Saarõ Evari artiklist “Kotussõnimeq Madis Kõivu Pekri-raamatun”. Kunnimäe kaudu, miä Kõivu Madissõ latsõpõlvõn olf viil tävveste olõman, a nõvvokogogaigsõ maa-parandusõ käügin jossiteräga tasatsõs tõugati, jõud Saarõ Evar üte põhjapandva järeldüseni: “Olnuq asi om võrukõsõ jaos inämbüste ütevõrdnõ tuuga, mis om olõman: kotus kaos, nimi jääs, inemine kaos, timä murrõq jääseq tõisi vaivama” (Saar 2000: 253).

Kõivu võrokeelitside raamatidõ päätsäsü omgi näütämine, kuis võrokõsõ jaos om olnuq asi ütevõrdnõ olõmanolõvaga. Taa nättüs ka võro/lõunõceesti kirändüsen laembalt: lisas Kauksi Ülle

loomingulõ viil ka näütüses Kõivupuu Marju jutun “Kimmä tala” (Kõivupuu 2009: 63–65), a ka setokõsõst Sommeri Lauri umaluuliidsin kirätöien.

Kotussit/objekte, miä püsüseq aastasatu, om Kõiv Pekri-raamatun tiidligu kõrdamisõga nimmanuq. Naaq ommaq kotussõ-sümboliq, nii või vast üldäq külh, selle et uman Pääbu-raamatun om Kõiv sümboli-mõistõt õkvasõnnu seletänüq (Kõiv 2009: 124). Nii nimmas autor Kähri-raamatun uma kümnel kõrral külh **Kähri kefko** torni: “... – paistus jo tastsamast talliküüni nuka mant Kähri kefko rohilane sipul...” (lk 24), lk 45, lk 46, “Om jälq taa Pekri pereq Kähri kefko man kuun” lk 71, lk 134.

Esieränis om tähelepandmist väärt “Pekri pereq Kähri kefko man kuun”, kuiki periselt olõ-i Pekri-talo sukugi Kähri kerko küle all, talomuro päält paistus iks kavvõndan “Kähri kefko rohilane sipul...”.

Tõsõq kimmäq kotussõ-sümboliq ommaq vanaq ütsiguq puuq, päämidselt pedäjäq: “Jälq jääs ütsik petäi tii pääle ette; lakõ maa kesken, ütsik ja korgõ, nigu myyt taiva ja maa vahet.

Tä om põrõhõllaki tan alalõ, sais tii veeren nigu tuukõrdki, jämme puu, miä hinnäst uma nelä haroga taiva poolõ üles aja, kõvvõf esiq tuu man, nigu nä yks, naaq ütsiguq pedäjäq, miä tan Põlva kandin nurmõnukkõ pääle kasuma jätetäs, et taivas maa pääle lajas ei satassi, et mõlõmbaq olõssiq, ütš pääl, tõnõ all.” (lk 38–39) Ütsiguq pedäjäq ommaq selgehe märgilidseq ka Kõivu eestikeelitsen loomingun (nt raamatun “Suvõ Pääbul ja kinnijooks Raplas” jm).

III

Võromaa – esiqeränis Põlva kihlkunna kodo-, luudus- vai maastigu- ja inemiseluulist lövvüs Kõivu võrokeelitsin raamatin pallo:

- Lisas ütsikile pedäjile saami teedäq Põlva kandi külä-tüübist, mullasordist, talo suuruisist: “/---/ – külä om Tännäs-silmä süämen nigu tä yks tan Põlva kandin, ussaid ussaian kinni, majaq ütstõsõ lähkon /---/” (Kõiv 1999: 108). “/---/ sys lätt tii jo kundi otsa üles, liivanõ, ku taa maa tan Põlva kandin egäl puul liivanõ olõma tüküs” (lk 38). “Ku Viirapääline mano arva-

daq ja hainamaa Karilatsin, om Pekri jo keskmädselt peris suur talo – Võromaa kotsilõ vähämbäst /---/” (Kõiv 1999: 159).

- Võrokõnõ, Põlva kihlkunna inemine aoluun edimädsest ilmasõast pääle nikagu laulupitõni Indsikurmuni ja tiätritege-miisini seldsimajan: “A Alli om koton, vaivaga tull [edimädsest ilmasõast], a elo seen ja joba nakkasõgi puhkma tuulõq Eesti-maad müüdä ütele ja tõsõlõ poolõ. Sügüse peetäs Vinnemaal Asotava Kogo Valimiseq, a vaivalt et taa Pekri rahvalõ pallo ette putus. Umahindä poliidigaasq tahtvaq aiaq. Umahindä, tan-samatsõn Põlva kihlkunnan Kähri vallan. Tansamatsõn valla-majan käüvq asq, miä tähtsambq ommaq ku Asotav Kogo ja kyik taa Vinnemaa ja Petrokraaf kokko. Nõvvukoko tetäs.

Ja Alli saa nõvvukogo volinigus.” (Kõiv 1999: 104–105)

- N-ü lihast ja luust inemises saavaq Kõivu võrokeelitsin teksten Põlva päävipiltnik Zolgo (Kõiv 1999: 42), Kiama mõis-nik Goswin Goswin (Kõiv 1999: 114) ni kunstnik-kirämiis Vahtra Jaan “kiä noil ael Tännässilmän kuulmeistrammõtit pi-di, karskusseltsi juhaf ja puõn pääga papitarõ üten seldsiga maa-ha palof /---/” (Kõiv 1999: 203).

- “Põvvan ja vihman” om üles tähendet ka murrang Võro-maa talo- ni põllupidämise luun: “/---/ rehepeksumasin “Munk-tell”. /---/ Kuigi viljamasindamise traditsioonid on Liivimaa ku-bermangus (vähemalt Põlva kihelkonnas kindlasti) üsna värsked, on kombet siiski juba välja kujunenud.” (Kõiv, Lõhmus 1987: 87)

- Kõivu võrokeelitsist tekstest lövvüs ka säänest Võromaalõ igiumast nigu “A kaõan kävväs jo Võromaal yks mõtsan, käüguq sys peris mõtsan vai kaapku kari niidüveere vai kesä pääl – ütš mõts taa kaõalatsõ jaos egäl puol” (Kõiv 1999: 58).

- Vai tuu, kuis Võromaal andas egäle võõralõ ka süvväq, ku vähägi midägi andaq om (põrsalõikajalõ Peetso Saamolõ näütü-ses “Põvvan ja vihman” lk 22 tatriguputro).

- Kõiv om selgehe vällä kirotanuq ka võrokõsõlõ esiquma-dsõ kuraasi ni kurbusõ, hallõ meelet, midä paari lausõga ärq ei selledägi, naaq tahtvaq umaette kaetust. Niipallõkõsõ õnnõ, et kuraasi ütš päämiidsi märksõnnu, õigõmpa ilmumiisi om rehe-pess. Kimmähe saiski Kõivu tekste võro kultuuriluu tihtsüs pal-logi võro kuraasi seletämise ni kirjapandmisõ mõistmisõn/kraa-

din. Kõivu võro kuraasi mõistõq jagonas tingligult katõs. Üts om artiklin “*Causerie du vendredi* lõunapoolsetest asjadest” käsitel-däv *kuraaz* ku võrokõsõ uhkusõ ja hindätiidmise näütäjä, a tõnõ om timä võrokeelitsest loomingust vällä õhkav temperament. Perämädse näüdüsses passis häste “Põvva ja vihma” külänaisi Helmi ja Liisa tülü, kon mindäs tõnõtõsõga karvupiten kokko (Kõiv, Lõhmus 1987: 36–37).

- Kõiv om mõistnuq kõgõn uman konkreetesusõn ni uma-luulisusõn (autobiograafilisusõn) pandaq saman kirja midägi säänest, mink pääle egä n-ü hariligust lugõjast võrokõnõ ütelnüq: “taa olõs õkva nigu mu latsõpõlvõst, perreluust” (Allas 2009: 3). Vai nigu ütles cestläne (arvadaq mulk) Linda Pütsepp raamadu “Suvi Pääbul ja kinnijooks Raplas” kotsilõ: “Kui hoidsin käes raamatut, mis kõneles minu kodutalust, oli uhke tunne, et osa Valgamaa ja Tõrva ajalugu on jäädvustatud” (Eesti Päevaleht 20.06.2009). Kõivu Pekri-raamatut käen hoitõn om uhkõ tunnõq egäl võrokõsõl, et osa Võromaa ja Põlva kihlkunna aoluku om üles tähendet.

- Kõiv julgus ka nimmadaq eräle cestläisi ni võrokõisi: “Tulõ-i ütsindä cestläseq ja võrokõsõq, kedä K. Päts kodo kuts, tulõvaq egäsugudsõq” (Kõiv 1999: 104).

Kokkovõttõs

Artikli edimäne osa and küländ vastust kotussõvaimust vaivatusõ diagnoosilõ. Taalõ haigusõlõ avitas üten nii kotus ku inemine esiq, vaivatusõ-muttõ või man ollaq nii inemiisil ku kotusil. Näemi, et ei küläq ei väikuqliinaq võta-i nafalt võõrit vasta – esiqeränis inemiisi, kiä saa-i kongi rahhu.

Võro-vain om Kõivu tegeläisil veren – taa väikuliinaga olliq hädän nii tä imä ku unoq. Nii näütemängun “Faehlmann” (kirotõt katõ pääle Vahingu Vainoga) ku esseen “*Causerie du vendredi* lõunapoolsetest asjadest” tuu Kõiv vällä Võro kiränigus tituleeridü Kreutzwaldi lõunõceesti keele vastalisusõ, miä või ollaq üts väiku kaudõnõ Võro-vainu põhjus.

Kotussõvaimust vaivaduq pakõsõq inämbüste küläst, väikustliinast ärq – ka selle, et näil olõ-i küländ pikält juuri all.

Kotus esiqhindäst omgi hindätunnõq, minkalõ vastavalt mi kas tunnõ vai ei tunnõq kotussõvaimust vaivatust.

Artikli tõsõn osan näemi, et Kõivu tekste võro kultuuri-luulisusõ põha and kiil – võro kiil. Kõivu pikäq lausõq, minka jutt jõud laapsahe mitmidõ aigõ ni mõttidõ mängitüseni, lupasõq kõnõldaq esiqerälidsest võrokõsõ tiidvüsevoolust. Nisõs om Kõivu Madis umin võro- ni puulkeelitsin teksten rekonstruiirnüq võrokõsõ tiidvüsevoolu timä uman keelen.

Kõivu võrokeelidseq raamaduq näütäseq, kuis võrokõsõ jaos om olnuq asi ütevõrdnõ olõmanolõvaga.

Kõivu üts kotussõsümbol om Kähri kerko torn ni vanaq ütsiguq pedäjäq.

Artikli kolmas osa and õkvanäütit tuu kotsilõ, midä Võromaa kodo-, luudus- ja inemiseluulist lövvüs Kõivu võrokeelitsin raamatin.

Kõiv om mõistnuq kirja pandaq, kirän vällä tuvvaq võro kuraasi – midägi säänest, mink pääle egä n-ü hariligust lugõjast võrokõnõ ütelnüq: taa olõs õkva nigu must hindäst, mu latsõ-põlvõst, perreluust.

Lõpõtusõs kolm isiklikku momenti

2003. aastaga suvõl võti uma puulmulgist-puulvõrokõsõst sõbrannaga julgusõ kokko ni otsõmi Pekri talo Kähri kerko kandist üles. Kaimi sisse lagonu elomaja aknõst, nuhutimi korgõ haina seen häitsvit pujenge ni löüdsemi aidaussõ piida päält sisselõikamisõ: “L. KIISLER 1948”. Sõs tahtsõ hõng kinni jäiäq, selle et taa sisselõikaminõ om üles kirotõt ka üten Kõivu tekstin. Määntsen, tulõ-i inämb ette, lövvä-äi üles. Või omgi/ollgi taa joba määnegi meelenpidämise petüs, mälo essüng?!

2000. aastaga 1. põimukuu pääväl ilmu Põlvan siinkirotaja ja Harju Ülle iistvõtmisõl ni muidoki teno riikligulõ programmilõ “Lõunõceesti kiil ja kultuur” edimäne võrokeeline aoleht Uma Leht. Nigu iks, oll põimukuu algusõn ka Kaika suvõülikuul ja tuudkõrda Mehikuurman. Sääll oll ka Kõiv, nii vilksamiisi näimi vai tiidsemi tuud. Sõs tull kõrraga koskilt sõna, et Kõiv taht miiq, nuuri lehetegijidega kokko saiaq. Või arvadaq, et aolehe

sündumise kotus Põlva (“sest tõesti ma ei tea, kust pagana kohast ma õ i e t i pärit olen. Ma tunnen, et Harutee ja Koosa ei ole õiged kohad, sellepärast ütlen Põlva.” (“Studia Memoriae I”, lk 85)) ja suvõulikooli kotus Mehikuurma (Pekri-raamatun kiro-tõdaski, kuis Kõivu edevanõmbaq ommaq Mehikuurmast peri) mõjjuvaq Kõivulõ väega. Kuiki tuud trehvämist minkagiperäst es tulõq, saa-i kuiki üldäq ka tuud, et taa olõmalda jäi, olõmalda om.

1990. aastidõ algusõn Tarton korgõnkoolin ollõn sai iks käütüs Vanemuise uulidsa kirändüse majan egäsugumajdsil kirändüs-ettevõtmiisil. Ja iks nii mõnõlgi kõrral olf kõnõlajas ka Kõiv. Tuu, kuis tä kõnõlamisõlõ tullf ettetõmmatava saina takast ja sinnäq ka perän kõnõlamist kattõ ni perän tedä inämb nätäq es olõq, mõjju väega (eesti keelen ütelden: *sööbis mällu*). Täambätses om siinkirotaja jaos taast kõrras-ilmumisõst, tiitüst kõrvalõhoitmisõst saanuq sümbol. Julgu üldäq, et säänesama om ka võro kirändüse kotus, positsiuun eesti kirändüse seen. Ja või-ollaq ka siinkirotaja suheq egäsugumadsõ kirändüsuurmisõ vai – kumpamisõga – innembä iks kumpamisõga.

Tiia Allas
Võro Instituut
Tarto huulits 48
65609 Võro
allas.tiia@gmail.com

Pruugit kiräsõna

Allas, Tiia 2009: Jutu periselost lämmistäse hinge. – Uma Leht, joulukuu 1. päiv, 3.

Kauksi Ülle 2010: Päätükk “Süä kisk” võro kirändüse opikulõ. Käsikiri.

Krull, Hasso 1999: Hüdsesilmaq ja makus hallu. Kauksi Ülle romaan eesti ja võru kirjanduses. Rmt: Kauksi Ülle “Paat”, Eesti Kostabi Šelts 1998. – *Looming* nr 1, 140–148.

- Kõiv, Madis; Lõhmus, Aivo 1987:** *Põud ja vihm Põlva kihelkonnas nelätõistkümnendama aasta suvõl*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kõiv, Madis 1994:** *Genius loci*. – *Akadeemia* nr 4, 675–691.
- Kõiv, Madis 1994a:** *Rännuaastad. Studia Memoriae I*. Tallin: Õllu.
- Kõiv, Madis 1999:** *Kähri kerko man Pekril. Studia Memoriae II*. Võro: Võro Instituut.
- Kõiv, Madis 2002:** *Causerie du vendredi lõunapoolsetest asjadest*. *Sirp* 27.9, 4–5.
- Kõiv, Madis 2007:** *Omavahelisi jutuajamisi tädi Emmaga*. Tartu: Akkon.
- Kõiv, Madis 2009:** Ema. – *Looming* nr 8, 1034–1066.
- Kõiv, Madis 2009a:** *Suvi Pääbul ja kinnijooks Raplas. Studia Memoriae VI*. Eesti Päevalehe AS.
- Kõiv, Madis 2009b:** Emmi matused. – *Vikerkaar* nr 10/11, 11–23.
- Kõivupuu, Marju 2009:** Kimmä tala. – *Võro-Seto tähtraamat*, 63–65.
- Pulk, Jaan 2000:** Võrukõisi hädäq läbi Kõivu Madissõ silmi ja timä suguvõsa saatusõ. – *Võro kirändüse luuminõ*. Võro Instituudi Toimõtiseq nr 7, 236–249.
- Pütsepp, Linda 2009:** Uudisteos kõneleb Valgast, Tõrvast ning sõja-aastast 1944. – *Eesti Päevaleht* 20.6.
- Reinla, Astrid 1991:** Kõik inimesed haritakse kirjanikkudeks. Vestlus Madis Kõivuga. – *Vikerkaar* nr 3, 83–89.
- Saar, Evar 2000:** Kotussõnimeq Madis Kõivu Pekri raamadun. – *Võro kirändüse luuminõ*. Võro Instituudi Toimõtiseq nr 7, 250–259.
- Vahing, Vaino; Kõiv, Madis 1984:** *Faehlmann*. Tallinn: Eesti Raamat.
- VR 1935.** Võru, vaim ja raamat. – *Tänapäev* nr 7, 274–275.
- VR 2000 (1935):** Võru, vaim ja raamat. – *Võro-Seto tähtraamat*, 21–23. Ajakirjast Tänapäev (1935 nr 7) tõlkinud Mariko Faster.

Tiia Allas: “Mis diagnoos see selline on – kohavaimust vaevatu?” Madis Kõiv kui võru kultuuriloo talletaja

Tallinnas 2010. aasta algul kirjaniku ja mõtleja Madis Kõivu 80. sünnipäeva auks toimunud seminari teema andis mõtte tuua Kõivu võru- ning poolkeelsest loomingust välja see, mis räägib lähemalt võru kultuuriloost. Poolkeelsuse mõiste pärineb Kõivult endalt ja artikli autor pruugib seda tekstide kohta, mis on osalt võrukeelsed või kus leidub lõunaeestipärast eesti kirjakeelt.

Madis Kõivu võrukeelse loomingu vaatlusele annab kandva teoreetilise põhja tema enese essee “Genius loci” (1994). Sellest johtuvalt otsib käesoleva artikli autor vastust Kõivu enda küsimustele: mis üldse on koht ja mis diagnoos on – kohavaimust vaevatu. Selle haiguse ilmnemisele aitab kaasa nii koht kui inimene ise. Näeme, et nii küla kui väikelinn ei võta naljalt võõraid vastu – iseäranis rahutuid, otsiva loomuga inimesi.

Madis Kõivu võru- ja poolkeelses loomingus on täheldatav Võru-vaen (*Võro-vain*) – Lõuna-Eesti väikelinna Võru seesmise olemuse kohta püstituv küsimus/kahtlus. Võru-vaen on Kõivu tegelastel veres – selle linnaga on hädas nii tema onud kui ema.

Nii kahepeale Vaino Vahinguga kirjutatud näidendis “Faehlmann” (1984) kui essee “*Causerie du vendredi* lõunapoolsetest asjadest” (2002) toob Kõiv välja Võru kirjanikuks kuulutatud Kreutzwaldi lõunaeesti keele vastalisuse, mis näib olevat üheks kaudseks Võru-vaenu põhjuseks. Kreutzwaldi kõige tähtsamaks Võru kirjameheks kuulutamise salati aastakümneid maha võrukeste eneseteadvust. Kõiv on üks väheseid, kes julgeb seda küsimust võru kultuuriloos tõstatada.

Kõivu tekstide võru kultuuriloo põhja annab muidugi keel – võru keel. Kõivul kirjas ilmnev pikk lause avaldub ka võrukeste suulises kõnes. Võrukese jutt ei jookse tüüpilises mõttes loogiliselt: rääkija haarab ühe teadmise või fakti ühest ajast, mängitab nonde ümber mõtteid ja sageli jätkub jutt hoopis kolmandal teemal n-ö neljandast ajast. See lubab rääkida võrukesele iseomastest teadvusevoolust, mille Kõiv on oma tekstides talletanud.

Märksõnad: kirjandus, võru keel, Madis Kõiv

Tähissõnaq: kirjandus, võro kiil, Madis Kõiv

Tiia Allas: “What diagnosis is it – suffering from sense of place?” Madis Kõiv as a retainer of Võro cultural history

In the beginning of 2010 there was a seminar held in Tallinn in honour of the 80th birthday of writer and thinker Madis Kõiv. The topic of this seminar inspired me to find and bring forth the material regarding Võro cultural history in Madis Kõiv’s Võro and half-lingual works. The term *half-lingual* (*puulkeeline/pool-keelne*) is his own word and author of the current article uses it to describe Kõiv’s texts which are partly in Võro language or which contain South-Estonian influenced Estonian common language.

The theoretical basis for studying the Võro-language works of Madis Kõiv comes from his own essay “Genius loci” (1994). Therefrom the author of this article is looking for the answer to Kõiv’s own questions: what is a place and what diagnosis is – suffering from sense of place. Occurrence of symptoms are helped both by the place as well as human himself. We can see that neither village nor small town don’t accept people easily – especially restless, ever searching souls.

There is noticeable Võru-hostility (*Võro-vain*) in Madis Kõiv’s Võro- and half-lingual writings – the question/suspicion rising about the inner nature of the little South Estonian town Võru. Võru-hostility is in the blood of Kõiv’s characters – both his uncles and mother have had problems with this town.

Both in the play “Faehlmann” written together with Vaino Vahing (1984) as well as in the essay “*Causerie du vendredi* about southern matters” (2002) Kõiv brings out anti-South Estonian language attitude of Fr. R. Kreutzwald who has been labelled as Võru writer. This seems to be one implicit reason for Võru-hostility. By hailing Kreutzwald as the most important Võru writer the self-awareness of the Võro people was repressed for decades. Kõiv is one of the few who dares to bring up this topic in Võro cultural history.

The basis of Võro cultural history in Kõiv’s texts is language of course – the Võro language. The long sentences in Kõiv’s works are also present in the oral speech of the Võro people. Their speech doesn’t run logically in the traditional meaning of

speech: the speaker grabs a fact or piece of knowledge about one topic, expresses thoughts around it and often the narrative continues with a third topic about the so-called fourth thing. It gives us insight into the flow of consciousness characteristic to Võro people which Kõiv has retained in his texts.

Keywords: literature, Võro language, Madis Kõiv

REVITALISATION OF MINORITY LANGUAGES: TENSIONS BETWEEN LOCAL AND HYBRID VARIETIES

MICHAEL HORNSBY

Immersion education and language revitalisation

The literature documents that many minority languages are no longer being transmitted intergenerationally in a systematic way. In Wales, though intergenerational transmission is occurring in most parts of the heartlands, outside these areas such transmission is by no means automatic; Jones/Bwrdd yr Iaith Gymraeg (2009) indicate that only in South Pembrokeshire (south-west Wales) does it happen consistently, at least according to the figures from the latest census in 2001 (see for example, the Welsh Language Board's website for details). In that particular area, where both parents are Welsh-speaking, then all of their children can speak the language too. This is proportionally less the case the closer to the border with England that Welsh-speaking couples live (see Figure 1).

Much less precisely documented but apparently showing similar patterns in Brittany, McLeod and Rodgers (2006: 349) summarize that there has been a "very low level of intergenerational transmission [of Breton] in recent decades". In other words, significant numbers of speakers of minority languages in both Brittany and in Wales are simply not speaking the language to their children and the latter are growing up proficient in the majority language (French, English) only.

In the face of such language death, activists working for the revitalisation of endangered languages have chosen to attempt to save these languages through immersion and bilingual schooling and this has become, according to Jaffe (2001) an important element in language revitalisation strategies. There are many examples of such strategies relying mainly on educational initiatives. In some cases, official, governmental intervention has

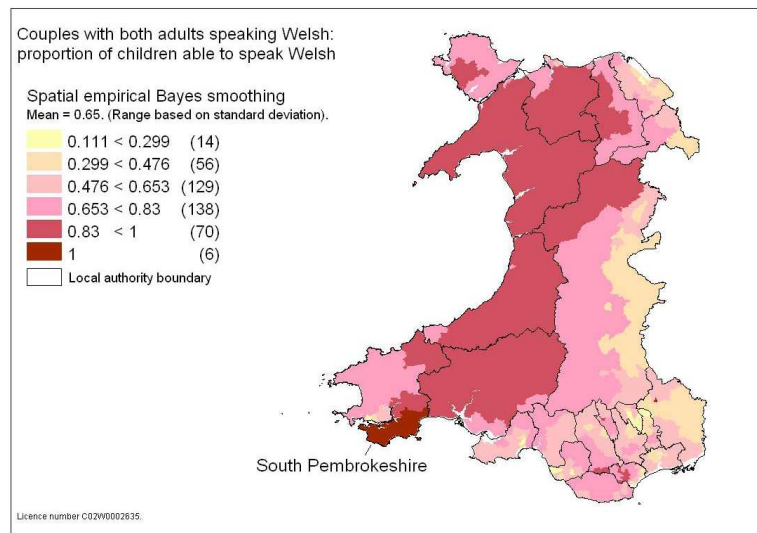

Figure 1. Couples with both adults speaking Welsh: The proportion of children able to speak Welsh. (Jones/Bwrdd yr Iaith Gymraeg 2009, copyright: The Welsh Language Board. Reproduced with permission.)

taken place and immersion schooling is part of mainstream education. Take, for example, the case of Welsh in Wales, where schooling mainly or totally through the medium of the Welsh language has risen from just under 19% of the total primary school population of Wales in 2000 to just over 23% in 2008. The increase in the post-primary sector in Wales is less impressive, with just 18% of the total number of secondary school pupils in 2000 increasing to 19.69% in 2008, but there continues, nevertheless, to be a growing demand for such schooling (http://en.wikipedia.org/wiki/Welsh_medium_education).

In Scotland, small-scale efforts to use Gaelic as a teaching medium began in the early 1960s, but the first Gaelic-medium primary units did not open until 1985, and in 2006–07 only about 4800 pre-school and primary school pupils in Scotland, or some 0.6% of the national total, were receiving Gaelic-medium education (Vaughan & McLeod 2007: 349). An important dif-

ference is that these units are located in otherwise English-speaking schools, whereas the Welsh medium schools tend to be mainly Welsh-speaking. Three notable exceptions to this are *Bun-sgoil Shlèite* Inverness's dedicated all-Gaelic primary school and *Sgoil Ghàidhlig Ghlaschu* which teaches pupils from nursery through primary to the secondary years. In the case of *Bun-sgoil Shlèite* the decision to make it primarily Gaelic speaking was controversial. An article printed in one English-based newspaper uses emotive language to describe the change: "If a group of determined parents get their way, backed by powerful pressure groups, English will not be spoken at Sleat Primary any more. Everyone, from the head teacher to the dinner lady, will be required to speak Gaelic." (The Times, February 5, 2006)

Other language communities (and I use this as a shorthand term for a whole host of social groups) are less fortunate in the official backing they receive from the various states of which they are members. In France, Occitan is used together with French in some bilingual state schools as a medium of instruction at pre-primary and primary level. The language is also taught, although rarely, as a subject in schools where French is the only language of instruction. The 10 *Calendretas* are private nursery and primary schools which are bilingual in French and Occitan. At state secondary level, Occitan is offered as an optional subject (<http://www.minorityrights.org/1626/france/occitanspeakers.html>). In Brittany in 2009, some 13,035 pupils were taught partially or wholly in Breton in state and Catholic primary and lower secondary schools and in the private *Diwan* schools, who provide immersion-style education for kindergarten through to high school students (Ofis ar Brezhoneg website). Another 12,000 to 20,000 pupils learn the language as an optional subject in state schools. Although this shows an increasing presence of Breton in education, the total school population is around 1 million. Therefore the vast majority of children do not learn the language (<http://www.minorityrights.org/1636/france/breton.html>). Of course, other regional language communities in France have organised provision for the teaching of, and in, their respective languages (such as Catalan, Basque, Corsican etc), as a reaction to the centralising tendencies of the French Republic,

which recognises the presence of languages other than French only symbolically (e. g. amended article 75 (2008) of the French Constitution which states that regional languages are part of the cultural heritage of France).

Surprisingly, perhaps, we can add the case of Irish where the *Gaelscoileanna* movement has been created, despite the fact that in the Republic of Ireland, Irish is a mandatory subject in primary and secondary education. Between 700,000–800,000 students are taught Irish on a daily basis within the state education system. However, due to grassroots demands, Irish-medium schools have been created in English-speaking areas and some 35,000 pupils are taught in these immersion environments (<http://en.wikipedia.org/wiki/Gaelscoil> # External links).

Tensions

Precisely because this transmission is not in a home setting, and the majority of children involved in such programmes are not exposed to the minority language in any extensive way before the ages of 3, 4 or 5, the minority language has effectively become a L2 for these children. In Ireland, in the core Irish-speaking areas, just under one half of all children attending schooling in Irish do not speak the language at home (Ó Giollaigáin et al. 2007: 11); In Wales, if we consider that 18.8% of the population can speak the language before attending school, then the figure of 40.8% of all 5–15 years who declare they can speak Welsh indicates an additional 22% of all Welsh pupils for whom Welsh is a second language (Welsh Language Board website). Figures for Breton are a lot lower: only 0.2% of all Breton speakers of school age had spoken the language at home before attending school (Hornsby 2005: 194). In itself, this is not a problem – if such schools are producing competent L2 speakers with native-like ability in a great number of cases, then one might evaluate the revitalisation project as a successful one. However, it is not always seen as such by older, more traditional speakers of these languages. In Brittany, there appears to be a three-fold distinction with regard to this situation which has

been summed up by Jones (1998: 321) using the following categories:

- Dialectal Breton, showing French influence in its lexicon but not in its syntax and pre-dominantly spoken by the working class;
- Standardised literary Breton, with no particular French influence, used above all in writing but influencing the speech of educated, older speakers, e.g. the clergy;
- *Néo-breton*, showing French influence in its syntax but not in its lexicon and is predominantly spoken by the middle classes.

Her categories of dialectal Breton and standardised literary Breton are used predominantly by the dwindling number of native speakers of the language, whereas *néo-breton* is the variety more often used by L2 speakers of the language and indicates a two-way split in the current use of the language. Jones concludes: “although both the obsolescent and reviving varieties are termed “Breton”, they are not, strictly speaking, the same language” (Jones 1998: 321). McDonald (1989: 285) reports how older Breton speakers can feel their language is not quite good enough when compared to that of *néo-bretonnants*: “There was, among native speakers, a growing awareness that their Breton was “mixed” with French ... their daily Breton was not really “good Breton” ... because “deformet eo toud” (‘it’s all deformed’).”

Insiders’ view

However, what do Breton speakers, whether *traditional* or *neo*, themselves say? During fieldwork I carried out in the centre of Brittany in July 2009, some quite different opinions emerged. For the sake of clarity and ease of comparison, I include data from just two speakers of Breton, each representative of the two-way split in the speech community mentioned above. My first consultant was in his 60s at the time of the ethnographic interviews I conducted. He came originally from the Léon region (north-west) of Brittany and was retired. Not brought up speaking Breton but perfectly able to understand it (as it was his par-

ents' first language), he is what the literature terms a *semi-speaker* (first used by Dorian 1973: 417) and now has developed native-like competence through instruction and practice. I will refer to this consultant as representing the *traditional speaker* view in this paper.

My second consultant was from Saint Brieuc, which lies outside of the traditional speaking area. Educated through the Diwan system, apart from a two-year break, when he attended state establishments, he had just graduated from the above-mentioned movement's high school earlier that summer. Being in his late teens, this consultant can be considered to represent the *neo-speaker* view in this particular situation of language revitalisation. Having just two consultants does limit the range of data available in the present study, of course. However, the discussion here acts as a preliminary foray into a field which, although well documented in the literature on language death (e.g. McDonald 1989, Jones 1998, Timm 2003) has not really engaged the speakers themselves in self-reflection to any great extent (though see Pentecouteau 2002 and Vetter 1999). Thus while the present study reveals some interesting ethnographic vignettes, it simultaneously highlights the need for more research in this area.

Methodology

The two consultants mentioned above were selected during my own participation on a Breton language summer course in the centre of Brittany (July 2009). They were both participants with whom I had built up a certain rapport during the course and who, when asked, were willing to engage in semi-structured interviews on their impressions on the state of the Breton language in the twenty-first century. The interviews lasted for approximately thirty minutes each and were conducted on a one-to-one basis, recorded and then later analysed using a Critical Sociolinguistics framework (Heller 2002), which, much like Critical Discourse Analysis, aims to uncover questions of power (and imbalances of power) in linguistic interactions. It is interesting to note that

with the traditional speaker, it was much more appropriate for my interview with him to be conducted in French, as I was obviously an outsider to the Breton-speaking community and even more so as I was not a French citizen. However, the younger speaker was quite happy to speak to me in a mixture of Breton and French; for him it was a novelty to speak to a foreigner using Breton.

Acquisition of breton

As documented in the literature, the two speakers acquired Breton in quite distinct ways. The traditional speaker states: “Mes parents parlaient breton entre eux ... Et bien sûr on a appris le breton parce qu’on entendait parler tout le temps.” (‘My parents spoke Breton to each other ... and of course we learnt Breton because we heard [them] speaking it all the time.’) On his return to Brittany after working in Madagascar as young man, he took the decision to become an active (as opposed to a passive) speaker of Breton: “C’est quand même un peu dommage, c’est en 1974, de ne pas parler breton parce qu’a priori dans les campagnes on le parlait toujours, on parlait beaucoup le breton à ce moment-là. Et donc j’ai décidé de me mettre à le parler.” (‘It was a bit of a pity, back in 1974, not to speak Breton because as a matter of course it was still spoken in the countryside a lot then. And so I decided to start speaking it.’)

The neo-speaker contrasts with the traditional speaker in his acquisition, as we might expect: “Desket ‘meus e Diwan pan oan bihan ... Ma zud a zo o tont eus Pays Gallo. Neuze n’ouzont ket brezhoneg. O deus lakaet ac’hanon e Diwan memes tra ... evit deskiñ brezhoneg.” (‘I learned Breton at Diwan when I was little ... My family comes from the Gallo-speaking area. So they don’t know any Breton. They put me in a Diwan school however, so that I might learn Breton.’) Note his emphasis on his knowledge of Breton being gained at a *young* age. This presumably adds more authenticity to his claim to be a Breton-speaker than if he had acquired the language later on in his school career (i.e. taught in the same way a foreign language would be taught).

Acceptance

What place do these speakers of Breton have in the wider Breton-speaking community? Since both speakers seem to be going against the “norm” i.e. their use of Breton in the face of overwhelming pressure to speak French in all situations, we might expect them to experience difficulties in being accepted by other speakers of Breton. The traditional speaker recounts how difficult it was to speak Breton with other members of his family. Since a decision had been taken at some point by his parents to speak to him in French and in French only, that he was now trying to communicate with them in Breton would seem an affront: “Mon père, pendant deux ans ... chaque fois que je le voyais, je lui parlais breton et il me répondait en français. Il pouvait pas. Il avait un blocage.” (‘For two years, my father ... every time I saw him I would speak to him in Breton and he would reply in French. He simply couldn’t. He had some sort of block’). The same consultant reports similar problems with his older brother, who *had* been brought up Breton-speaking: “Avec mon frère aîné qui est paysan justement, lui il a pris ça comme prétexte de ne pas parler avec moi ... en disant: “Ton breton est ... tu fais des fautes.”” (‘With my older brother who is a farmer by the way, he took it as an excuse not to speak to me [in Breton], saying: “Your Breton is ... you make mistakes.”’) With the consultant effectively thwarting not only linguistic but also social norms (French is used with educated, middle-class people while Breton is a rural, working-class language, cf. McDonald (1989)), his brother was clearly uncomfortable with the former’s attempt to redefine his relationship with him. In contrast, however, when the neo-speaker was asked about his experiences of not being accepted by older speakers (this being the general case according to certain commentators (e.g. McDonald (1989) and Jones (1998)), he reports that he had always been able to use Breton with older speakers in the local vicinity: “Cela m’arrive rarement mais, ça fait bizarre quand même. J’ai pas de souvenir de ça. Je pense que ça doit arriver mais” (‘It rarely happens to me but it does seem pretty strange. I have no recollection of this happening. I think it must

happen but ...') Given the small, but significant, improvements in the social (if not official) status the Breton language has experienced in recent years, the younger, neo-speaker is probably more accepted by older speakers since Breton is beginning to be associated with education (and hence with the middle-classes). It furthermore indicates a generational difference between the two consultants and a shift in general perceptions of the Breton language in the past forty years.

Standard of breton

Jones' assertion that traditional and neo-Breton are not, "strictly speaking, the same language" (Jones 1998: 321) would indicate a seemingly unbridgeable gap between the generations. Fieldwork indicates that there are indeed differences between the two speakers. The traditional speaker reports: "On me dirait pas: "Tu as appris dans les livres." ('No-one would say to me: "You learned your Breton from books."'). Having thus established his credentials as an "authentic" speaker, he mentions those features of neo-speakers that distinguishes them from traditional speakers: "Parfois les écoliers Diwan aussi, on apprend le "brezhonég", toujours l'accent sur le dernier syllable, comme en français, et pas l'accent sur le syllable [penultime] comme en breton." ('Sometimes Diwan school children are taught "brezhonég", with the accent on the final syllable, as in French, and not on the penultimate syllable as in Breton.') As a point of reference, he states: "Ma mère quand elle parlait français, elle parlait comme ça" ('my mother always spoke French like that'), i.e. with a strong Breton accent that stressed the penultimate syllable. When asked for his impressions on these differences, the younger consultant revealed a similar line of thought: "C'est juste l'accent, après les mots c'est à peu près les mêmes. C'est juste de l'accent qui est différent." ('It's just the accent, since the words are the more or less the same. It's just the accent which is different.') This does not appear to be an impediment to comprehension between the generations, however: "On se comprend quand même. Assez facilement." ('We still understand each

other. Quite easily.’) When asked to comment on the qualification “quite easily”, the neo-speaker replied: “J’ai l’impression pour nous c’était plus facile de les comprendre que l’inverse. Mais c’est vrai qu’en même temps ils ont toujours entendu parler avec leur accent et puis tout d’un coup ça change, je peux les comprendre.” (‘It seems to me that it’s easier for us to understand [the older speakers] than the other way round. But it’s still true that they’ve always heard [people] speaking with their particular accent and then suddenly it all changes, so I can understand them [i.e. their difficulty].’) As previously mentioned, older speakers are growing more accustomed to a shift in accent among the younger generations and such linguistic changes appear to be accepted more readily than in the past, as the traditional speaker’s case exemplifies, when his attempt to switch to Breton was met with much more resistance.

Ideologies

What emerged as significant differences between the two speakers were the various language ideologies each of them held. An ideology of language is generally accepted as being a “cultural system of ideas about social and linguistic relationships, together with their loading of moral and political interests” (Irvine 1989: 255), leading inevitably to a clash of principles and linguistic behaviour which will produce tensions within a given speech community. Thus the traditional speaker refers several times to the idea that younger speakers do not talk in the same way that he does – that they do not possess an “authentic” Breton accent: “Dans les écoles Diwan aujourd’hui il y beaucoup, beaucoup, beaucoup de profs qui ont perdu l’accent et c’est dommage.” (‘In the Diwan schools today many, many of the teachers have lost the [Breton] accent and that’s a shame’). Optimistically, he does think that the situation will rectify itself in the future: “Je pense que si le breton se maintient, ce que j’espère, il reviendra. Parce que les gens qui sont comme ça ne sont pas fous, ils se rendent compte, ils vont essayer de retrouver l’accent” (‘I think that if Breton is maintained, which I hope will be the case,

[a Breton accent] will come back. Because people who are like that are not crazy, they are aware, they will try to get the accent back ...”). He is, however, less accepting of some of the features mentioned in the literature (e.g. McDonald 1989, Jones 1998, Timm 2003) as characteristic of neo-Breton speakers: “Ils connaissent tous les mots, les mots les plus compliqués mais les tournures sont françaises, quoi. Alors qu’il y a plein de tournures bretonnes, idiomes si tu veux, comme dans chaque langue, qu’il faut retrouver.” (‘They know all the words, even the most complicated words but the expressions are all French. There are, however, plenty of Breton expressions, or idioms, as in every language, which need to be rediscovered.’). This speaker holds an ideology of the standard, which as Gal points out, is the most widely-held language ideology in western Europe (Gal 2006). While the consultant is not arguing in favour of the type of standardised, pan-Brittany variety of the language (which is what the literature generally refers to when speaking of standard Breton cf. McDonald 1989, Jones 1998, Timm 2003), he is insisting on a set of criteria for the language that would make it referentially compatible with local, traditional varieties of Breton. Interestingly, the younger consultant argues in favour of linguistic pluralism : “Il y a beaucoup de personnes qui veulent avoir “un” breton, soit un breton ... le même pour tout le monde ... Alors que moi personnellement je suis pour différents façons de parler le breton.” (‘There are many people who want to have “one” Breton language, that is a Breton ... [that is] the same for everyone ... Whereas I personally am for different ways of speaking Breton.’) Having a more flexible attitude toward language variation than previous generations may augur well for the future of the language in the twenty-first century – but the nature of such variation will possibly remain controversial for some time to come.

Sociolinguistic view

A very useful model in this context has been proposed by Bentahila and Davies (1993), who argue that the term *revival* is a

misnomer and suggest that “many confusions, dis-illusionments and discrepancies might be avoided if the difference between **restoration** and **transformation** was more explicitly drawn” (Bentahila and Davies 1993: 372, my emphasis). The authors’ statement that “the domains of the new, transformed language may co-exist beside the vestiges of the old community, but it is not always the case that the two can be fused together – hence the sense of alienation which may in some cases assail the remaining traditional users of the language” rings very true in the case of Breton and would seem to justify the *neo*- prefix, despite the pejorative connotations which are sometimes affixed to it. Bentahila and Davies note that “it is extremely difficult if not impossible to persuade people en masse (as opposed to the occasional intellectual) to use a language in contexts where they do not really need it, or to enforce its intergenerational transfer on any large scale” (Bentahila and Davies 1993: 372), but that *transformation* is a much more realistic prospect for many threatened languages, such as Breton: “The production of reasonably accomplished non-native speakers, the standardisation of the language or the provision for it to be used in new domains seem to be much more accessible goals” (Bentahila and Davies 1993: 372).

It is possible to make some comparisons with modern Hebrew – not taking Hebrew as an example of “successful” language revival, but more on the lines of modern Hebrew being a transformed, rather than revived, linguistic variety. Zuckermann (2003, 2006 and 2008) writing on language planning in an Israeli context has highlighted the relationship between Hebrew and the hybrid form of the language that has arisen due to revitalisation efforts. As in Breton, phonology and phonetics are in opposition to morphological forms and vocabulary; neo-Breton, it is claimed, has elements of French phonology and phonetics but a “purified” Celtic morphology and lexicon just as revived Hebrew has Yiddish phonology and phonetics but Semitic morphology and basic vocabulary (Zuckermann 2008). Zuckermann points out that “*revived* languages are unlikely to have a single parent” (Zuckermann 2008: 36), which in the case of Breton means that the new form of the language which is gaining cur-

rency has both Breton *and* French as “parent languages”, in much the same way as revived Hebrew has Hebrew, Yiddish, Polish, Russian and other languages as parent languages. This recalls Bentahila and Davies’ assertion that revived languages are, for the most part, *transformed* languages (Bentahila & Davies 1993: 372). I believe it is unrealistic to expect revitalisation movements to reproduce faithfully and exactly the same form of language which is (or was) spoken by older generations, often idealised as the purest and best form of the language and to be copied at the expense of other, less ideologically charged linguistic varieties. Indeed, one wonders if such a linguistic resurrection is even possible “without the occurrence of cross-fertilization with revivalists’ mother tongue(s)” (Zuckermann 2006: 58).

Such hybridity sits uneasily with traditional speakers of the language which is undergoing revitalisation efforts, and this unease can spread quite easily to some revivalist speakers themselves and make them doubt the authenticity of their language planning. More productive in such situations would be a greater metalinguistic awareness, among all sections of the community in question, of the need for more realistic expectations of the end results of language planning; in the words of Zuckermann: “When one revives a language, one should expect to end up with a hybrid” (Zuckermann 2008: 36).

Conclusion: problem or challenge?

How much of a problem is such hybridity? First of all, research from Northern Ireland suggests that in Irish-language immersion education there, children develop native-like ability in Irish, there is little interference from English in most major grammatical structures and the children’s early errors disappear naturally. There is evidence that a small number of errors persist for a considerable period but this is not due to teacher input (the majority of teachers not being native speakers) but as part of the process of language development (Department of Education / An Roinn Oideachais / Mannystrie o Lear 2002: 1). These areas are the use of the copula, word-order in non-finite clauses and declined pro-

nouns (Department of Education / An Roinn Oideachais / Mannystrie o Lear 2002: 9). In a similar way, neo-Breton shows non-traditional use of the verb *to be*, French-influenced pronunciation patterns and shifting gender of nouns, again under the influence of French (Hornsby 2005: 203).

Secondly, is the situation really that unusual? Diwan schools (and others) are producing speakers from a whole host of backgrounds. If the situation were different, and it were a matter of course that local schools provided education in Breton, then local dialects would be reproduced automatically. However, the schools in Brittany that *do* provide immersion or bilingual education are working with children from all over Brittany who will have grown up with different types of Breton (dialectal and neo) and so it is possible that dialect levelling is taking place. Britain (2004: 618) considers that when such linguistic contact takes place there can be three outcomes: “adoption of [the] innovation; the emergence of interdialectal forms between the local forms and the innovation; the rejection of the innovation, including the use of hyperdialectalisms.” This has been borne out in fieldwork – the language of the younger speaker interviewed demonstrated innovative (or neo-Breton) forms: “Desket ‘meus [brezhoneg] e Diwan pan oan bihan ... Ma zud a zo o tont eus *Pays Gallo*” which traditionally would be rendered: “Desket m’oa [brezhoneg] e Diwan pan oan bihan ... Deus *Pays Gallo* eo ma zud” (‘I learned [Breton] at Diwan when I was young ... My parents are from the Gallo-speaking area’; i.e. the use of the pluperfect tense to indicate an action in the non-recent past and the use of the present simple as opposed to the present continuous when the state indicated is a permanent one).

The same speaker reports that: “Ce qui est dommage, au lycée par exemple, il y a des gens qui viennent de Vannes, ils osent pas parler de leur façon, quoi, ils s’adaptent ... au breton le plus courant, quoi” (‘What is a pity is that at the high school, for example, there are people who come from Vannes who don’t dare speak in their own fashion, who adapt ... their Breton to what is the most current [form]’), indicating that traditional, localised dialect forms are indeed being levelled among the Breton-immersion school population.

The older speaker demonstrates a certain attachment to more traditional dialectal forms: “Le bon breton c’est le “bro” de là où on est ...” (‘Good Breton is that of the local area where you are from’). Whereas his attitude does not appear to be “hyperdialectal”, in that he does not insist that his own dialect is the “best” in opposition to other varieties of Breton from other areas, there does not appear to be any room in his ideology for a standardised Breton, such as that spoken by younger speakers.

What about claims surrounding authenticity? Traditional speakers of Breton are renowned for saying, upon hearing children’s speech, “n’eo ket ar memes brezhoneg” (or more likely, “c’est pas le même breton” or “it’s not the same Breton” [that we speak]). It is difficult to judge individual situations without actually being present and to say how far children’s speech has departed from traditional norms, but younger generations of Breton speakers do have links with older speakers, either as grandparents in some cases, or specially organised workshops promoted by bodies such as *Quêteurs de mémoire en Finistère / Klaskerien ha treizherien soñjoù* (‘Guardians of memory in Finistère’) whose stated aim is: “adskoulmañ liamm ar gaoz etre ar re yaouank skolaetaet e brezhoneg hag ar vrezhonegerien avihanig” (‘to strengthen the link between young people educated in Breton and with native Breton speakers’) (<http://queteurs.cg29.fr/>).

If expectations in the Breton speech community were to shift more in the direction of the acceptability of new, hybrid forms, then inter-communal tensions would diminish at a moment in the history of the Breton language when it needs all the advantages it can muster. Such acceptability would ideally not seek to cover up the differences neo-Breton displays but rather accept them as linguistic changes in progress. Neo-Breton, similar to Welsh in the twenty-first century, is evolving, acquiring new functions with a certain “ecological “naturalness” to these changes, which will be hard to resist” (Coupland and Bishop 2006: 46). As a hybrid form of Breton, the *neo-* prefix does not need to be dispensed with, but accepted and indeed celebrated for its “naturalness”, much in the way that Zuckermann insists

that revived Hebrew should really be called *Israeli* (cf. the title of his recent book “Israeli, a Beautiful Language” (2008)).

Coupland and Bishop argue for similar linguistic tolerance in Wales: just at a time when the Welsh establishment needs to be openly welcoming any and all forms of Welsh practice, any and all levels of competence and varieties involving Welsh, it is highly unfortunate for an untenable bilingual ideal to be promulgated (Coupland and Bishop 2006: 48).

Coupland and Bishop’s examples from Wales of linguistic varieties deemed to be *incomplete* (e.g. partially learned, code-mixed) or *non-standard* (e.g. regionally or class-marked) [Coupland and Bishop 2006: 47] also have an echo in Brittany, particularly the first category of “incomplete” forms. Most especially, code-switching between Breton and French and nonce borrowings among *néo-bretonnants* can be seen as inauthentic linguistic behaviour because it is triggered by the circumstances in which these speakers have acquired the language and not, as would be the case for traditional speakers, by a trigger caused by register, domain or context.

Endangered language communities need to develop realistic expectations of what is achievable in language revitalisation situations (or *transformation* in Bentahila and Davies’ terms and *hybridisation* in Zuckermann’s terms). Expectations that the language community will attain a sometimes mythical point that it occupied in the past will inevitably lead to disappointment. Realising that times have moved on and that a new, adapted form of the language is surely more preferable than the language being confined some list of dead or extinct languages.

Michael Hornsby
Department of Celtic,
Instytut Filologii Angielskiej
Uniwersytet Adama Mickiewicza
al. Niepodległości 4
61-874 Poznań, Poland
mhornsby@ifa.amu.edu.pl

Websites consulted

Ecosse: War of the words (The Times, February 5, 2006) www.timesonline.co.uk (Accessed 12 October 2009)
en.wikipedia.org/wiki/Gaelscoil#External_links (Accessed 12 October 2009)
en.wikipedia.org/wiki/Welsh_medium_education (Accessed 12 October 2009)
minorityrights.org/1626/france/occitanspeakers.html (Accessed 12 October 2009)
minorityrights.org/1636/france/Breton.html (Accessed 12 October 2009)
Ofis ar Brezhoneg website: http://www.ofis-bzh.org/fr/langue_bretonne/faq/index.php# (Accessed 14 July 2010).
queteurs.cg29.fr/ (Accessed 19 October 2009)
Welsh Language Board website: <http://www.statistics.gov.uk/StatBase/Product.asp?vlnk=11387&Pos=5&ColRank=1&Rank=160> (Accessed 13 July 2010)

References cited

- Bentahila, Abdelai & Eirlys Davies 1993:** Language revival: Restoration or transformation? – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 14 (5), 355–373.
- Britain, David 2004:** Space and spatial diffusion. – Chambers, K. Peter Trudgill and Natalie Schilling-Estes (eds.). *The handbook of language variation and change*. Oxford: Blackwell, 603–637.
- Coupland, Nikolas & Hywel Bishop 2006:** Ideologies of language and community in post-devolution Wales. – John Wilson & Karyn Stapleton (eds.). *Devolution and identity*. Aldershot and Burlington VT: Ashgate, 33–50.
- Department of Education / An Roinn Oideachais / Mannystrie o Lear 2002:** *Developing linguistic accuracy in Irish-medium primary schools*. Belfast: Northern Ireland Statistics and Research Agency.
- Dorian, Nancy C. 1973:** Grammatical change in a dying dialect. *Language* 49, 413–438.

- Gal, Susan 2006:** Minorities, migration and multilingualism: Language ideologies in Europe. – Patrick Stevenson & Clare Mar-Molinero (eds.). *Language ideologies, practices and policies: Language and the future of Europe*. London: Palgrave, 13–27.
- Heller, Monica 2002:** *Éléments d'une sociolinguistique critique*. Paris: Didier.
- Hornsby, Michael 2005:** Néo-breton and questions of authenticity. *Estudios de Sociolingüística* 6 (2) 2005, 191–218.
- Jones, Hywel / Bwrdd yr Iaith Gymraeg 2009:** The intergenerational transmission of the Welsh language: An analysis of the 2001 Census results for Wales. Paper read at BSPS Conference 10/09/2009.
- Jones, Mari 1998:** *Language obsolescence and revitalisation: Linguistic change in two sociolinguistically contrasting Welsh communities*. Oxford: Clarendon Press.
- McDonald, Maryon 1989:** *We are not French! Language, culture and identity in Brittany*. London: Routledge.
- McLeod, Wilson & Vaughan Rodgers 2006:** Autochthonous minority languages in public-sector primary education: bilingual policies and politics in Brittany and Scotland. – *Linguistics and Education* 17, 347–73.
- Myhill, John 1999:** Identity, territoriality and minority language survival. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 20 (1), 34–50.
- Ó Giollagáin, Conchúr, Seosamh Mac Donnacha, Fiona Ní Chualáin and Aoife Ní Shéaghdha 2007:** *Comprehensive linguistic study of the use of Irish in the Gaeltacht: Principal findings and recommendations*. Dublin: The Department of Community, Rural and Gaeltacht Affairs.
- Pentecouteau, Hugues 2002b:** *Devenir bretonnant. Découvertes, apprentissages et (re)appropriations d'une langue*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes: Rennes.
- Timm, Lenora 2003:** Breton at a Crossroads: Looking Back, Moving Forward. *e-Keltoi* (2): *Cultural Survival*, 25–61. Available online at uwm.edu/Dept/celtic/ekeltoi/volumes/vol2/ (Accessed November 2003).

- Vetter, Eva 1999:** *Plus de breton? Conflit linguistique en Bretagne rurale*. Ar Releg-Kerhuon: An Here.
- Watts, Richard J 1999:** The ideology of dialect in Switzerland. – Jan Blommaert (ed.). *Language ideological debates*. Berlin: Mouton de Gruyter, 67–104.
- Zuckermann, Ghil’ad 2003:** Language Contact and Globalisation: The Camouflaged Influence of English on the World’s Languages – with special attention to Israeli (sic) and Mandarin. – *Cambridge Review of International Affairs* 16 (2), 287–307.
- Zuckermann, Ghil’ad 2006:** A New Vision for “Israeli Hebrew”: Theoretical and Practical Implications of Analysing Israel’s Main Language as a Semi-Engineered Semito-European Hybrid Language. *Journal of Modern Jewish Studies* 5 (1), 57–71.
- Zuckermann, Ghil’ad 2008:** שפה יפה ישראלית (Israeli, a Beautiful Language). Tel Aviv: Am Oved.
- Zuckermann, Ghil’ad 2009:** Hybridity versus Revivability: Multiple Causation, Forms and Patterns in Israeli (somewhat misleadingly a.k.a. “Modern Hebrew”). – *Journal of Language Contact* – VARIA 2 (2009): www.jlc-journal.org.

Michael Hornsby: Veidembüskiili virgutaminõ – pingõq paigapäälitse ja kokkopantuisi keelepruukõ vaihõl

Väikeisi kiili iist saisjaq pandvaq umma joudu kõrrast inämb tuu pääle, et virgutaq uma keele pruukmist uma maa koolisüstemin. Inämb julguta-ai luutaq tuu pääle, et vahtsõlõ põlvkunnalõ kiil õnnõ kotoh edesi annõtasi. Tuul um terveq hulk põhjuisi, muu hulgan üleilmastuminõ ja poliitilidsõq pöörähüseq ni muutusõq 20. aastagasaa lõpuveerändil.

Seon kirotusõn kias väiku keele oppamisõ saiso Suurbritannian ja Irimaal (kõmri, soti geeli ja iiri kiil) ni Prantsusmaal (oksitaani ja bretooni kiil). Sävembähe kias pingit, miä vaivasõq bretoonikeelist kogokunda Bretagne'in (Põhahummogu-Prantsusmaal). Aša uurmisõs om pruugit ettevalmistavat küsü-

telemist, miä om tett üte põlidsõ ja üte vahtsõmba bretooni keele kõnõlõjaga (kink keeleopminõ om käünüq tõõnõtõõsõst väega tõistmuudu). Tan on uurit naidõ kõnõlõjidõ põhiliidsi uskmiisi ja arvamiisi uma väiku keele kotsilõ.

Kirotusõ lõpun arotõldas, kas tegünüq pingõq ommaq periselt kah tõsidsõq hädäq vai ommaq nuuq põlitsilõ keelekõnõlõjilõ ja uma keele iist saijsilõ inämb hääs välläkutsõs, minka tuldastoi-mõ.

Tähüssõnaq: keelte virgutaminõ, veidembüskeelee oppaminõ, keldi keeleq, bretooni kiil, vahtsõq kõnõlõjaq, keeleideoloogiaq

Märksõnad: keelte revitaliseerimine, vähemuskeelte õpetamine, keldi keeled, bretooni keel, uued rääkijad, keeleideoloogiad

Michael Hornsby: Revitalisation of minority languages – tensions between local and hybrid varieties

Activists among linguistic minorities are increasingly concentrating their efforts to revitalise their languages on the school systems in their respective countries, since intergenerational transmission of minority languages can no longer be assumed to be happening in a family setting. This is due to a whole host of reasons, among them the pressures of globalisation and political upheavals and changes in the latter half of the twentieth century.

This chapter surveys a few such educational situations in Britain and Ireland (involving the Welsh, Scottish Gaelic and Irish languages) and in France (Occitan and Breton) and then examines in more depth the tensions to be found in the Breton-speaking community in Brittany (north-west France). It includes the findings of some preliminary fieldwork with a *traditional* and a *neo* (or new) speaker of Breton (whose knowledge of the language has been gained in quite substantially different ways) and analyses the underlying language ideologies they hold towards this particular regional language.

The chapter concludes by discussing whether the resulting tensions are, in fact, problematic or whether they are more a challenge for traditional speakers and language activists alike to overcome.

Keywords: language revitalisation, minority language education, Celtic, Breton, neo-speakers, language ideologies.

YKSILÖLLINEN VARIAATIO VIRON INKERINSUOMALAISTEN IMPERFEKTINMUODOSTUKSESSA

HELKA RIIONHEIMO

1. Johdanto

Kaikissa kielimuodoissa esiintyy yksilöiden välistä vaihtelua, eivätkä samaankaan puheyhteisöön kuuluvat ihmiset puhu kieltään täysin samalla tavoin. Idiolektien väliset erot ovat kuitenkin erityisen yleisiä vähemmistökielen puhujilla kaksikielisissä siirtolaisyhteisöissä. Ensimmäisen siirtolaissukupolven edustajat omaksuvat enemmistökielen eri tavoin ja pitävät eri määriä äidinkieltään. Enemmistökielen vaikutus vähemmistökieleen voi siten olla hyvinkin yksilökohtaista. Vähemmistökielen nuorempien puhujien välillä voi puolestaan olla paljon eroja kielen omaksumisessa ja käytössä. Siirtolaiskielen puhujien idiolektit ovat liksäksi usein sillä tavoin epävakaita, että samalla puhujalla voi esiintyä samassa puhetilanteessa monenlaista variaatiota. Tässä artikkelissa luodaan silmäys siihen variaatioon, jota on ilmennyt Viroon toisen maailmansodan jälkeen asettuneiden inkerinsuomalaisten puhumassa suomen kielessä. Olen aikaisemmin tarkastellut yksityiskohtaisesti inkerinsuomalaisten monimuotoista imperfektinmuodostusta (Riionheimo 2007), ja nyt laajennan sen käsittelyä idiolektien väliseen ja idiolektinsisäiseen vaihteluun ja hahmottelen suuntaviivoja yksilöllisen variaation tarkempaa tutkimusta varten.¹

2. Inkerinmaalta Viroon

Inkerinmaalla Pietarin ympäristössä on puhuttu suomea vuosisatojen ajan. Inkerin suomalaismurteet alkoivat muotoutua 1600-

¹ Kiitän artikkelin ensimmäisen version kahta anonymia arvioijaa saamastani hyödyllisestä palautteesta.

luvulla, kun alue oli liitetty Ruotsiin Stolbovan rauhassa. Suomalaiset saavuttivat Inkerinmaalla enemmistöaseman vuosisadan loppupuolella, mutta alueen jouduttua 1700-luvun alussa Venäjän hallintaan venäläisten määrä alkoi nopeasti lisääntyä, ja inkerinsuomalaiset jäivät lopullisesti vähemmistöksi. Suomen kieli ja kansallinen kulttuuri kuitenkin säilyivät Inkerinmaan maaseutualueilla elinvoimaisina 1900-luvun alkupuolelle saakka, kunnes 1930-luvun etninen sorto ja toisen maailmansodan tapahtumat johtivat kansalliseen hajaannukseen. Sota tyhjensi Inkerinmaan suomalaisesta väestöstä, ja sodan jälkeen asukkaiden ei sallittu enää palata kotiseuduilleen. Inkerinsuomalaiset ovatkin eläneet 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla pieninä siirtolaisvähemmistöinä eri puolilla Venäjää, Viroa, Suomea, Ruotsia ja muuta maailmaa, ja vain pieni osa on päässyt takaisin Inkerinmaalle. (Inkerinsuomalaisten historiasta ja Inkerin suomalaismurteiden muotoutumisesta ks. esim. Savijärvi & Savijärvi 1999, Savijärvi 2003, Riionheimo 2007: 14–20 ja Kokko 2007: 14–24 sekä näissä mainittuja lähteitä; inkerinsuomalaisista eri puolilla maailmaa ks. Lehto 1996).

Tämän tutkimuksen informantit ovat syntyneet 1910- ja 1920-luvulla Inkerinmaalla maaseutukylissä ja kasvaneet suhteellisen suomenkielisessä ympäristössä. Useimmat kävivät lapsuudessaan ainakin muutaman luokan suomenkielistä koulua ja oppivat lukemaan ja kirjoittamaan suomen kirjakieltä. Sodan alettua osa informanteista jäi Leningradin saartorenkkaan sisään ja joutui kuljetetuksi Siperiaan, kun taas saksalaisten miehittämiltä alueilta inkerinsuomalaiset evakuoitiin Suomeen. Sodan jälkeen inkeriläiset palautettiin Suomesta Neuvostoliittoon ja sijoitettiin Keski-Venäjälle. Sekä Keski-Venäjällä että Siperiassa elinolot olivat kurjat, ja informantit pakenivat monien muiden tavoin kohti kotiseutuaan. Koska Inkerinmaalle ei voinut asettua asumaan, he päätyivät lopulta Viroon, jossa tarvittiin työvoimaa maatalouden ja teollisuuden palvelukseen. Neuvosto-Virossa inkerinsuomalaisten yhteiskunnallinen asema oli alhainen, ja koska he olivat tulleet maahan laittomasti, elämää varjosti myös maastakarkotusten pelko. (Viron inkerinsuomalaisten elämänvaiheista ks. Riionheimo 2007: 23–33 ja siinä mainittuja lähteitä, esimerkiksi Kurs 1990, 1994; De Geer 1996; Anepaio 1999).

Inkerinsuomalaiset olivat Virossa pieni ja hajanainen vähemmistö, ja he alkoivat melko nopeasti sulautua virolaisiin sekä kielellisesti että sosiaalisesti. Poliittisen stigman vuoksi heidän oli pakko peitellä suomalaista syntyperäänsä. Inkerinsuomalaisten keskinäinen yhteydenpito jäi näissä olosuhteissa melko vähäiseksi, ja myös informantit olivat pitkän aikaa enemmän tekemisissä virolaisten kuin muiden inkerinsuomalaisten kanssa. Kielisukulaisuus helpotti viron kielen omaksumista: informantit kertovat oppineensa nopeasti ymmärtämään ja myös puhumaan viroa. Monet perustivat perheen virolaisen puolison kanssa, jolloin perheen kotikieleksi tuli viro. Samalla äidinkieli alkoi vähitellen hiipua, koska sille oli vain rajalliset käyttömahdollisuudet. Kun informantteja haastateltiin 1990-luvun alussa, heidän suomen kielelleen oli usein ominaista yhtäältä käytön puutteesta johtuva kankeus ja vierauden tuntu, toisaalta voimakas viron kielen vaikutus (Riionheimo 2007).

Informantteja on haastateltu Joensuun yliopiston tutkimushankkeessa 1990-luvun alkupuolella², ja tässä tutkimuksessa ovat aineistona 37 inkerinsuomalaisen haastattelut, jotka nauhoitettiin Tarton ja Pärnun seuduilla ja Järvamaan maakunnassa. Inkerinsuomea tallennettiin tässä hankkeessa pitkälti samaan tapaan kuin suomen paikallismurteita yleensäkin eli tekemällä väljästi eteneviä yksilöhaastatteluja, jotka tuottivat enimmäkseen monologimaista puhetta. Haastateltavien valinnan perusteena eivät kuitenkaan olleet perinteiset kriteerit (paikallaan pysyisyys, sujuvapuheisuus ja mahdollisimman vanhakantainen murre), vaan hankkeessa haluttiin saada nimenomaan kuva siitä, miten moninaisia muotoja inkerinsuomalaisten kieli oli olosuhteiden paineissa saanut. (Aineistosta tarkemmin ks. Riionheimo 2007: 37–48.) Vuosikymmenten kuluessa ensimmäisen polven inkerinsuomalaisista olikin tullut kielellisesti hyvin heterogeeninen ryhmä. Osalle informanteista suomeksi puhuminen oli haas-

² Inkerinsuomalaisten tilanteessa on tapahtunut 1980-luvun lopulta lähtien muutos, sillä kansallisen herätyksen myötä inkeriläiset ovat järjestäytyneet etnisenä ryhmänä ja hankkineet ensimmäisenä Viron vähemmistökansana itselleen kulttuuriautonomian. On siis huomattava, että tässä artikkelissa kuvailtu kielellinen tilanne ei kuvaa Viron inkerinsuomalaisten nykyisiä olosuhteita.

tattelutilanteessa vaikeaa, toisilla äidinkieli oli säilynyt sujuvana. Haastateltavien viron taidot olivat vaihtelevat, ja osa heistä puhui viroa lähes syntyperäisen veroisesti, kun taas monella viron joukkoon kietoutui suomen kielen aineksia (Kivisalu 1994). Toisaalta myös viron kielen vaikutus informanttien äidinkieleen vaihteli yksilöittäin: osa puhui haastattelussa suhteellisen puhtaasti suomea (joko omaa inkerinsuomen murretta tai suomen yleiskieltä mukailevaa kielimuotoa), kun taas osalla suomen ja viron ainekset sekoittuvat jatkuvasti.

3. Viron inkerinsuomalaisten imperfektinmuodostuksen yleiskuva

Viron inkerinsuomalaisten suomenkielisistä haastatteluista koottu aineisto on osoittautunut hyvin heterogeeniseksi, ja se sisältää paljon sekä laadullista että määrällistä vaihtelua. Väitöskirjassani (Riionheimo 2007) olen kuvannut yksityiskohtaisesti imperfektinmuodostuksessa ilmenevää vaihtelua käyttäen aineistona haastattelulitteraatioista poimittuja aktiivin imperfektin myönteisiä muotoja. Sekä suomessa että virossa on kompleksinen imperfektinmuodostussysteemi, ja kielten välillä on runsaasti eroja mutta myös yhtäläisyyksiä. Kun kaksi morfologisesti ja morfofonologisesti kompleksista taivutussysteemiä on ollut törmäyksessä keskenään, kielikontaktin lopputulos on monimuotoinen ja sekakoosteinen. Noin 18 000 imperfektinmuodosta koostuvan aineiston laadullinen jäsentäminen on ollut haastava tehtävä, sillä imperfektin tunnusten variaation lisäksi vaihtelua mutkistavat persoonapäätteet ja vartalossa ilmenevät fonologiset ja morfofonologiset vaihtelut. Tässä artikkelissa rajoitankin tarkastelun pelkästään imperfektin tunnuksessa ilmenevään vaihteluun.

Aineiston imperfektimuodot voidaan jakaa tunnuksen perusteella karkeasti neljään ryhmään (ks. taulukkoa 1). *i*-imperfektejä ovat suomen kielen alkuperäiset imperfektimuodot lukuun ottamatta supistumaverbejä, ja ryhmään sisältyvät myös viron *i*-imperfektejä mukailevat muodot. Vanhan *i*-tunnuksen on aineistossa kuitenkin välillä korvannut sellainen uusi imperfektin tunnus, joka sisältää *s*-aineksen. Nämä *s*-imperfektit olen jakanut

kolmeksi ryhmäksi: *si*-imperfekteiksi, pleonasmeiksi ja *hakkais*-tyypiksi. *si*-imperfektejä ovat suomen supistumaverbien muodot ja sellaiset imperfektit, joiden malli näyttää olevan viron kielessä. Suurin osa *si*-imperfekteistä on vokaalivartaloisia, mutta aineistossa on myös viron tapaan konsonanttivartaloisia muotoja (Riionheimo 2007: 175–191). Pleonasmeiksi olen nimennyt ne imperfektit, joissa aikamuoto on merkitty kahdesti, sekä *i*- että *si*-tunnuksella. Tällaiset kaksinkertaiset muodot ovat todennäköisesti kontaktilähtöisiä, sillä kielikontakteissa ilmenee toisinaan kieliopillista kaksoismerkintää, jossa kategoria merkitään kahden eri kielen tunnuksilla (tarkemmin ks. Riionheimo mts. 279–282). Viimeinen imperfektityyppi on *hakkais*-tyyppi, jossa tunnuksen *is(i)*-aines liittyy vokaaliloppuiseen vartaloon. Tunnusvarianttien joukossa tämä tyyppi edustaa toisenlaista kontakti-ilmiötä kuin *si*-imperfektit ja pleonasmit, sillä tyyppi on luultavasti syntynyt kielensisäisen ilmiön laajenemisesta kontaktitilanteessa. Muotojen todennäköinen lähtökohta on joillekin inkerinsuomen murteille ominaisessa supistumaverbien yksikön 3. persoonan taivutuksessa, jossa on s:n edellä diftongi tai pitkä vokaali (esim. *hakkais*, *kerkiis*). Viron inkerinsuomalaisten puheessa tämä tyyppi on sitten laajentunut muihin verbityyppeihin ja persoonamuotoihin (Riionheimo mts. 196–200).

Taulukko 1. Esimerkkejä Viron inkerinsuomalaisten imperfektimuodoista ryhmiteltynä tunnusvariantin mukaan.

Tunnusvariantti	Esimerkkejä
<i>i</i> -imperfekti	<i>opetin, anto, elimme, kasvattiit; maksin, töin, möi</i>
<i>si</i> -imperfekti	<i>erosin, heräsi, osasimma, korjasiit; käisin, syntys, asusin, soattasiit; laulsin, antis, kantsimme, tahtsit</i>
pleonasmit	<i>pesisin, tulis, elisimme, ostisimme</i>
<i>hakkais</i> -tyyppi	<i>kirjuttaisin, kasvattaisin, eläis, sureis</i>

Imperfektimuotojen käsittelyä varten olen jakanut suomen kielen verbit imperfektityypeiksi siten, että *i*-imperfektiä noudattavat verbit jakautuvat viideksi ryhmäksi vartalovokaalin vaihte-

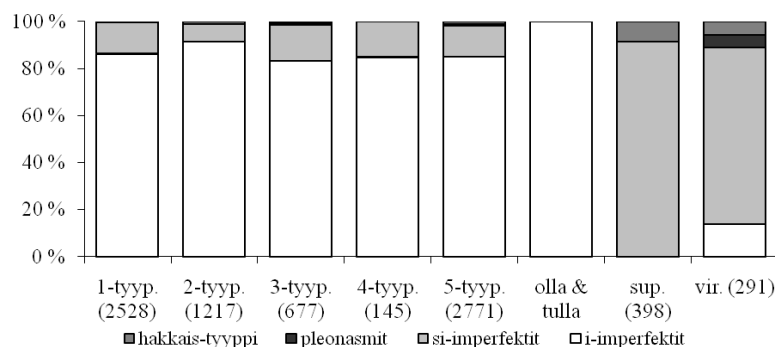
luiden perusteella (Riionheimo 2007: 97–103, ks. myös taulukkoa 2). 1-tyyppiin kuuluvat yksitavuiset verbit ja *oi*-johdokset eli verbit, joiden vokaalivartalo päättyy pitkään vokaaliin tai diftongiin ja joiden vartalon lopussa on imperfektissä *i*-loppuinen diftongi (*jäin, join*). 2-tyyppiä edustavat ne verbit, joiden vartalovokaali on pyöreä ja säilyy siten muuttumattomana imperfektissä (*sairastui, asui*). 3-tyypin verbit ovat *a*-vartaloisia, ja niiden imperfektissä on tapahtunut muutos *a > o* (*lauloin, satoi*). 4-tyyppiin kuuluvat *i*-vartaloiset verbit, joiden imperfektit ovat (yksikön 3. persoonaa lukuun ottamatta) samanlaisia kuin preesensmuodot (*etsin, huolehdin*). 5-tyyppiin taas kuuluvat kaikki ne verbit, joiden vartalovokaali katoaa imperfektin *i*-tunnuksen edeltä (*itkin, kuljin, jätin, lopetin*). Lisäksi omaksi ryhmäkseen erottuvat supistumaverbit, joiden imperfektin tunnuksen voidaan ajatella restrukturoituneen *si*-asuseksi (*avasin, häpesin*).

Taulukko 2. Suomen kielen verbit luokiteltuna imperfektinmuodostuksen perusteella.

Imperfektityyppi	Esimerkkejä
A. <i>i</i> -tunnuksiset tyypit	
1) yksitavuiset & <i>oi</i> -johdokset	<i>jäädä, saada, juoda, lyödä, uida, voida, haravoida</i>
2) vartalovokaali pyöreä vokaali	<i>hieroa, sairastua, aikoa, pöhötyä, asua, puhua, kutoa, näkyä</i>
3) vartalovokaali <i>a > o</i>	<i>kasvaa, laulaa, antaa, kaataa, auttaa, laittaa, ajaa, sataa</i>
4) vartalovokaali <i>i</i>	<i>etsiä, kuljeksia, ehtiä, huolehtia, nokkia, periä, sopia</i>
5) vartalovokaali <i>a, ä, e > Ø</i>	<i>itkeä, juosta, kulkea, jättää, lopettaa, ajatella, rakentaa</i>
B. Supistumaverbit (<i>si</i> -tunnus)	<i>avata, hylätä, erota, haluta, hirtä, hävetä</i>

Imperfektin tunnusvarianttien määrällistä jakaumaa Viron inkerinsuomalaisen aineistossa esittelee kuvio 1. Alkuaan *i*-tunnuksisissa imperfektityypeissä (tyypeissä 1–5) tunnusten jakauma on samantyyppinen: *i*-tunnus on selvänä enemmistönä,

si-tunnusta esiintyy jonkin verran ja muita tunnusvariantteja on käytetty vain vähän. 5-tyyppiin kuuluvien suurtaajuisten *olla*- ja *tulla*-verbien muodot on kuvattu erikseen, koska näiden verbien imperfektit ovatkin järjestään *i*-tunnuksisia. Supistumaverbeillä *si*-tunnus on odotuksenmukaisesti enemmistönä, ja lisäksi esiintyy jonkin verran *hakkais*-tyyppisiä imperfektejä. Virolaislähtöiset (ts. virosta lainatut) verbit ovat puolestaan kirjava ryhmä, jossa ilmenee kaikkia imperfektin tunnuksia, eniten kuitenkin *si*-tunnusta. (Riionheimo 2007: 200–201.)

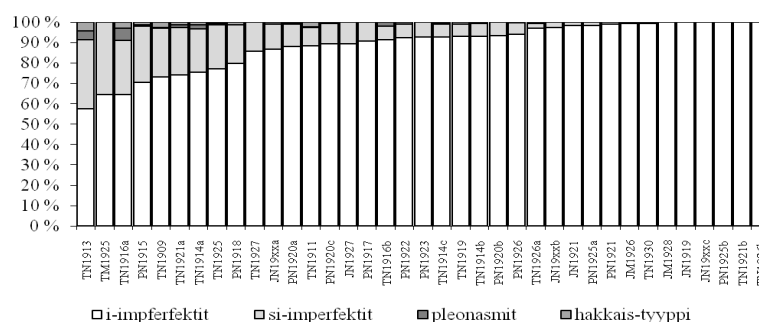
Kuvio 1. Imperfektin tunnusten jakauma imperfektityypeittäin Viron inkerinsuomalaisten aineistossa. (1-tyyppi = yksitavuiset ja *oi*-johdokset, 2-tyyppi = pyöreään vokaaliin päättyvät vartalot, 3-tyyppi = ne *a*-vartalot, joiden imperfektivartalossa *a* > *o*, 4-tyyppi = *i*-vartalot, 5-tyyppi = verbit, joiden vartalovokaali katoaa imperfektissä, sup = supistumaverbit, vir = virolaislähtöiset verbit). Sulkeissa on mainittu tyyppiin kuuluvien verbien esiintymäfrekvenssi.

4. Yksilöllinen variaatio imperfektinmuodostuksessa

Kun tutkimuksessa muodostetaan yleiskäsitys jostain kielellisestä ilmiöstä, jäävät yksilöiden väliset erot ryhmäkuvan varjoon, ja suuri osa aineiston variaatiosta voi jäädä piiloon. Tässä luvussa

pyrin hahmottelemaan alustavaa käsitystä siitä, millaista vaihtelua kätkeytyy edellisessä luvussa esitetyn yleiskuvan taakse. Havainnollistan yksilöiden välistä vaihtelua joukolla kuvioita, jotka tarkentavat näkökulmaa vähitellen yhä pienempiin yksityiskohtiin.

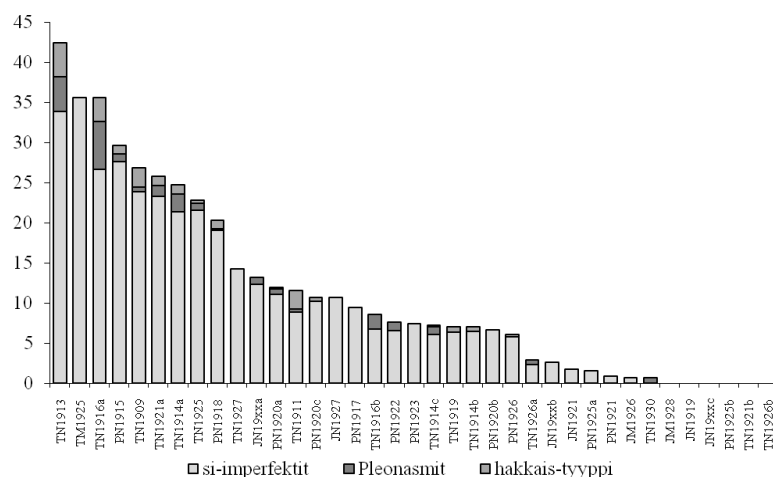
Kuvio 2 esittää imperfektin neljän tunnusvariantin (*i*-imperfektin, *si*-imperfektin, pleonasmien ja *hakkais*-tyypin) jakaumaa haastateltujen informanttien puheessa³. Tarkastelussa ovat mukana vain ne verbit, joilla on suomen kielessä *i*-imperfekti, toisin sanoen verbityypit 1–5. *Olla*- ja *tulla*-verbit on jätetty pois, jotta ne eivät suurtaajuisina peitä alleen 5-tyyppin muiden verbien edustusta. Kuvio osoittaa, että yksilöiden välillä on huomattavia eroavuuksia. Osa informanteista käyttää näissä verbityypeissä pelkästään suomen kielen mukaista *i*-imperfektiä, mutta joillakin puhujilla uusia imperfektin tunnusvariantteja on jopa 30–40 %. (On kuitenkin otettava huomioon, että informanttien haastattelut ja sen myötä käytettyjen imperfektinmuotojen määrät ovat hyvin erilaiset, joten prosenttiosuuksiin perustuvat laskelmat eivät ole täysin vertailukelpoisia.)

Kuvio 2. Imperfektin tunnusten prosentuaalinen jakauma yksilöittäin Viron inkerinsuomalaisten aineistossa verbityypeissä 1–5 (lukuun ottamatta *olla*- ja *tulla*-verbejä).

³ Informanteista on tässä tutkimuksessa käytetty koodia, jossa ensimmäinen kirjain ilmaisee aineistonkeruualueen (T = Tartto, P = Pärnu) ja toinen sukupuolen (N = nainen). Numero kertoo informantin syntymävuoden, ja samana vuonna syntyneet puhujat on erotettu tarpeen vaatiessa kirjainmerkillä a–d.

Määrällisten erojen lisäksi informanttien väliltä paljastuu myös laadullisia poikkeavuuksia. Kuvio 3 perustuu samoihin laskelmiin kuin kuvio 2, mutta siinä on kuvattu *si*-imperfektien, pleonasmien ja *hakkais*-tyyppisten muotojen esiintyminen lukumäärinä, jolloin informanttien väliset erot näkyvät selvemmin. Kuvio paljastaa, että informantit ovat keskenään erilaisia sen suhteen, miten paljon heidän puheessaan esiintyy pleonastisia imperfektejä ja *hakkais*-tyypin imperfektimuotoja. Joiltakuilta informanteilta tällaiset imperfektit puuttuvat kokonaan, kun taas toisilla on jommastakummasta (tai molemmista) useita esiintymiä. Imperfektin eri tunnusvarianttien suosiminen on siis selvästikin yksilökohtaista.

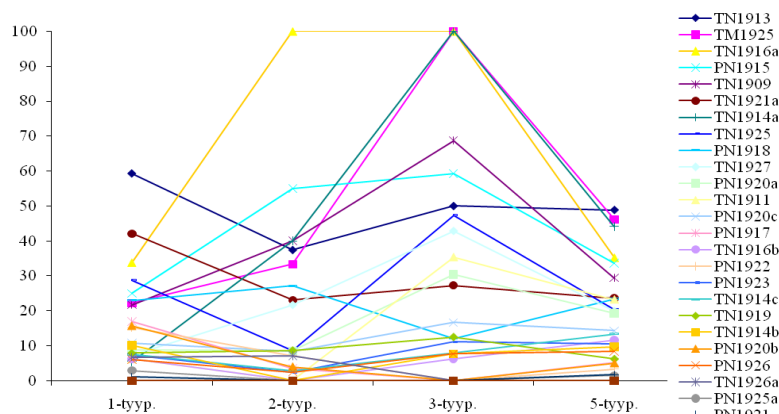

Kuvio 3. Imperfektin uusien tunnusvarianttien (*si*-imperfektin, pleonasmien ja *hakkais*-tyypin) lukumäärät yksilöittäin Viron inkerinsuomalaisten aineistossa verbityypeissä 1–5 (lukuun ottamatta *olla*- ja *tulla*-verbejä).

Kuviossa 4 vaihtelua on tarkasteltu vielä yksityiskohtaisemmin ottamalla mukaan sekä yksilökohtainen että verbityypeittäinen näkökulma⁴. Kuviossa jokainen käyrä kuvaa yhden infor-

⁴ Laskelmista on tässä yhteydessä jätetty pois neljäs imperfektityyppi eli *i*-vartaloiset verbit niiden pienen esiintymäfrekvenssin vuoksi.

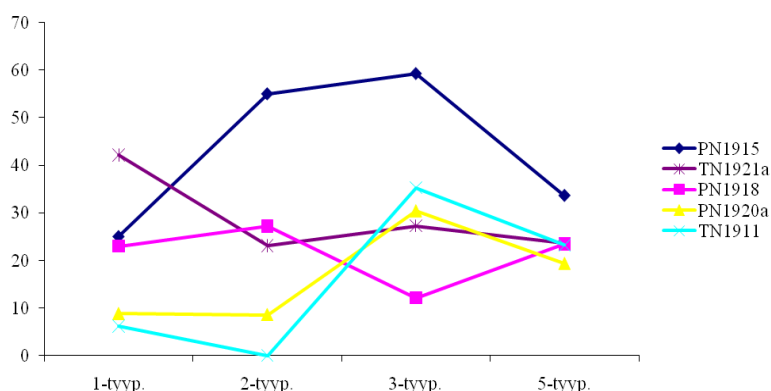
mantin edustusta, eräänlaista profiilia, jossa on laskettu yhteen uusien tunnusvarianttien osuudet kaikista imperfektimuodoista. Profiilit ovat keskenään ristikkäisiä: joillakuilla uusia tunnusvariantteja on eniten 1-tyyppissä, toisilla taas 2- tai 3-tyyppissä. Näyttää siis siltä, että eri informanteilla on tapahtunut muutoksia eri verbityypeissä.

Kuvio 4. Imperfektin uusien tunnusvarianttien (*si*-imperfektin, pleonasmien ja *hakkais*-tyypin) yhteenlaskettu prosenttiosuus yksilöittäin neljässä imperfektityypissä (jokainen viiva edustaa yhtä informanttia). 1-tyyppi = yksitavuiset ja *oi*-johdokset, 2-tyyppi = pyöreään vokaaliin päättyvät vartalot, 3-tyyppi = ne *a*-vartalot, joiden imperfektivartalossa *a* > *o*, 5-tyyppi = verbit, joiden vartalovokaali katoaa imperfektissä.

Profiilien väliset erot hahmottuvat vielä selvemmin kuvion 5 avulla, kun käsiteltäväksi on valittu viisi informanttia, joiden haastattelussa on esiintynyt yli 250 imperfektimuotoa ja joilla uusia tunnusvariantteja on ollut yli 10% kaikista imperfekteistä. Näiden viiden puhujan välillä näyttää olevan huomattavia eroja siinä, missä verbityypeissä uusia tunnuksia on käytetty. TN1921a:lla ja PN1918:lla uusia tunnuksia on enemmän 1-tyyppin verbeillä ja vähemmän 3-tyyppin verbeillä, kun taas PN1920a:lla ja TN1911:lla variantteja on eniten nimenomaan 3-tyyppissä. PN1915:n profiili on aivan omanlaisensa, sillä hänellä

uusia tunnuksia on enemmän kuin muilla, ja ne sijoittuvat erityisesti verbityyppeihin 2 ja 3.

Kuvio 5. Imperfektin uusien tunnusvarianttien (*si*-imperfektin, pleonasmien ja *hakkais*-tyypin) yhteenlaskettu prosenttiosuus viidellä informantilla.

Lopuksi on vielä syytä mainita, että vaihtelevuus ulottuu aineistossa myös idiolektien sisälle. Taulukot 3a ja 3b havainnollistavat idiolektinsisäistä variaatiota muutamien esimerkkien avulla. Informantit PN1918 ja TN1921 käyttivät samojen verbi-
en taivutuksessa sekä *i*- että *si*-imperfektiä ja lisäksi silloin tällöin pleonastista tai *hakkais*-tyyppistä taivutusta. Imperfektin tunnuksen variaation lisäksi nämä esimerkit osoittavat, että aineiston imperfektimuodoissa ilmenee paljon muutakin vaihtelua (esimerkiksi persoonapäätteen vaihtelua, morfonologisen vaihteluiden sekoittumista ja suomen yleiskielen vaikutusta). Tällaista variaatiota pitäisi selvästikin kuvata laadullisen tutkimuksen keinoin ja ottaa huomioon myös lause- ja tilannekonteksti.

Taulukko 3a. Esimerkkejä idiolektinsisäisestä variaatiosta (PN1918).

	<i>käydä-</i> verbi	<i>istua-</i> verbi	<i>kutsua-</i> verbi	<i>tahtoa-</i> verbi
<i>i-imperfekti</i>	<i>käin</i> <i>kävin</i> <i>käi</i> <i>käimme</i> <i>käivät</i> <i>käit</i>	<i>istuin</i> <i>istui</i> <i>istu</i>	<i>kutsu</i> <i>kutsui</i>	<i>tahoin</i> <i>tahtoin</i> <i>tahtoi</i> <i>tahoimme</i>
<i>si-imperfekti</i>	<i>käisin</i> <i>käisimme</i> <i>käisim</i> <i>käisitte</i> <i>käisit</i>	<i>istusin</i> <i>istus</i> <i>istusim</i> <i>istusimme</i> <i>istusit</i>	<i>kutsusim</i> <i>kutsusimme</i>	<i>tahtsin</i> <i>tahtis</i> <i>tahtsimme</i>
Pleonasmit		<i>istuis</i>	<i>kutsuis</i>	

Taulukko 3b. Esimerkkejä idiolektinsisäisestä variaatiosta (TN1921).

	<i>viedä-</i> verbi	<i>käydä-</i> verbi	<i>loppua-</i> verbi	<i>elää-</i> verbi	<i>mennä-</i> verbi
<i>i-imperfekti</i>	<i>vei</i> <i>veim</i> <i>veime</i> <i>veivät</i>	<i>käi</i> <i>käime</i> <i>käimme</i> <i>käivät</i>	<i>loppu</i> <i>loppui</i>	<i>elin</i> <i>eli</i> <i>elime</i> <i>elimme</i> <i>elliit</i>	<i>mänin</i> <i>mäni</i> <i>män</i> <i>mänime</i> <i>mänimme</i> <i>männiit</i> <i>männit</i>
<i>si-imperfekti</i>	<i>viisime</i> <i>viis</i> <i>viisit</i>	<i>käisin</i> <i>käis</i> <i>käisim</i> <i>käisivät</i> <i>käisit</i>		<i>eläsin</i> <i>eläsimme</i> <i>eläsime</i> <i>eläsiit</i>	
Pleonasmit					<i>mänis</i>
<i>hakkais-</i> tyyppi			<i>löppeis</i>		

On selvää, että tässä luvussa esittämäni kuviot ja esimerkit antavat vasta karkean kuvan siitä variaatiosta, jota esiintyy yksilöiden välillä ja myös saman yksilön puheessa. Yksilöllinen variaatio näyttäisi olevan Viron inkerinsuomalaisten aineistossa hedelmällinen tutkimussuunta, mutta sen suhteen on ratkaistava monia metodologisia kysymyksiä. Vaihtelun jäsentäminen ja selittäminen vaatii selvästi sekä määrällistä että laadullista tarkastelua, ja lisäksi on pohdittava, millä tavoin hiipuvan vähemmistökielen vaihtelun laatua ja laajuutta voitaisiin verrata tavanomaiseen kielessä esiintyvään vaihteluun.

5. Lopuksi

Vähemmistökielten tutkimuksessa korostetaan usein, että tällaisessa puhujayhteisössä ilmenee enemmän yksilöiden välistä vaihtelua kuin yksikielisessä kieliyhteisössä. Vähemmistökielisessä ilmenevää vaihtelua pidetään myös laadullisesti erilaisena kuin normaalien kielimuotojen variaatiota, joita säätelevät ehjät kieliopilliset normit. Varsinkin hiipuvassa vähemmistökielessä esiintyvää vaihtelua on kuvattu epäsystemaattiseksi (Smits 1996: 58), funktionaalisesti motivoitumattomaksi (Romaine 1989: 372) ja sosiaalisesti merkityksettömäksi (Elordui 2003: 22–23). Näyttää siis siltä, että useissa tapauksissa voidaan puhua vapaasta vaihtelusta, jota eivät jäsenenä alueelliset, sosiaaliset tai diskurssiin liittyvät tekijät (ks. myös Kokko 2007). Sen sijaan variaatiota saattavat selittää aivan eri tekijät kuin normaalia vaihtelua, esimerkiksi kielen mentaaliin prosessoimiseen tai kielen unohtamiseen (attritioon) liittyvät seikat (Riionheimo 2007).

Tällainen kielen vaihtelevuus on luultavasti kytköksissä siihen, että siirtolaiskielen puhujat eivät useinkaan muodosta yhtenäistä kieliyhteisöä. Normaalisti kieli- tai puheyhteisö asettaa yksilölliselle vaihtelulle jonkinlaiset rajat, jolloin yksilö ei voi poiketa liikaa yhteisöllisestä normista ja jolloin vain osa vaihtelusta todella johtaa muutokseen (ks. esim. Paunonen 2003: 237–238). Toisaalta yksilöllisillä uudennoksilla on tällaisessa puheyhteisössä mahdollisuus levitä yksilöltä toiselle ja päätyä lopulta osaksi yhteisöllistä normia, mikä samalla tasoittaa vaihte-

lua. Kuolevan kielen puhujat eivät sen sijaan ole yhtä tiivis yhteisö, ja tällöin kielen sosiaaliset normit alkavat höltyä eikä yhteisöllinen kontrolli karsi samassa määrin yksilöllistä variaatiota. Lisäksi uudennokset eivät leviä yhtä helposti puhujalta toiselle vaan jäävät idiosynkraattisiksi, ja äärimmillään tuloksena voi olla yhteisöllisen kielimuodon hajoaminen joukoksi erilaisia idiolekteja. Viron inkerinsuomalaisten kielellinen tilanne on 1990-luvulle tultaessa ilmeisesti ollut juuri tällainen: inkerinsuomalaiset eivät ole muodostaneet Virossa alueellista vähemmistöä vaan asuneet hajallaan ympäri maata, ja heidän kielimuotonsa on hajonnut heterogeeniseksi joukoksi idiolekteja, joissa inkerinsuomi, suomen yleiskieli ja viro sekoittuvat eri tavoin (Kokko 2007). Yksilöllisen variaation tutkimuksen kannalta informantit muodostavat siten mielenkiintoisen aineiston.

Helka Riionheimo
Itä-Suomen yliopisto
Joensuun kampus
Yliopistokatu 2, PL 111
80101 Joensuu
helka.riionheimo@uef.fi

Lähteet

- Anepaio, Terje 1999:** The land next to Ingria. Ingrian-Finns in North-East Estonia after World War II. – Markku Teinonen ja Timo J. Virtanen (toim.), *Ingrians and Neighbours. Focus on the Eastern Baltic Sea Region*. Studia Fennica Ethnologica 5. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 155–181.
- De Geer, Eric 1996:** Ingermanländarda i Estland. – Siirtolaisuus – Migration 1/1996, 3–11.
- Elordui, Agurtzane 2003:** Variation in the grammar of endangered languages: the case of two Basque dialects. – *SKY Journal of Linguistics* 16, 7–26.
- Kivisalu, Krista 1994:** Tähelepanekuid Eesti ingerisoomlaste keelekasutusest. Diplomitöö. Tartu Ülikooli soome-ugri keelte kateeder.

- Kokko, Ossi 2007:** *Inkerinsuomen pirstaleisuus. Eräiden sijojen kehitys murteen yksilöllistymisen kuvastajana*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Kurs, Ott 1990:** Ingeri põliselanike saatus. – *Akadeemia* 7, 1484–1499.
- Kurs, Ott 1994:** Ingria: The broken landbridge between Estonia and Finland. – *GeoJournal* 1, 107–113.
- Lehto, Manja Irmeli 1996:** *Ingrian Finnish: Dialect Preservation and Change*. Studia Uralica Upsaliensia 23. Uppsala: Uppsala University.
- Paunonen, Heikki 2003:** Suomen kielen morfologisista muutosmekanismeista. – Lea Laitinen, Hanna Lappalainen, Päivi Markkola ja Johanna Vaattovaara (toim.): *Muotojen mieli*. Kirjoituksia morfologiasta ja variaatiosta. *Kieli* 15, Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 187–248.
- Riionheimo, Helka 2007:** *Muutoksen monet juuret. Oman ja vieraan risteytyminen Viron inkerinsuomalaisten imperfektinmuodostuksessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Romaine, Suzanne 1989:** Pidgins, creoles, immigrant, and dying languages. – Nancy C. Dorian (toim.), *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death*. Cambridge: Cambridge University Press, 369–383.
- Savijärvi, Ilkka, Savijärvi, Muusa 1999:** Language contacts in Ingrian-Finnish. – Markku Teinonen ja Timo J. Virtanen (toim.), *Ingrians and Neighbours*. Focus on the Eastern Baltic Sea Region. Studia Fennica Ethnologica 5. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 23–47.
- Savijärvi, Ilkka 2003:** Inkerinsuomi ja suomalaiset Inkerinmaalla. – Hannele Jönsson-Korhola ja Anna-Riitta Lindgren (toim.), *Monena suomi maailmalla. Suomalaisperäisiä kieli-vähemmistöjä*. Tietolipas 190. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 272–299.
- Smits, Caroline 1996:** *Disintegration of Inflection: The Case of Iowa Dutch*. The Hague: Holland Academic Graphics.

Helka Riionheimo: Eesti ingerisuumlasi minevigumuudõ individuaalnõ tõõsõndõlõminõ

Seon kirotusõn kaias individuaalsõt tõõsõndõlõmist Eesti ingerisuumlasi käest küsüteleemisega koratun keeleainõn. Sisserännänüisi keelen om hariligult inämb individuaalsõt tõõsõndõlõmist ku ütskeelitside kogokundõ keelen. Veidembüskeelen ettetullõv tõõsõndõlõminõ om ka tõistsugunõ ku harilik keelemuudõ tõõsõndõlõminõ, midä juhtvaq kimmäq keeleoppuslidsõq normiq. Sisserännänüisi keele kõnõlõjaq kujoda-ai hindäst ütist keelekogokunda. Tuuperäst nakkasõq tan keele ütiskundlidsõq normiq nõrgõmbas jäämä. Vahtsõndusõq ei lääq siski niisama lihtsähe üte kõnõlõja käest tõõsõlõ edesi, a jääseq üte kõnõlõja mano pidämä.

Eesti ingerläisi keelesais om olnuq 1990. aastidõ algusõn sääne, et ingerisuumlasõq olõ-õi Eestin kongi olnuq piirkundlinõ veidembüs, a ommaq elänüq üle terve maa lajan, ni näide kiil om kah jagonuq idiolektes, kon ingerisoomõ, soomõ ütiskiil ja eesti kiil ommaq egälütel esiqmuudu segi lännüq. Kirotusõn näüdätäs taad idiolekte perrä tõõsõndõlõmist läbi tan pruugituisi minevigumuudõ.

Tähüssõnaq: ingerisoomõ kiil, soomõ kiil, eesti kiil, veidembüskeeleq, sisserännänüisi kogokund, minevik, idiolekt

Märksõnad: ingerisoomõ keel, soome keel, eesti keel, vähemuskeeled, sisserännanute kogukond, minevik, idiolekt

Helka Riionheimo: Individual variation in the past tense formation of Ingrian Finns in Estonia

This article examines individual variation in a contact situation between the Ingrian Finnish dialect and Estonian. Idiolectal differences are common in bilingual contexts, particularly among the speakers of minority languages in immigrant societies. In stable monolingual societies variation is governed by undamaged norms and organized as a quantitative alternation of well-defined variants. Contrary to that immigrant societies are often

loose and unstable and in such a situation the language norms are prone to disintegration, producing a wide range of qualitative diversity. The changes do not, however, spread widely in the society but remain idiosyncratic. By the beginning of the 1990s, Ingrian Finns had been living scattered all over Estonia for decades and their native language had been dispersed into idiolects in which elements from Ingrian Finnish, standard Finnish and Estonian were individually mixed. In this article, the idiolectal variation among Ingrian Finns in Estonia is illustrated by examining individual differences in their past tense formation.

Keywords: Ingrian Finnish, Finnish, Estonian, minority languages, immigrant society, past tense, idiolect

KATKETOONI MÄRKIMISEST VANADES LÄÄNEMERESOOME ALLIKATES

EBERHARD WINKLER

1. Filoloogilisel tööviisil ja filoloogilistel meetoditel pole ei läänemeresoome ega ka soome-ugri keeleteaduses väga pikka traditsiooni. See tuleneb esmajoonel muidugi asjaolust, et nende keelte käsutuses – erandiks ungari keel – on väga vähe vanu keelemälestisi ja vastavat metoodikat nende uurimiseks pole seega vaja olnud. Need vähesed keelemälestised, mis sellegi poolest eksisteerivad, on tänaseni suuremalt osalt läbi uurimata: meenu-tagem kasvõi Mülleri sõnaloendeid või Bacmeisteri keelenäiteid. Puuduva metoodika kõrval on sel vähemalt kaks põhjust:

a) Paljud vanad keelemälestised on üles tähendatud võõrast keelt emakeelena rääkivate isikute, sageli sakslaste poolt. Punase joonena läbib kogu teaduslugu Wiedemanni väide kreevini keele üleskirjutajate kohta: “keine Sprache des finnischen Stammes kannten, und von den ungewohnten Lauten Vieles falsch aufgefasst und wiedergegeben haben” (“ei osanud mitte ühtegi soome-ugri keelt, said neile võõrastest häälikutest suurel määral valesti aru ning andsid neid valesti edasi”), mistõttu need näited tõsiuuringuteks ei sobivat. Loogiliselt võttes võiks sellise suhtumise puhul näiteks hetiidi keele uuringud otsekohe lõpetada. Selline suhtumine sugereerib, et uurija, kel on teine emakeel, teeb märkmeid talle võõra keele kohta mitte ainult meelevaldselt, vaid ka süsteemilt, ja et seetõttu pole sellised märkmed kasutuskõlblikud. Iseenesestki mõistetavalt osutub see oletus enamasti valeks, mida väga hästi tõestab kreevini keele näide.

b) Wiedemanni poolt sõnastatud uuritavat keelt emakeelena rääkija või nii-öelda emakeelena rääkija eelistamine (mis on teatud määral kahtlemata põhjendatud) viis praktikas sageli selleni, et keelemälestisi hakati “parandama” silmas pidades omaenda emakeelt või keeleseisundit, mida uurija õigeks pidas. Ent selle ebateadusliku meetodiga ei ole võimalik tuvastada ei lahknevusi ega arenguid. Kui keegi sakslaste kirjutatud vanu eesti keele mälestisi ilma filoloogilise metoodikata tänapäevase eesti keele

seisukohalt interpreteerida püüaks, ei avastaks ta selle keele vormide eripära, vaid jõuaks ainult juba enne teadaolevate tulemusteni. Nagu siinkirjutaja juba näidanud on (Winkler 2009: 43–51), parandasid – jutumärkides – Sjögren ja Wiedemann Salatsi liivi ülestähendusi sel määral, et selle keele olulised tunnused kaduma läksid – ja ainult sel lihtsal põhjusel, et nad interpreteerisid üleskirjutusi soome keele kaudu.

Kokkuvõtteks peab ütlema, et ülestähendusi tuleb võtta tõsiselt ka siis, kui need on kirja pandud muu emakeelega isikute poolt ja ka siis, kui nad on ebatäpsed. Puänteeritult tähendab see järgnevat: mitte uurija ei ole oluline, vaid materjal ja selle kirjanija.

Taolised keelemälestised ei ole mitte valesti üles tähendatud, vaid ainult teisiti, kui meie harjunud oleme. Seepärast ei saa neid lugeda vahetult, vaid neid tuleb tõlgendada. Tõlgendamiseks on vajalikud filoloogilised meetodid. Et interpreteerida teksti filoloogiliselt, peab ilmtingimata teadma, kes oli ülestähenduste tegija, mis oli ta emakeel ning millist ortograafiat ta kasutas. See teave viib meid keelemälestiste tõlgendamisel suure sammu võrra edasi. Eriti olulised on need notatsioonid, millega ülestähendaja tema enda poolt tavaliselt kasutatava ortograafia vastu eksib. Näide sellest: Häälikuühendit [olt] kirjutaks sakslane kahtlemata kujul <olt>, sest kaks konsonanti väljendaksid piisavalt selgelt lühikest vokaali. Kui ta peaks kasutama kirjaväsi <ollt> (kahe elliga), võib igal juhul oletada, et ta kuulis lisaks lühikesele vokaalile veel midagi, mida ta *l*-i kahekordistamisega väljendada tahtis. Interpreteerimine on võimalik muidugi ainult siis, kui ei süüdistata kirjutajat tema ülestähenduste suvalisuses, mis sisuliselt tähendaks, et üleskirjutajat ei võeta tõsiselt. Muukeelse üleskirjutaja eelis seisnebki just selles, et kuna ta vastavat keelt ei tunne ja sellest aru ei saa, siis usaldab ta, ainult oma auditiivseid muljeid. Emakeelne või nii-öelda emakeelne ülestähendaja seevastu interpreteerib ja sorteerib kuuldud sõnu kohe. Aga just niisugune kohene interpretatsioon võib täpset notatsiooni võltsida, nagu Sjögren ja Wiedemann väga ilmekalt näitavad.

2. Senine kriitika puudutas esmalt keele segmentaalseid üksusi, nimelt häälikuid. Veelgi enam käib see aga üleüldiselt raskesti

hoomatavate suprasegmentaalsete fenomenide kohta, mis läänemeresoome keeltes, tõsi küll, vaid teisejärgulist rolli mängivad. Kuna just intonatsioonilised omadused ei ole seotud segmentidega ja võivad märkamata jääda ning kuna ühelgi üldkasutataval ortograafial ei ole vahendeid nende väljendamiseks, siis just sellepärast on neid vanemates keelemälestistes eriti raske kindlaks teha. On ootuspärane, et intonatsioonilised omadused ei ole ühegi keelenäite puhul süstemaatiliselt või ühetähenduslikult noteeritud, ülesmärkija võis nad koguni kõrvust mööda lasta ja seega ka noteerimata jätta. Kuid tõenäoliselt jäädvustas ta nad muude erinevate vahendite abil, olenevalt sellest, milline auditiivne mulje tema puhul määravaks või valdavaks kujunes.

Suprasegmentaalsete fenomenide ülestähendustele vanades keelemälestistes võib läheneda kahelt poolt, nimelt lähtudes kas konkreetsest juhtumist või siis abstraktsest ja teoreetilisest perspektiivist:

a) Juhul kui ühes konkreetses keelemälestises, mille üleskirjutused on ebatäpsed, on häälikute notatsioon teatud asendites enam või vähem süstemaatiliselt kas ootustele mittevastav või vastuolus kasutatud ortograafiaga, siis – kas ei võiks sel juhul asja taga peituda mõni suprasegmentaalne fenomen, millele üleskirjutaja on püüdnud saamatult, vastavalt oma ajastu võimalustele läheneda?

b) Teisalt võiks tõstatada küsimuse, kuidas adus foneetilise koolitusega, emakeelena võõrast keelt kõnelev üleskirjutaja üht teatud suprasegmentaalset fenomeni, intonatsiooni-nähtust, ja kuidas võinuks ta seda omaaegsete ebapiisavate ortograafiliste vahenditega üles märkida – muidugi eeldusel, et ta fenomeni üldse märkas ja seda oma märkmetes kajastada tahtis.

Täpse filoloogilise analüüsi jaoks on mõlemad perspektiivid olulised. Tundmata lähemalt teatud suprasegmentaalse fenomeni erinevaid auditiivseid tahke ja ühtlasi nende võimalikku notatsiooni, ei ole võimalik konkreetse keelemälestise võõrastavat notatsiooni tõlgendada.

Käesoleva artikli teemaks on katketooni märkimine Kuramaa ja Salatsi liivi ning kreevini varastes keelemälestistes, mis pärinevad aastaist 1770 kuni 1850. Pärast katketooni foneetilist lühikirjeldust, mis põhineb eelkõige kaasaegsel kirjandusel läti keele

kohta, luuakse seosed nimetatud keelemälestistes leiduvate ootusvastaste segmentaalsete notatsioonide ja katketooni fenomeni üksikute komponentide vahel, et leida nii mõistuspärane seletus ebatäpsetele ülestähendustele.

3. Nagu teada, kohtas taanlane Vilhelm Thomsen sel ajal, kui tema raamat “Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog” (1890) trükikojas oli, Kopenhaageni sadamas liivi madrust ja tegi kindlaks, et Kuramaa liivi keeles esineb taani ja läti keelele iseloomulik katketoon. See tähendab, et alles indogermaani keelte koolitusega keeleteadlane, kelle enda emakeeles samuti katketoon esines, oli võimeline seda ilma kahtluseta liivi keeles tuvastama.

Läti keele puhul, mis oli kõigi kolme ülalnimetatud läänemeresoome keelevormi kontaktkeeleks, leidsid 19. sajandil aset suured vaidlused katketooni olemusest. Eksisteeris niisama palju kirjeldusi, kui oli kirjeldajaidki. Alles Bielensteini “Die lettische Sprache” (1863) esitas läti keele intonatsiooni süstemaatilise kirjelduse, ent selle foneetilise põhjendamiseni jõuti alles 19. sajandi lõpus.

See näitab, kui raskesti hoomatav on katketooni fenomen, ja ühtlasi tõestab, et kõnealusel ajal, millest meie keelemälestised pärinevad (nimelt umbes aastast 1770 kuni 1850), ei olnud erikoolitusega ülestähendaja, kelle enese emakeeles katketoon puudus, ilmselt suuteline seda järjekindlalt ja ühetähenduslikult ära tundma, veel vähem seda ühetähenduslikult üles märkima.

Kui siinkohal katketooni olemust kirjeldada, pole nüüdisaegse täpsusega foneetilised mõõtmised vajalikud, sest meie küsimuseasetuse seisukohalt on oluline vaid auditiiivne mulje: kuidas koges katketooni 18. või 19. sajandi üleskirjutaja? Millised on katketooni auditiiivsed tunnusjooned?

Oma töös kreevinite keele kohta olen sellekohast teaduslikku diskussiooni refereerinud ja peatun siinkohal ainult selle olulistel lõppjäreldestel:

1) Suuremal või vähemal määral väljakujunenud katke jagab kõnealuse struktuuri kaheks, kusjuures esimene osa on pikem kui teine, sageli peaaegu helitult järelkõlav osa. See käib nii lühikeste ja pikkade vokaalide kui ka diftongide kohta. Mis katke-

tooni enda iseloomu puudutab, siis kõigub selle spekter hetkepikkusest glotaalsulust vaevaltmärgatava hääle nõrgenemiseni ning teatud häälikulises ümbruses nagu liikvida võib ta peaaegu täielikult kaduma minna.

2) Suhonen jõuab oma töös “Über die Quantität der livischen Diphtonge” lõppjärel dusele, et lühikesed vokaalid muutuvad tänu katketoonile pikemaks, pikad vokaalid ja diftongid aga lühemaks. Seejuures võib taoline katketooniline lühivokaal saavutada peaaegu pika vokaali kvantiteedi, mida näiteks Trubetzkoy on täheldanud ka taani keeles. Sealjuures mängib oma osa ka vokaali ja talle järgneva konsonandi kvaliteet, mis aga aja puudusel siinkohal käsitlemata jääb.

3) Mitmed uurimused katketooni kohta (nagu näiteks Trubetzkoy märkmed taani keele kohta) möönavad, et lühikese vokaaliga struktuurides liitub vokaal kindlalt järgneva konsonandiga, st on tegemist süllaabilise koartikulatsiooniga. Seda kinnitavad Posti tähelepanekud Kuramaa liivi keele kohta.

4) Pika vokaaliga struktuurides ei ole katketooni nii selgelt kuulda. Sama näib kehtivat ka diftongide kohta, mis kujutavad endast nagunii üleminekut ühelt diftongikomponendilt teisele.

4. Vaadeldgem nüüd kõnealuste keelemälestiste erinevaid notatsioone:

1. Notatsioon eri keeltes

1. Salatsi

liivi keel:	Lühike vokaal	Pikk vokaal
a) <u>Sjögren</u> 1846 (SM)	[V] V ~ VV: <i>vez ~ vēz</i> 'vesi; ve'iž' <i>jalg ~ jālg</i> 'jalg; jāлга'	[VV] V ₁ V ₂ : <i>maos</i> 'maa ~ maas; mō' V ₁ V ₁ V ₂ : <i>māo</i> V ₁ ^{V2} : <i>ma^o</i> V ₁ V ₁ ^{V2} : <i>mā^os</i> V ₁ -V ₂ : <i>ta-omi</i> 'tahame; tō'm' V ₁ -V ₁ : <i>ra-a</i> 'raha; rō'' <i>k:</i> <i>puktub</i> 'puudutan; püttəb'
b) <u>Teised üles-</u> <u>märkijad</u> (1767–1846) (SKS)	[VCC] <i>h:</i> <i>wehf</i> 'vesi; ve'iž' <i>hh:</i> <i>wehhi</i> 'vähi; ve'jjəZ' V ₁ V ₂ : <i>aegad</i> 'äkked; ä'ggəD' VC: <i>jen</i> 'ena-; je'nnə' muud: <i>Jeh L-</i> 'eile; e'ggil'	[VCV, Vh] VhV: <i>taha</i> 'tahan; tō'B' VCC: <i>iddicks</i> 'üheksa; ī'dəks' V ₁ V ₂ (h): <i>naehb</i> 'näeb; nää'B' VC ₁ C ₁ C ₂ : <i>ollid</i> 'ölut; vo'ltta'

2. Kuramaa liivi k:	Lühike vokaal	Pikk vokaal
<u>Enne Sjögrenit</u>	[VCC]	[VCV, Vh]
(1770–1842)	VV: <i>jeeds</i> 'eest; je'tst'	hh: <i>tahhab</i> 'tahab; tō'B'
(SKS)	h: <i>kihwe</i> 'kivi; ki'uv'	VCC: <i>ōddak</i> 'ōhtu; ōō'dəG'
	V ₁ V ₂ : <i>naegle</i> 'nōel; nō'ggəl'	Diftong
	VC: <i>māden</i> '0; mā'ddən'	V ₁ hV ₂ : <i>tuhand</i> 'tuhat; tu'ont'
	VC ₁ C ₂ : <i>jegk</i> 'jōgi; jo'G'	
3. Kreevini keel	Lühike vokaal	Pikk vokaal
(1774–1843)	[VCC]	[VCV, Vh]
(SKS)	h: <i>muhna</i> 'muna'	VVh: <i>sūhrampa</i> 'suurem; sūrōpi'
	VV: <i>kālall</i> 'kalal; kaalal'la'	treema: <i>kūuh</i> 'kuu; kū'
	VVh: <i>īhsa</i> 'isa; isä'	VV+ kriips: <i>jōōb</i> 'joob; jōb'
	VVhh: <i>īhhust</i> 'juuksed; ivuhsōD'	
	VVCC: <i>weenni</i> 'vene'	Diftong
	VhCC: <i>sahтта</i> 'sata'	V ₁ hV ₂ : <i>kūhel</i> 'keel; tšēli'
	V ₁ V ₂ CC: <i>kuotta</i> 'koda; kōta'	
	<i>oell</i> 'eel, ēllä'	
	treema: <i>šeēlta-</i> 'sōda; sōta'	treema: <i>schüēme</i> 'sōōma; sōōmää'

2. Kõrvalekalduvad notatsioonid

1. Lühike vokaal

a) Notatsioonid, mis viitavad vokaali pikkusele:

soome: VV

saksa: h, hh, VC; VV, VVh, VVhh, VVCC, VhCC

b) Notatsioonid, mis viitavad vokaali kahestumisele:

soome: V₁^{V2}

saksa: V₁V₂; V₁V₂CC, treema, V₁V₂CC

c) Notatsioonid, mis viitavad katketooni auditiiivsele refleksile:

saksa: hh, Jeh L-; VVh, VVhh

d) Notatsioonid, mis viitavad süllaabilisele koartikulatsioonile:

saksa: VC₁C₁C₂; VC₁C₂, VVCC, VhCC, V₁V₂CC

2. Pikk vokaal

a) Notatsioonid, mis viitavad vokaali kahestumisele:

soome: V₁V₂, V₁V₁V₂, V₁^{V2}, V₁V₁^{V2}, V₁-V₂, V₁-V₁

saksa: V₁V₂(h); treema, VV+kriips

b) Notatsioonid, mis viitavad katketooni auditiiivsele refleksile:

soome: V₁-V₂, V₁-V₁, k

saksa: VhV; hh, VVh

c) Notatsioonid, mis viitavad süllaabilisele koartikulatsioonile:

saksa: VCC

3. Diftong

a) Notatsioonid, mis viitavad vokaali kahestumisele:

saksa: V₁hV₂, treema

Ülal nähaolevad kirjapanekud annavad edasi erikoolituse ülestähendajate kuuldemuljeid, ainult Sjögreni võib pidada vastava haridusega keeleteadlaseks. Otsustavaks argumendiks oleks see, kas neid ülestähendusi on võimalik seostada katketooni või selle osade häälikulise mõjuga. Konsekventseid kirjapanekuid oodata pole mõtet, sest esiteks võib katketoon esineda eri tugevusega ja teiseks ei saa eeldada, et ülestähendajad oleksid seda fenomeni endale teadvustanud. Ainult Sjögren näib probleemi olemasolu vähemalt aimavat, oma selleskohastes arutlustes lükkab ta oletuse katketooni olemasolust liivi keeles siiski oma teooria alusel tagasi. Olen siin ära toonud vaid lahknevad üleskirjutused, mis sageli esinevad paralleelselt “ootuspäraste” notatsioonide kõrval nagu näiteks kirjutusviisi VCC esinemine häälikustruktuuri VC asemel saksa üleskirjutajate tekstides. Olulised on ka ülestähendaja emakeeleline taust ja ortograafia, millele ta toetub. Peale Sjögreni olid peaaegu kõik ülestähendajad sakslased.

Veel mõned märkused tabelite kohta:

- 1) Toodud näited jagunevad vastavalt pikale või lühikesele vokaalile.
- 2) Nurksulgudes seisab ootuspärane notatsioon, mis loomulikult sõltub kirjutaja emakeelest või emakeele ortograafiast.
- 3) Sellele järgnevad ootuspärasest lahknevad kirjapanekud.

Märkused notatsioonide kohta:

- 1) Punkt 1 / lühike vokaal:
 - a) *h*-tähtel on saksa keeles teadaolevalt kaks funktsiooni: esiteks hääliku *h* tähendus, teiseks on ta abivahend vokaali pikkuse väljendamiseks.
 - b) Tähtede kahekordselt kirjutamise peamine funktsioon saksa keeles on lühikese vokaali väljendamine, samamoodi märgitakse aga ka süllaabilist koartikulatsiooni. Silbi piir sellises sõnas nagu *Latte* ei kulge nimelt nagu *La-tte*, vaid vastvalt konsonandi ühendusele vokaaliga.
- 2) Punkt 2 / pikk vokaal:

Notatsioone, mis viitavad sellele, et pikka vokaali tajuti kaheks osaks lahtivõetuna, leidub arvukalt Sjögreni käsikirjas. Nende diftongilisele kirjaviisile on iseloomulikud kaks joont:

 - a) Teine vokaal on nõrgema resonantsiga kui esimene: nt *o* vs *a*.

b) Ilmselt on Sjögren teist vokaali mõnel juhul tajunud tunduvalt lühemana kui esimest.

Eriti silmatorkav on Sjögreni kirjaviis, kus kahe vokaali vahel on kriips, mis on selge tõend katketooni kuulmise kohta. Veel ühetähenduslikum on katketooni edastamine *k* abil, millega Sjögren ilmselt märgib glotaalsulgu.

Minu meelest demonstreerivad need kirjanekud väga selgelt sidet eelpool käsitletud katketooni auditivsete nüanssidega. Otsustav minu tõlgenduse puhul on see, et erinevad notatsioonid toetavad üksteist vastastikku. Ka siis, kui tõlgendada üht neist kirjanekutest teistmoodi, ei muuda see enamikel juhtudel kogutõlgendust, sest tavaliselt on olemas paralleelsed notatsioonid.

Põhimõtteline alternatiiv seisneks selles, et töötada iga üksiku rühma jaoks välja oma, teistest rühmadest sõltumatu interpretatsioon, näiteks oletada lühikeste vokaalide kohta toodud näidete varal nelja eri fenomeni. Kuidas sellise interpretatsiooni tulemus välja näeks, ei oska öelda. Õigeks pidada ma seda igal juhul ei saa.

5. Oma retsensioonis minu kreevinite-raamatu kohta arvustas Tiit-Rein Viitso mu tõlgendust väga kriitiliselt, keskendudes kolmele olulisele punktile:

1) Lühikeste vokaalide noteerimise kohta pikkade vokaalidena kirjutab ta: “Winkler has not taken into consideration an important feature of the [!] Latvian. In Latvian the quantity of a short vowel in an open initial syllable of a polysyllabic word is often half-long.” Kahjuks jääb mulle siinkohal tabamatuks Viitso mõttekäik, mis seob läti keele eripära otseselt kreevinite keelega, nagu ka Viitso nõutud poolpikad silbid, kui nende asemel on korduvalt registreeritud selliseid kirjanekuid nagu *VVhh*.

2) “One should not hope that the persons who were unable to satisfactorily render the pronunciation of segmental entities of Krewin were better in identifying tonal features which were lacking in their native languages,” kirjutab Viitso. Siingi on ilmselt tegemist arusaamatusega. Et muukeelsed ülestähendajad paremad – *better* – oleksid, pole ma kunagi ei otseselt ega kaudselt väitnud, sest eks ole nad oma kirjanekuis ju haruldaselt

ebakonsekventsed. Ma lähtun vaid sellest, et ülestähendajad midagi kuulsid – nii nagu meie, eestlased ja sakslased, taani keeles “midagi” kuuleme – ja et nad seda “midagi” (või selle osi) segmentaalsete ühikutega siduda püüdsid.

3) Lõpuks täheldab Viitso, et ma kasutavat “old-fashioned descriptions of lexical tones of the Latvian language”. See vastab tõele ja vastab ka minu kavatsustele, sest asi on ajalooliste situatsioonide rekonstrueerimises, milleks tänapäeva täpsed fonetilised kirjeldused vajalikud pole. Ajaloolist situatsiooni võiks püüda ka imiteerida: kuidas tajub keeleteadusliku hariduseta eesti või saksa keelt emakeelena kõnelev isik taani keele katketooni? Ka sellise katse tulemuste hindamiseks pole vaja moodsaid kirjeldusviise.

6. Käesolevas ettekandes esitletud tulemustele lisandub küsimus ajaloolise konteksti kohta. Kahjuks puudub täna selleks aeg, aga olen sel teemal kirjutanud pika artikli, mida ka Viitso oma artiklis “Survey of Previous Research on Livonian Prosody” ühe lausega mainib. Torkab ju silma, et katketoon ilmneb kõigis neis läänemeresoome keeltes, millel on II aastatuhandel olnud tihedad kontaktid läti keelega, kaasa arvatud leivu dialektis. Leivu ja kreevini keel on selle üle võtnud läti keelest, mis lubab kahelda Posti teoorias katketooni autohtoonsest tekkest Kuramaa liivi keeles, seda enam, et Salatsi liivi keel Posti teoorias mingit rolli ei mängi.

Univ.-Prof. Dr. Eberhard Winkler
Finnisch-Ugrisches Seminar
Georg-August-Universität
Theaterstr. 14
D-37073 Göttingen
Germany
eberhard.winkler@phil.uni-goettingen.de

Kirjandus

- Bielenstein, A. 1863–64:** *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt.* 2 Bde. Berlin. – Reprint Berlin 1972.
- Posti, Lauri 1942:** *Grundzüge der livischen Lautgeschichte.* Helsinki.
- Schmidt-Wartenberg, H. 1899:** Phonetische Untersuchungen zum lettischen Akzent. – *Indogermanische Forschungen* 10, 117–144.
- Sjögren, Johann Andreas 1851:** Neue ehstnische Uebersetzungen der Bacmeister'schen Sprachprobe als Nachtrag zu meinem Aufsatz: Zur Ethnographie Livlands. – *Bulletin de la Classe des Sciences Historiques, Philologiques et Politiques de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-Pétersbourg.* Tome VIII, No. 1–2, 1–25; No. 3–4, 33–64.
- Suhonen, Seppo 1982:** Über die Quantität der livischen Diphthonge. – *SUST* 181, 295–306.
- Thomsen, Vilhelm 1890:** *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. En sprohistorisk Under-søgelse.* København. – Deutsch: *Berührungen zwischen den finnischen und den baltischen (litauisch-lettischen) Sprachen.* København 1931.
- Trubetzkoy, N. S. 1977:** *Grundzüge der Phonologie.* Göttingen.
- Viitso, Tiit-Rein 1999:** Rezension zu Winkler 1997. – *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 21/22, 257–259.
- Viitso, Tiit-Rein 2007:** Survey of Previous Research on Livonian Prosody. – *LU XLIII*, 23–28.
- Winkler, Eberhard 1994:** *Salis-Livische Sprachmaterialien.* Herausgegeben von Eberhard Winkler. München.
- Winkler, Eberhard 1997:** *Krewinisch. Zur Erschließung einer ausgestorbenen ostseefinnischen Sprache.* Wiesbaden.
- Winkler, Eberhard 1999:** *Ältere livische Sprachmaterialien.* München.
- Winkler, Eberhard 2000:** Zum Stoßton im Ostseefinnischen. – In: Range, Jochen D. (Hg.). *Aspekte baltistischer Forschung.* Essen, 344–363.
- Winkler, Eberhard & Pajusalu, Karl 2009:** *Salis-livisches Wörterbuch.* Tallinn.

Eberhard Winkler: Kakkõtooni märkmisest vanon õdagumeresoomõ lätin

Artiklin kaia, kuis säänest suprasegmentaalsõt intonatsiooni-nättüst nigu kakkõtuun om märgit õdagumeresoomõ lätin aol, ku keeletiidüsline ja foneetiline tiidmine olf viil nõrgalt arõnuq ni keele ülesmärkjäq kõnõlõ-õs kirjäpantavat kiilt ku imäkiilt ega tunnõ-õs säänest keelenättüst. Uurmisõ ala ommaq võeduq kakkõtooni märkmisviieq õdagumeresoomõ maiõ pääl kuraliivi, saladsiliivi ni kreevini keelen.

Tähüssõnaq: õdagumeresoomõ keeleq, liivi kiil, kreevini kiil, foneetiga, kakkõtuun, 18.–19. aastagasada.

Märksõnad: läänemeressoome keeled, liivi keel, kreevini keel, foneetika, katketoon, 18.–19. sajand.

Eberhard Winkler: About rendering the broken tone in the old Baltic-Finnic manuscripts

This article discusses the question how an intonational phenomenon like the broken tone has been rendered in 18th and 19th century manuscripts written in Baltic-Finnic languages. At the time the knowledge of phonetics was weakly developed and the authors of the manuscripts – mostly non-native speakers of the languages they rendered – didn't know this phenomenon. This article presents a synopsis of the notations concerning Courland Livonian, Salaca Livonian, Krevinian and a discussion about the phonetical background of these notations.

Keywords: Baltic-Finnic languages, Livonian, Krevinian, phonetics, broken tone, 18th–19th century.

KAS VÕRO KIIL OM UMAETTE KIIL VAI EESTI KEELE MURRÕQ?¹

JURI TAMBOVTSEV

Mõnõq eesti keeletiidläseq (Ago Künnap, Sulev Iva jt) pidäväq võro kiilt umaette keeles ja mõnõq pidäväq taad traditsioonili-dsõlt eesti keele lõunõhummogumurdõs. Siski tunnistasõq esiki nuuq soomõ-ugri keeletiidläseq, kiä 70 000 kõnõlõjaga võro kiilt eesti keele murdõs pidäväq, et taa om täämbädse päävä eesti kiräkeelest peris kavvõn ja küländ esiqmuudu (ЯМΥЯ 1993: 133; ЯHCΦYC, 1966: 59). Nigu teedäq, tekkü eesti kiräkiil põhacesti murdõrühmä põha pääle, samal aol, ku lõunõceestläisil olf umaette kiräkiil. Päält lõunõceesti vana kiräkeele tähtsüse vä-hänemist 19. aastagasaa lõpul om vahtsõnõ huvi nõsnuq 1980. aastagist pääle innekögõ võro keele vasta, mil om täämbädsel pääväl uma kirändüs ja kiräkiil, a olõ-õi viil valitsusõ ammõtlist tunnistust, et tä om umaette kiil.

Säänesama sais om palfodõ maailma kiiliga ni täämbätseni pääväni olõ-õi täpsähe paika pant, mink perrä tulõ otsustaq, kas kats keelemuudu ommaq eräle keeleq vai üte keele murdõq. Seo tüü tsihis omgi pruumiq fonoloogia perrä naidõ keelemuudõ umaette keeles vai tõõsõ keele murdõs olõminõ ärq määrädäq, midä lupa tetäq palfodõ kiili ja murdidõ helüpilte lähküse fono-statistiline analüüs. Helüpildi all peetäs tan silmän tuud, määnt-seq ommaq määntsegi keele vai murdõ helühahilaq. Tuu, kui-muudu foneemirühmäq määntsegi keele helühahilin saisvaq, omgi põhilinõ, mink perrä saa kiili helüpilte pitäq tõõnõtõõsõlõ lähküis vai kavvõs.

Seon tüün om palfodõ kiili helüpilte lähküst vai kavvust edimäst kõrda uurit matõmaatilidsõ statistiga abiga. Tan tarvi-tõda-ai õnnõ mõntjako matõmaatilidsõ statistiga kriteeriummõ, a

¹ Kirotus om autori soovi perrä seo raamadu toimõndajal võro kiilde ümbre pant. Kirotusõ edimäne vinnekeeline kujo om ilmunuq TÕ soomõ-ugri osakunna välläandõ Fenno-Ugristica 28. numbrin (Тамбовцев 2009). Toim.

ka kaemisviise, midä pruugitas *kujo ärqtundmisõs* kutsutun matõmaatiga haron (ingl *pattern recognition*). Siinkirotaja om naist kaemisviisest innembki kirotanuq (nt Тамбовцев 1976) ja või kinnütäq, et sääntside meetodidõga saa tõtõstõ nii mõnõgi keelekujo puhul, midä innemb om peet tõõsõ keele murdõs, ärq näüdadäq, et tegemist om umaette keelega. Autor om taad umma kinnütüst kontrolnuq fonoloogilidsõ statistiga meetodidõga pallodõ kiili ja murdidõ pääl ja või tävve kimmüsega üteldäq, et taa pidä paika (kaeq tapõl 2).

Soomõ-ugri keelin om keeles vai murdõs pidämisest kõnõld päält eesti ja võro keele vaihõkõrra viil näütüses mordva kiili ersä ja moksa puhul. Ütsjago uurjit pidäväq naid üte keele katõs murdõs, midä näütäseq ka siinkirotaja uurmisõq. Kimmide vabaja peethelürühmi helühahilin ettetulõmisõ tüpoloogia perrä om nätäq, et ersä ja moksa keele helüpildiq ommaq tõtõstõ väega üttemuudu. Samal aol mansi keele põhamurdõ ja Konda murdõ vaihõl ommaq ütsä põhilidsõ helüoppuslidsõ tunnusõ ettetulõmisõ tüpoloogia perrä nii suurõq vaihõq, et naid pidänüq lugõma mitte murdis, a eräle keelis (kaeq tapõl 2). Osa kiili helüpildiq ommaq jo ammuq läbi uuriduq (Тамбовцев 1977) ja naid või seon tüün võrrõlusõs pruukiq.

Keele ja murdõ küsümüs olõ-õi sagõhõhe lahendamalda õnnõ soomõ-ugri keeletiidüsen, a ka tõisi kiilkundõ man, näütüses turgikiili uurmisõn. Turgikiili uurjaq V. Nadeljajev ja E. Ubrjato-va ommaq umin seminäären mitmit kõrdo müilde tulõtanuq, et jakuudi keele dolgaani murrõt tulnuq tegeligult pitäq umaette keeles. Päält fonoloogilidsõ statistiga meetodidõga kontrolmist või tävve kimmüsega üteldäq, et näil om õigus (kaeq tapõl 2).

Nigu jo iinpuul üteld, lupa kiili ja murdidõ õigõ helüpildi saaminõ (helühahilidõ tüpoloogia) mõõtaq näide helüoppuslist kavvust tõõnõtõõsõst. Naidõ kiilivaihõliidsi tüpoloogiliidsi kavvuisi mõõtmisõ man om seon tüün, nigu ka pallõdõn innembäidsin tõin (nt Тамбовцев 2003), pruugit hii-kruut (χ^2) -kriteeriummi (Tambovtsev 2008) ja võrrõlusõs valimiid, miä ei piäq olõma täpsähe sama mahuga (Крaмep 1975).

Uurmismatõrjaalis om pruugit rahvaluulõ ja ilokirändüse tekste mitmist soomõ-ugri, indoõuruupa ja turgikielist (Тамбовцев 2002). Võro keele kotsilt ommaq validuq vanõmba ja

parõmbahe alalõhoitunumba keelega rahvaluulõtekstiq, miä ommaq saadug võro keele uurja Sulev Iva käest (vanaq jutusõq Vahtsõliina ja Rõugu kihlkunnast ni Setomaalt). Mordva keelist om sammamuudu pruugit rahvaluulõtekste (VIITMH 1967). Mansi keele (põha- vai Sosva murdõ) kotsilõ om pruugit autori hindä kofatuisi rahvaluulõtekste – matõrjaalõ, miä ommaq saadug korjamiskäügelt põhja 1973.–1986. aastagani. Matõrjaali kotsilõ piät ütlemä, et tuu maht om kõiki kiili kotsilõ tävveste kõrralik, nii et määntsitki matõrjaali jaotumisõ vai muud statistiiliidsi häti vai piirdmiisi es tohtnuq tuu poolõst ollaq (kaeq tabõli 1 foneemivalimidõ mahtõ).

Tüpoloogiliidsin uurmiisin om tähtsä vällä valli q põhitunnusõq, minkast pandas kokko tüpoloogilinõ mutõl (Тамбовцев 2003a). Uurmisõ jaos om vällä valit ütesä helüoppuslist põhitunnust (Тамбовцев 2003b). Naidõ helüoppusliidsi tunnussidõ perrä tüpoloogiamudõli kokkopandmisõs om vaia kimmide põhimõttidõ perrä transkribeeritüt teksti. Võro keele tekste transkribeerimis põhimõttidõ iist olõ teno võlgu Ago Künnapilõ.

Ersä ja moksa keele tekste transkribeerimine om tett naidõ kiili hariligu, laembalt tunnistõdu foneemikõrra perrä (Феоктистов 1966, 1993).

Geneetilidselt lähküq keeleq ommaq hariligult lähküq ka tüpoloogilidsõlt (Тамбовцев 1983), näütüses või tuvvaq slaavi keeleq vinne, ukraina ja valgõvinne, miä, nigu mi alanpuul näe, ommaq tüpoloogilidsõlt väega üttemuudu. Samal aol soomõ-ugri kiili tegelik tüpoloogilinõ kavvus ei pruugiq egä kõrd kokko minnäq näide geneetilidse lähkusega. Näütüses ommaq geneetilidselt väega lähküq ersä ja moksa kiil külh tõõnõtõõsõlõ ka tüpoloogilidsõlt väega lähkün, nii et tuu perrä piäsiq näid pidämä innembä külh üte keele murdis. Samal aol näütäs kafala kiili helühahilidõ uurminõ, et tihvini, aunusõ ja lüüdi murrõq ommaq tõõnõtõõsõst väega kavvõn, nii et naid tulnuq pitäq eräle keelis (Тамбовцев 1984).

Keele ja murdõ küsümüsen om ersä ja moksa keele kotsilõ tõõtõstõ olnuq mitmõsugutsit arvamiisi. Nii peeti naid viil 1953. aastagal ütes mordva keeles (Чикобава 1953), a peränpoolõ (Феоктистов 1966) jo eräle keelis, võrrõldõn näide kavvust vinne, ukraina ja valgõvinne keelega (Феоктистов 1993). Seon

uurmistüün omgi muuhulgan võrrõld ersä ja moksa keele kavvust tõõnõtõõsõst hummoguslaavi näidüse perrä – võrrõlusõn vinne, ukraina ja valgõvinne keelega. Päält tuu piät viilkõrd ütlemä, et sääntside võrrõluisi man om õigõ tulõmusõ saamisõs vaia tüütäq küländ suuri valimidõga. Palfo väikuq valimiq või-vaq andaq küländ suuri kõrvalõkaldumiisi, mink perrä võidas tetäq võlss järeldüisi (Tambovtsev 1987). Ku egäst keelest om olõman kats küländ suurt valimit, sis naidõ valimidõ statistilinõ võrrõlus om hääs kontrollis, miä piät sama keele puhul andma väega lähkūq tulõmiq. Sääntside kõrralikkõ valimidõga ei tulõq suurõmbit viko ka võrrõluisin tõisi kiiliga. Kiili tüpoloogilidsõ kavvusõ löüdmises om uurmistõ sisse tuud hindäst hii-kruudi kriteeriumi empiirilidsõ ja teoreetilidsõ tähendüse vaihõkõrda kujotav TMV-koefitsient (Tambovtsev 1998). Tan naata-ai lugõ-jat vaivama taa koefitsendi saamisõ täpsä seletüsega, miä om ilmunuq erälde artiklin (Тамбовцев 2003б).

Nigu jo iinpuul üteld, olõ-õi seon uurmistüün võrrõld õnnõ soomõ-ugri kiili tõisi soomõ-ugri kiiliga, a om võrrõld tüpoloogilidsi kavvuisi ka esiq kiilkundõ kiili vaihõl, nigu näütüses vinne ja ersä keele vaihõl. A. Feoktistov om pandnuq tähele, et kuiki ersä ja vinne kiil olõ-õi sugukeeleq, om näide välläütlemis-alos piaaigo sama, ni tuuperäst kõlasõq vinne ja ersä keele helūq pia üttemuudu (Феоктистов 1993). Päälegi ommaq kummangi keelen piaigo kõik fonecmiq samaq, miä tõõsõn keelen. Seon uurmisõn om kontrollit, ku lähkūq ommaq statistilidselt naidõ katõ keele helūpildiq ja kavvusõs om saad 11,89. Taa näütäs, et esiki pia tävveligult samaq fonecmiq võivaq esiq keelin luvvaq tõõnõtõõsõst küländ kavvit helūhahilit (Tambovtsev 1988).

Tapõl 1. Ettetulõvidõ peethelle (8 rühmä) ja vabahelle (1 rühm) sagõhus esiq murdidõ ja kiili rahvaluulõ- ja ilokirändüsteksten. Numbriq näütäseq protsenti kõigist fonecemest.

Fonecemivallim: cesti (EST) – 658 000; võro (VRO) – 101 361; vađa (VAD) – 92 992; liivi (LIV) – 23 358; aunusõkafala (KAU) – 161 799; tihvinikafala (KTH) – 217 932; põhamansi (Sosva) (MSV) – 276 284; kazõmihandi (HKZ) – 74 762; ersämordva (ERS) – 148 164; moksamordva (MKS) – 143 720;

dolgaani (DLG) – 5407; jakuudi (JKT) – 236 245; altai-kiži (AKŽ) – 190 525; altai-tšalkani (ATL) – 5147; tatari-kaasani (TKS) – 31 000; tatari-barabinski (TBR) – 67 569; krimmitatari (KRT) – 10 362; tatari-tšulõmi (TTL) – 5602. Eesti kiräkeele ilokirändüstekste foncemivallim: Aarne Biin “Kuningvesi” (BKV) – 402 920; Viuu Härm (VHR) – 330 518.

Nr	Foncemirühmāq	EST	VRO	VAD	LIV	KAU	KTH	MSV	HKZ	ERS	MKS
1.	Huulhelüq	10,21	10,22	11,95	10,40	11,16	9,66	13,56	12,60	10,21	10,96
2.	Edekeele	35,18	31,12	33,62	35,43	29,77	24,79	30,08	30,83	41,17	40,09
3.	Keskkeele	1,62	1,66	2,68	2,18	4,63	9,83	6,79	7,60	2,12	1,81
4.	Tagakeele	7,69	12,64	7,66	8,42	10,57	9,89	10,64	8,61	6,86	7,79
5.	Puulpeetüq	22,45	19,94	20,71	21,33	21,85	21,73	32,03	30,96	22,01	20,35
6.	Täüspeetüq	20,45	22,77	21,93	23,28	20,22	20,36	17,00	17,19	21,84	22,77
7.	Höördhelüq	11,80	12,93	13,26	11,82	14,06	12,08	12,04	11,48	16,51	17,53
8.	Helül täüsp	9,82	6,83	8,50	14,12	9,91	8,02	2,74	0	11,70	11,31
9.	Vabahelüq	45,30	44,36	44,10	43,57	43,87	45,83	38,93	40,36	39,64	39,35

Nr	Foncemirühmāq	JKT	DLG	AKŽ	ATL	TKS	TBR	KRT	TTL	BKV	VHR
1.	Huulhelüq	6,10	8,43	5,98	7,87	8,03	9,04	9,79	11,03	8,96	8,85
2.	Edekeele	32,77	32,45	38,25	36,86	35,52	34,60	34,30	35,18	35,00	34,91
3.	Keskkeele	5,22	3,53	2,54	2,31	3,19	2,13	3,11	1,87	2,05	1,95
4.	Tagakeele	13,27	12,72	11,71	10,70	10,92	11,35	10,46	10,85	9,44	9,65
5.	Puulpeetüq	24,29	23,03	23,63	20,57	26,54	25,73	26,29	24,17	19,68	19,88
6.	Täüspeetüq	22,14	28,48	29,12	27,63	23,17	23,54	21,55	25,35	21,87	22,17
7.	Höördhelüq	10,92	5,62	5,73	9,54	7,95	7,85	9,82	9,41	13,90	13,31
8.	Helül täüsp	9,17	11,98	11,94	10,76	11,93	7,22	12,74	10,91	9,74	9,63
9.	Vabahelüq	42,64	42,87	41,52	42,26	42,34	42,88	42,34	41,07	44,55	44,50

Tapõl 2. Kiili ja murdidõ kavvusõq TMV-koefitsiendi perrä.

Nr	Keeleq ja murdõq	Kavvus
1.	Mordva: ersä - moksa	1,59
2.	Tatari (Kaasani) - tatari (Krimmi)	3,16
3.	Vinne - ukraina	3,90
4.	Eesti - vaða	4,87
5.	Vinne - valgõvinne	5,49
6.	Mongoli - burjaadi	5,75
7.	Tsehhi - slovaki	6,00
8.	Eesti - liivi	7,33
9.	Tatari (Kaasani) - tatari (Tšulõmi)	7,58
10.	Tatari (Kaasani) - tatari (Babinski)	9,48
11.	Tatari (Kaasani) - türkmeeni	9,48
12.	Altai (Kiži) - Altai (Tšalkani)	10,35
13.	Eesti - ungari	12,21
14.	Vaða - võro	12,32
15.	Tatari (Kaasani) - baskiiri	14,18
16.	Eesti - võro	15,00
17.	Võro - aonusõkařala	16,21
18.	Mari: mæc- ja niidü-	17,27
19.	Kařala: tihvini- ja aonusõ-	18,24
20.	Eesti - aonusõkařala	18,94
21.	Mansi: põõa - konda	19,58
22.	Tatari (Kaasani) - hakassi	22,24
23.	Jakuudi - dolgaani	23,33
24.	Eesti - sūrākomi	47,11

Nr	Keeleq ja murdõq	Kavvus
25.	Eesti - tihvinikafala	52,73
26.	Kafala: tihvini- ja lüüdi	58,77
27.	Võro - süräkomi	68,79
28.	Eesti - mansi	70,94
29.	Handi: kazõmi- ja hummogu-	98,44
30.	Eesti - kazõmihandi	104,57

Ku järgmädses kaiaq tabõlit 2, sis tan tuuduisi uurmistulõmidõ perrä või üteldäq, et ku lukõq eräle keelis vinne ja ukraina kiilt, mink kavvus (TMV-koefitsent) om 3,90 ni vinne ja valgõvinne kiilt (TMV = 4,49), sis pidänüq lugõma eräle keelis ka kõiki murdit, mink kavvus tõõnõtõõsõst om inämb ku 3,90 vai esiki päält 4,49. Vinne ja ukraina keele kavvus 3,90 omgi seon uurmistüün võet kõgõ vähämbäs piiris, minkast suurõmba kavvusõga keelevariantõ võinuq joba lukõq umaette keelis. Näütüses tatari-kaasani ja krimmitatari kiili tulnuq taa perrä pitäq üte keele murdis (kavvus, 3,16). Viil väikumb um ersä ja moksa keele kavvus, kõgõst 1,59. Ersä ja moksa helüpildiq olõ-õi joht peris samaq, selle et näide kavvus om üle üte, a tuu kavvus om selgehe vähämb ku hummoguslaavi kiili vinne, ukraina ja valgõvinne hindävaihlõnõ kavvus, miä, nigu üteld, om tan võet umaette keeles olõmisõ mõõdis.

Tõõnõ lugu om võro ja eesti keelega. Näide kavvus tõõnõtõõsõst om hulga suurõmb – 15,00 (kaeq tapõl 2). Tuu lupa üteldäq, et võro ja eesti keele helüpilte vaih om pallo suur tuujaos, et näist võinuq kõnõldaq ku üte keele murdist.

Kokkovõttõs

Tüpoloogilinõ kavvus võro ja eesti keele vaihõl om 15,00. Kas tuu om veidüq vai pallo? Aarne Biini ja Viiu Härmi ilokirändüstekste kavvus om 0,16. Tuu om väega väiku vaih. Om selge, et naaq tekstiq ommaq kirotõduq üten ja saman keelen.

Ku pitäq vinne, ukraina, valgõvinne, cesti, vađa, mongoli, burjaadi, tsehhi ja slovaki kiilt eräle keelis, sis om olõman tävveline alos pitäq umaette keelis ka võro kiilt ja cesti kiilt. Nii võigi seo uurmistüü kokkovõttõs üteldäq, et õigus om noil keeletiidläisil, kiä pidäväq võro kiilt umaette keeles.

Sama asi pututas viil tõisigi soomõ-ugri kiili vai murdit: kafala keele murdis peetüid tihvini, aunusõ ja lüüdi kiilt tulnuq pitäq eräle keelis. Niisama pidänüq handi murdidõ asõmal umaette keelis lugõma põha- ja kondahandi kiilt.

Ю. А. Тамбовцев
Новосибирский государственный
педагогический университет
ул. Вилуйская 28
Новосибирск 630126
Россия
yutamb@mail.ru

Kirändüs

Крамер, Г. 1975: *Математические методы статистики*. Москва., 485.

Тамбовцев, Ю. А. 1976: Распознавание фонем человеком.
– Эмпирическое предсказание и распознавание образов.
– *Вычислительные системы*. Выпуск 67, Новосибирск: ИМ, 161–164.

Тамбовцев, Ю. А. 1977: Некоторые характеристики распределения фонем мансийского языка. – *Советское финно-угроведение* (СФУ), XIII, № 3, 195–198.

Тамбовцев, Ю. А. 1982: Эмпирическое распределение частотности фонем в казымском диалекте хантыйского языка. – *Ученые записки тартуского госуниверситета*. № 628. Лингвостатистика и вычислительная лингвистика. Труды по лингвостатистике. Тарту: ТартГУ, 121–135.

- Тамбовцев, Ю. А. 2002:** Лингвистическая таксономия: компактность языковых подгрупп, групп и семей. – *Baltistica*, Volume 37, 1, Vilnius, 131–161.
- Тамбовцев, Ю. А. 2003а:** Измерение фоно-статистических расстояний между уральскими языками. – *Fenno-Ugristica* 25, Tartu, 120–168.
- Тамбовцев, Ю. А. 2003б:** *Типология функционирования фонем в звуковой цепочке индоевропейских, палеоазиатских, урало-алтайских и других языков мира: компактность подгрупп, групп, семей и других языковых таксонов.* – Новосибирск: Сибирский Независимый Институт.
- Тамбовцев, Ю. А. 2005:** Классификация языков на основе новых методов определения межъязыковых расстояний (на примере языков самодийской и финно-угорской семей). – *Fenno-Ugristica* 27, Tartu, 122–140.
- Тамбовцев, Ю. А. 2009:** Эстонский и выро: два отдельных языка или два диалекта одного языка. *Fenno-Ugristica* 28, Tartu, 86–92.
- УПТМН 1967 =** *Устно-поэтическое творчество мордовского народа.* Саранск.
- Феоктистов, А. П. 1966:** Мордовские языки. – Языки народов СССР. Том 3, *Финно-угорские и самодийские языки.* Москва, 172–176.
- Феоктистов, А. П. 1993:** Мордовские языки. – *Языки мира: уральские языки.* Москва.
- Чикобава, А. С. 1953:** *Введение в языкознание.* Москва: Просвещение.
- ЯМУЯ 1993 =** *Языки мира: Уральские языки.* Москва: Наука.
- ЯНСФУС 1966 =** *Языки народов СССР: Финно-угорские и самодийские языки.* Москва: Наука.
- Tambovtsev, Yuri 1983:** Phonostatistical Study of Komi-Zyryan Vowels and Consonants. – *Finnisch-Ugrischen Forschungen*, XLV, H. 1–3, Helsinki, 164–167.
- Tambovtsev, Yuri 1984:** Phoneme Frequency and Closeness Quotient: Establishing Relationship Degrees by Phonostatistics. – *Ural-Altaic Yearbook* 56, 103–119.

- Tambovtsev, Yuri 1987:** The Value of the Confidence Interval of the Consonant-Vowel Ratio as an Indicator of the Type of Linguistic Material. – *Literary and Linguistic Computing*, Vol. 2, N 2, 120–124.
- Tambovtsev, Yuri 1988:** The Linguistic Distances among some Languages of Asia. – *The Study of Sounds*, Vol. 22, December, 17–34.
- Tambovtsev, Yuri 1998:** Some phonological features as measure of closeness of dialects. – *Philologia Fenno-Ugrica* 4 (Freiburg), 1–19.
- Tambovtsev, Yuri 2008:** The phono-typological distances between Ainu and other world languages as a clue for closeness of languages. – *Asian and African Studies*, Vol. 17, 1, Bratislava, 40–62.

Juri Tambovtsev: Kas võru keel on omaette keel või eesti keele murre?

Artiklis uuritakse keelte ja murrete häälikuahelate (*sound chain*) ehituse tüpoloogiat võru ja eesti keele materjali alusel. Selgitatakse võru ja eesti keele omavahelist kaugust, võrreldakse võru ja eesti keelt nende häälikupildi alusel teiste keeltega. Artiklis tõdetakse, et häälikupildi, st foneemirühmade paiknemise järgi nende häälikuahelates tuleb võru ja eesti keelt pidada eraldi keelteks.

Märksõnad: tüpoloogia, häälikuahelad, keeled, murded, keele-taksonoomia

Tähissõnaq: tüpoloogia, helühahilaq, keeleq, murdõq, keele-taksonoomia

Juri Tambovtsev: Is Võro a language in its own right or a dialect of the Estonian language?

This article looks at the typology of the sound chains construction in languages and dialects on the basis of Estonian and Võro language material. To explain the distance between Estonian and Võro languages, the sound pictures of Estonian and Võro are compared to the other languages. The article concludes that according to the position of the sound pictures (i.e. the position of the phoneme groups in their sound chains) Võro and Estonian can be considered as two separate languages.

Keywords: typology, sound chains, languages, dialects, linguistic taxonomy

SOOME-UGRI PLAANKEEL BUDINOS: STRUKTUUR JA LOOMISPÕHIMÕTTED

ENN ERNITS

Sissejuhatuseks

Teisest sajandist alates on igal aastasajal leidunud üha rohkem neid, kes on üritanud etniliste keelte kõrvale luua uusi keeli. Rohkem kui tuhande keeleprojekti seast on vähema või suurema ulatusega kommunikatsioonivahendiks saanud vaid mõni üksik, nagu näiteks volapük, esperanto, ido, oksidentaalsed. Taolisi keeli on interlingvistikas nimetatud mitmeti: tehiskeel (ingl *artificial language*), abikeel (*auxiliary language*), plaankeel (*planned language*) jne. Siinkirjutaja eelistab nende hulgast austria interlingvisti Eugen Wüsteri soovitatud plaankeeles mõistet (Kuznecov 1982: 61–62). Plaankeeles nimetatakse ühe või mitme isiku poolt teatud kriteeriumide põhjal teadlikult loodud keelt, mille eesmärgiks on hõlbustada rahvusvahelist keelesuhtlust. Keele loomisel lähtuvad autorid peamiselt kas keelefilosoofilistest, patsifistlikest või rahvuslikest, sh šovinistlikest motiividest (Blanke 1985: 53, 68–72).

Plaankeeli on liigitatud mitmeti. Enam tunnustatud on 20. sajandi alguses Louis Couturat ja Louis Leau välja töötatud klassifikatsioon, mille põhjal eristatakse apriorseid, aposterioorseid ja segasüsteeme. Esimesed neist on loodud etnilistest keeltest sõltumatult, teised aga viimaste baasil. Segasüsteemid sisaldavad nii apriorseid kui ka aposterioorseid jooni. Sõltuvalt sellest, kas plaankeel on nii suuline kui ka kirjalik kuju või ainult viimane, eristatakse pasilaaliaid ja pasigraafiaid. Tehakse vahet autonoomsete ja naturalistlike plaankeelte vahel. Autonoomsed on need keeled, mis on arendatud mitte niivõrd laenude, kuivõrd keele enda vahendite baasil, nagu näiteks esperanto. Naturalistlikud keeled jälgendavad rohkem loomulikke keeli, näiteks oksidentaalsed, hilisema nimetusega *interlingue* (Blanke 1985: 100–101, 183–184). Käesoleva teema seisukohalt on veel oluline, kas keele kasutajaskonnaks on mõeldud kogu inimkond või mõni

kitsam kogum. Viimasel juhul räägitakse regionaalsest plaankeelest, nagu seda on näiteks ühisslaavi, intergermaani ja interromaani keel. Need ühe keelerühma põhjal konstrueeritud plaankeeled kuuluvad Aleksandr Dulitšenko liigituse järgi teise astme aposterioorseste projektide hulka, seevastu ühe keelkonna baasil loodud keeled on eelviimase, neljanda astme omad. Teise astme projektidega võrreldes on viimaste puhul aprioorsuse tase märgatavalt kõrgem ja seda eriti grammatika vallas (Duličenko 1983: 6, 10).

Samaaegselt volapüki ja esperanto esilekerkimisega 19. sajandi viimasel veerandil algasid diskussioonid plaankeelete kasutatavuse üle. Neis osalesid peale keeleloojate ja plaankeelee idee toetajate ka tuntud keeleteadlased nagu Hugo Schuchardt, Karl Brugmann, Jan Baudouin de Courtenay, hiljem Otto Jespersen, Björn Collinder jpt. Nad on rohkesti tegelnud loomulike ja plaankeelete omaduste, kasutusala ja struktuuri hindamisega ning üritanud kehtestada nn keeleheaduse kriteeriume (Blanke 1985: 11, 25). E. Wüster (1936: 27–36) pidas tähtsaks optimaalse seisundi saavutamist kahe vastandliku taotluse, nimelt keele mugavuse (esp *oportuneco*) ja täpsuse (*precizeco*) vahel, kusjuures mugavuseks nimetas autor minimaalse energiakulu vajadust keele kasutamisel. Siit tuleneb võõrkeelee, olgu siis loomuliku või tehiskeele omandamise ja kasutamise lihtsuse/keerulisuse mõiste, mis on ühelt poolt absoluutne, teisalt aga suhteline. Absoluutselt raskeks peetakse foneemide ja morfeemide arvukust, mittelefonemaatilist kirjaviisi, morfoloogilist reeglipärasust jm. Näiteks R. Descartes'ist ja G. W. Leibnizist alates on grammatikas peetud oluliseks lihtsust ja reeglipärasust. Suhteline lihtsus/keerulisus sõltub keelekasutaja emakeelest, võõrkeelte oskusest jm teguritest (Blanke 1985: 83–86, 97). Valter Tauli (1968: 27, 28, 200) väitel on nii loomulik kui ka tehiskeel ideaalne, st täidab kõik ülesanded, mis on vajalikud tõhusaks kommunikatsiooniks, kui selle minimaalvahenditega saavutatakse maksimaalseid tulemusi. Arvesse tuleb võtta täpsust (vajalike tähendusvarjunditega), ökonoomsust, paindlikkust jt kriteeriume, mis on paraku sageli omavahel vastuolus. Lingvistiliste probleemide kõrval võetakse arvesse ka sotsiaalseid ja psühholoogilisi aspekte (Carlevaro 1998: 4 jj). Kõike eespool öeldut

tuleb silmas pidada plaankeeelte loomisel, ent eri autorite nõuded konkreetse rahvusvahelise plaankeeelte suhtes on mõneti erinevad (vrd nt Tauli 1968: 199–202, Drezen 1991: 67, Welger 1998: 34 jj, Fischer 2005: 57 jj).

Käesolevas kirjutises tuleb vaatluse alla viimastel aastatel udmurdi kirjandusteadlase ja ajakirjaniku Aleksei Arzamazovi (udmurdi keeleprojekti Arzami Očej) loodud keeleprojekt *budinos*, mis on mõeldud kommunikatsioonivahendiks kõigi soomeugri laste vahel. Selle struktuur põhineb keelelooja sõnutsi soomeugri keelkonna kõigil keelerühmadel: läänemeresoome (eesti, soome), volga (ersa ja mokša, mari), permi (komi, udmurdi) ning uuri keeltele (mansi, ungari) (Artejev 2008, Arzamazov 2009b: 11). Andmed teistest plaankeeletest, mis oleksid loodud mitme soomeugri keele põhjal, puuduvad, ent teadaolevalt on 19. sajandil üritatud luua kolme plaankeelt ungari keele baasil. Nendeks olid *világnyelv* 'maailmakeel', *pantographia* (prantsuse keele osavõtt) ja *tolmácsnyelv* 'tõlkekeel' (vt Duličenko 1990: 70, 97, 107).

Budinose keele esimene põhjalikum analüüs pärineb teadaolevalt siinkirjutaja sulest (Ernits 2009). See põhines miinimumgrammatika ja mitmekeelse sõnastiku esitrukil (Arzamazov 2009a) ning mõnedel interneti vahendusel edastatud ajalehekirjutistel (Soomeugri esperanto 2009 jt). Pool aastat hiljem avaldas A. Arzamazov (2009b) miinimumgrammatika ja sõnastike veidi kohendatud uustruki, kusjuures raamatule oli lisatud ka enamik ajakirjanduses ilmunud sõnavõtte budinose kohta, samuti vestmik ning luulet.

Käesolevas kirjutises käsitletakse budinose loomise sotsiaalse ja individuaalse fooni, analüüsitakse keele ehitust ja loomispõhimõtteid, määratakse ta koht teiste plaankeeelte hulgas, samuti antakse hinnang nii plaankeeleteooria printsiipide rakendamise kui ka keelepoliitika vaatevinklist. Ruumi puudusel budinose süntaksit artiklis ei käsitleta.

Budinose loomise sotsiaalne ja individuaalne foon

Soomeugri keelkonna eri rühmade keeled erinevad üksteisest sedavõrd, et üksteise mõistmine ei tule kõne alla. Venemaal on

omavaheliseks ja teiste rahvastega suhtlemise vahendiks vene keel, mujal aga inglise keel. Muret teeb mõlema keele ambitsioonikus. Lisandub kartus, et võõrkeel (st võõrast tüüpi keel) ei väljenda adekvaatselt soomeugrilaste mõttemaailma: “Samas vahendajakeel (tavaliselt on selleks vene keel) ei taga keele- ja kultuurialase suguluse tunnet, ei arvesta soomeugrilaste omapärrast “keeleteadvust”, representeerib “flektiivsuse” psühholoogiat, nivelleerib soomeugrilise mõtlemise “aglutinatiivsust”” (Ogja 2009). Seepärast taotles A. Artamazov järgmist: “Ma tahaksin isegi, et soome-ugri esperanto oleks veidi “soome-ugri sanskrit”, väga kauge mineviku keel. Ma üritasin lülitada tema keelevälja ürgseid, nostraatilisi sõnakujusid. Ma võtsin arvesse ühe või teise keele leksika representatiivsust hüpoteetilise soome-ugri [ja] uurali keskuse suhtes, teiste sugulaskeelte suhtes.” (Artejev 2008, Arzamazov 2009b: 13–14)

Pärast NSV Liidu lagunemist tekkis Venemaal piiratud võimalus soome-ugri ja teiste rahvaste rahvuslikuks ärkamiseks. Selle üheks avaldumisvormiks (eriti Udmurtia kirjanike ja kunstnike seas) on etnofuturism, mida iseloomustab püüe ühendada maailmakultuuri etnilise ja lokaalsega. Selle eesmärgiks on väikerahvaste püüd jääda praeguse globaliseerumise tingimustes ellu. Budinose-projekt ongi sündinud etnofuturismi laineharjal (Ropponen 2009, Arzamazov 2009b: 17).

Pole päris juhus, et uue keele idee tärkas just Udmurtia kõrgintelligentsi hulgas (ajakirjanikud, Iževski ülikooli õppejõud). Budinose loojaks sai Udmurdi Riikliku Ülikooli humanitaartehnoloogiate soome-ugri keskuse teadur, ajakirja Invožo toimetaja, Udmurtia PEN-klubi aseesimees, poeet ja kirjanduskriitik A. Arzamazov. Tegu on soome-ugri filoloogi ja kahtlemata väga andeka isiksusega. Senine plaankeelepraktika näitab, et filoloogid on haruharva loonud uusi keeli (Blanke 1985: 73). A. Arzamazov on sündinud Nižni-Novgorodi kubermangus. Ta õppis udmurdi keele selgeks alles 17-aastaselt ning lõpetas hiljem Udmurdi Riikliku Ülikooli udmurdi filoloogia udmurdi-ungari osakonna. A. Arzamazov on välja töötanud oma metoodika udmurdi keele õpetamiseks, avaldanud ligemale poolsada teadustööd keele, kirjandusloo ja folkloori piirialadelt (Obščij 2009). A. Arzamazov on polüglott, kes tunneb teoreetiliselt ja prakti-

liselt paljusid keeli. Tal on teoreetilised teadmised ka mitmest plaankeelest, eriti esperantost ja idost. Loomulikest keeltest valdab A. Arzamazov enda sõnutsi vabalt vene, udmurdi, tatari, ungari ja ersa keelt, vähemal määral inglise, prantsuse ja itaalia keelt. Soome-ugri plaankeeles mõte hakkas tal sügenema juba koolipõlves, mil ta tegeles eriti intensiivselt soome-ugri ja turgi keelte õppimisega. Taani kultuuriteoreetiku Johan Huizinga (1955) väitel on inimene oma loomult *homo ludens*. Nii ka A. Arzamazov, kes on ise tunnistanud, et “soome-ugri ühiskeeles loomise projekt on haarav loominguline mäng, millel on mõistagi kindlad teaduslikud reeglid ja seadused” (Artejev 2008; Arzamazov 2009b: 11).

Budinose sünni on panustanud veel mitmed õppejõud, nende hulgas ajaloodoktor, Udmurdi ülikooli professor Vladimir Vladõkin, folklorist ja filoloogias doktor Tatjana Vladõkina, majanduse professor Juri Perevoštšikov, filoloogias doktor ja Nižni-Novgorodi Riikliku Ülikooli professor Nikolai Morohhin jt (Ogja 2009). Budinose õpiku autorina on märgitud A. Arzamazov, kuid raamatu koostajatena J. Perevoštšikov, Pavel Baženov (Bužõ Pavi), Jelena Rodionova ja Mari Riikliku Ülikooli keelte assistent magister Esa-Jussi Salminen. Viimatimainitu on tõlkinud sõnastikuosa soome ja inglise keelde (Ropponen 2009, Arzamazov 2009b: 17).

Keele nimetus

Uuritava keele esialgseks nimetuseks oli soome-ugri esperanto (*Fenno-ugro esperanta kela*), hiljem on selleks saanud *budinos* propageeriva täiendiga “soome-ugri ühiskeel”. *Budinos* on tuletatud ajaloo isa Herodotose (u 484 – u 425 eKr) teoses *Historia* käsitletud Doni taga elanud rahva *βουδίνοι* järgi, keda mõnes kirjandusallikas peetakse ajaloolisteks komideks ja udmurtideks (nt Herodot 1985a: 312, 1985b: 379). Tegelikult ei sobi kreeklõpuline *budinos* keele nimetuseks, sest see sõna erineb struktuurilt teistest asjaomase keele sõnadest.

Foneemid ja graafika

Budinose keel kasutab ladina tähestikku ning rõhk asetseb selles regulaarselt esimesel silbil. Keele autor peab seda ladina kirja inglise mudeliks, ent sellega ei saa üheselt nõustuda, sest erinevalt inglise tähestikust puuduvad selles *x* ja *y*. Tõsi küll, eritähiti ja diakriitilisi märke tähestikus pole, mis hõlbustab muidugi arvutikasutust. Kahjuks ei tehta õpivahendis lähemalt juttu ega esitata näiteid häälikute omaduste kohta. Seepärast pole päris kindel, millal *J j* [ʃ, ɣ] hääldub poolvokaali *j*-na, millal konsonandina, millal on ta vene keelega sarnaselt eelneva hääliku palataliseerija. Seega ühel häälikul on kolm funktsiooni, mis esinevad, tõsi küll, eri positsioonides. Võib arvata, et siinpuhul on olnud eeskujuks vene *e* [je, 'e], *ě* [jo, 'o], *я* [ja, 'a], *ю* [ju, 'u] kahesugune hääldus ning kaudseks eeskujuks ehk ka ungari *gy* [dʃ], *ny* [ń], *ty* [tʃ].

Tähestik koosneb 25 grafeemist. Nende hulgas leidub keeleautori väitel kolm digraafi: *ch* [tʃ], *sh* [ʃ], *zh* [ʒ]. Ent tegelikult on liitgrafeemide arv palataliseeritud foneemide kahetähelise märkimise tõttu veelgi suurem. Kindlasti kuuluvad liitgrafeemide hulka *dj* = /dʃ/ (näiteks *kadjma* 'sibul'),¹ *lj* = /lʃ/ (*keljkka* 'muna'), *nj* = /nʃ/ (*kanjseva* 'harjumus'), *rj* = /rʃ/ (*erjma* 'aare'), *sj* = /sʃ/ (*rasjkea* 'rahvas'), *shj* = /ʃʃ/ (*bashjti* 'võtma'; 205) ja *tj* = /tʃ/ (*setjmo* 'vaikne'). Samasse rühma kuuluvad veel *gj* = /gʃ/ (*kagji* 'haletsema, kahetsema'), *kj* = /kʃ/ (*kjasi* 'käskima'), *mj* = /mʃ/ (*somja* 'janu'), *pj* = /pʃ/ (*leppja* 'põrn'), *zhj* = /ʒʃ/ (*kezhja* 'hermes') ja *vj* = /vʃ/ (*vjulo* 'ülemine'). Seega on peenendamata konsonantfoneeme ühtekokku 20 (sama palju on tähti konsonantide tähistamiseks) ja palataliseeritud konsonantfoneeme 13. Nende õige kasutamine muudab keeleõppimise ja kõnetaju, eriti mõnede soome-ugri rahvaste esindajatele üsnagi raskeks (vrd näiteks *elni* 'vaenutsema' ja *eljni* 'lõbutsema'). *C* tähistab foneemi /c/ (*citrone* 'sidrun') ja *z* foneemi /z/ (*jozi* 'klassifitseerima').

¹ Enamik näiteid on viitamata võetud teise trüki budinos-vene sõnastikust (Arzamazov 2009b: 167–202). Kui sõna pärineb teisalt, siis osutab sellele raamatu leheküljenumber sulgudes.

Erineval määral kasutatakse budinoses pikki konsonante. Kõige sagedasemad (sõnastikus leidub iga geminaadi kohta 12–31 sõna, osa neist on tuletised) on *kk* (*chakke* ‘sageli’), *ll* (*lilla* ‘lill’), *nn* (*kanna* ‘koht’), *pp* (*chappi* ‘lööma’), *rr* (*tarrija* ‘sepp’) ja *tt* (*rettija* ‘käterätik’). Harvem (sõnastikus à 1–6 juhtu) esinevad *bb* (*babba* ‘isa’), *dd* (*kedda* ‘teisipäev’), *ddj* (*teddjo* ‘lumi-valge’), *ff* (*koffa* ‘kohv’), *gg* (*magga* ‘taigen’), *mm* (*lumma* ‘ploom’), *pp* (*leppja* ‘põrn’), *ss* (*kissa* ‘kass’), *ttj* (*attji* ‘tänamä’), *vv* (*puvvi* ‘uppuma’) ja *zz* (*vizzo* ‘ohtlik’). Budinose esialgses variandis oli ka geminaat *kkj*, nt *pjakkja* ‘jalg’, mis on raamatu teises trükis asendatud sõnaga *poda*. Siinkirjutaja arvates võiks harva esinevad pikad konsonandid keelest elimineerida.

Budinose kasutamisel tekitab tõsiseid probleeme *j* ja *i* eristamine. Haruldases sõnas *ajja* ‘keha’ hääldub esimene *j* vokaalühendis ilmselt poolvokaalina, teine aga helilise konsonandina. Ka sõnades *ajda* ‘aed’ ja *vijra* ‘külaline’ pole asjaomane häälik silbimoodustaja, ent pole selge, mille poolest erineb *i* hääldamine sõnas *aita* ‘tara’ sõnast *ajta* ‘abi’. Keelt peaks suutma kirja panna ka etteütluse järgi. Üheks väljapääsuks oleks *a* ja *i* piiril moodustada hiaatus nagu näiteks esperantos, vrd *bala(-i)* ‘pühkima’ (vrd Blanke 1985: 236). Seega tuleks hääldada *i(-)evi* ‘teatama’ (kuid *jeva* ‘uudis’) ja *vi(-)jima* ‘mõrv’. Tundub, et ka tähenduselt on esimesed kaks lekseemi üsna sarnased. Keelekorralduses rakendatava selguse printsiip nõuab: “Mida suurem on võimalus tähenduslikuks väärmõistmiseks, seda suurem peab olema väljendi erinevus” (Tauli 1968: 29). Peale *j* ja *i* leidub budinoses veel üpris raske ühend *ji* (*jigi* ‘koputama’, *kojita* ‘konks’), ent tavainimese eristamisvõime on üsna tagasihoidlik, kui pole just tegu emakeelega.

Budinoses on viis vokaalfoneemi, mida tähistatakse järgmiste lihtgrafeemidega: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*. Läänemeresoome (resp. algsoome-ugri) *ä*, *ö*, *ü* asendamisel *a*, *o*, *u*-ga on vokaalidele eelnevad konsonandid muudetud palataalideks (*kjata* ‘käsi’, vrd algsoome-ugri **käte-*). See on ilmselt ühelt poolt mõjustatud vene keelest, teisalt aga on siin ka arvutitehnoloogilised põhjused.

Budinose kiri on peaaegu fonoloogiline, sest igale foneemile vastab üks grafeem ja vastupidi (v.a eespool käsitletud *j*). Liiga paljude peenendatud konsonantide esinemine pole keele öko-

noomia ja selguse printsiipide huvides soovitatav. Tänapäeva arvutitehnika johtuvalt töötab tõrgeteta tõesti ainult eritähtedeta ja diakriitiliste märkideta tähestik, ent see peaks jääma siiski hädavariandiks. Teisalt pole ökonoomiline rohkete digraafide ja isegi kahe trigraafi (*shj*, *zhj*) kasutamine. Normaalsem oleks siinkirjutaja meelest kasutada võimaluse korral grafeeme *č*, *š* ja *ž*. Peenendust tähistava grafeemi *j* koormust aitaks vähendada apostroofi ' kasutuselevõtt, nagu seda tehakse läänemeresoome keeltes (Ernits 2006: 5–6). Keeleautori postuleeritud ürgse soome-ugri vaimuga pole sugugi kooskõlas /ä/, /ö/ ja /ü/ puudumine. Tänapäeval esinevad need foneemid arvuliselt küll vähem kui pooltes soome-ugri keeltes, ent kõnelejate arvu poolest (läänemeresoomlased ja ungarlased) siiski domineerivalt.

Morfoloogia

Budinos on unifitseeritud (üks käändkond, üks pöördkond), kuid aglutinatiivne keel, mida iseloomustab rikkalik noomeni- ja verbivormistik (15 käänet, 4 minevikuaega jne). Ka sõnaliikide lõpud on unifitseeritud. Sõnaliigimorfeemid on laenatud esperanto (ja ido) keelest, kuid neile vastupidiselt tähistab *-a* nimi-sõna (*lum-a* 'lumi', *tal-a* 'maja'), *-o* omadussõna (*gelj-o* 'vaene', *par-o* 'hea, õige'), kuid määrsõnu nagu mainitud keelteski *e* (*par-e* 'hästi', *sharv-e* 'harva'), ja verbimorfeem om samuti *-i* (*pat-i* 'matma', *usk-i* 'uskuma', *lootma*; Arzamazov 2009b: 24).

Tähelepanuväärne on see, et unifitseeritud on ka põhiarvsõnad, mille morfeemiks on *-e* nagu määrsõnadel, näiteks *ikt-e* 'üks', *kjakt-e* 'kaks', *kolm-e* 'kolm', *kim-ikt-te* 'üksteist', *mili-e* 'miljon' (62). Budinose varasemas variandis oli arvsõnatunnuseks *-u*, vrd esperantos juhukombel üksnes *unu* 'üks' ja *du* 'kaks'. Kümne tähistamiseks kolme eritüvelise sõna kasutamine (*kim-e* 'kümme', *kus-e* 'kakskümmend', *vite-gen-e* 'viiskümmend') järgib permi keelte ajaloolist arengut, vrd nt udm *᠔ac* 'kümme', *кызь* '20', *вительдон* '50', kuid raskendab asjata budinose õppimist. Järgarvude tunnuseks on *-nto*, kusjuures on õigusega hoidutud rahvuskeeltele omasest supletivismist. Miinimumgrammatikas ja sõnastikes küll näited selle kohta puuduvad, ent

paar ordinaali leidub vestmikuosas ja mujal: *ikte-nto* 'esimene', *kolme-nto* 'kolmas' (73, 76). Omadussõnade keskvärre moodustatakse *-mp-* abil (*buto* : *buto-mp-o* 'loll : lollim'), ülivõrre aga analüütiliselt *sekte* 'kõige' abil, nt *sekte buto* 'kõige lollim' (28). Isikuasesõnad on naturalistlikult moodustatud ebajärjekindlalt: ainsuses *mina* 'mina', *tina* 'sina', *so* 'tema', mitmuses *mi* 'meie', *ti* 'teie', *soda* 'nemad', seega kahe isiku puhul supletiivselt, mitmuse kolmas isik aga reeglipäraselt *-da* abil (31–32).

Nimisõnade mitmuse tunnuseks on *-da*, nt *juba* : *juba-da* 'seelik : seelikud' (48), *pana* ~ *panna* : *pana-da* ~ *pannada* 'lusikas : lusikad'. Osade mitmuslike sõnade puhul kasutatakse budinoses ainsust, nt *silma* 'silmad' ja *pelja* 'kõrvad' (24), nagu see ongi paariselundite puhul soome-ugri keeltele iseloomulik (Osnovy 1974: 219–220). Budinose omadussõnadel näib mitmuse lõpp esinevat üksnes substantiviseerumise korral, nt *temo* : *temoda* 'noor : noored' (24).

Soome-ugri keeltele (muide ka turgi keeltele) on iseloomulik possessiivsufiksiste süsteem. See omapära on kasutusele võetud ka budinoses. Siinkirjutaja arvates teeb see keele õppimise asjalt raskemaks, sest asjaomased morfeemid on edukalt asendatavad possessiivsete asesõnadega *mono* 'minu', *tono* 'sinu' jne. Budinose possessiivsufiksist on enamasti moodustatud näiliselt regulaarselt liite *-no* abil (v.a *sodo* 'tema'), kuid lähemal käsitlemisel selgub, ainsuse esimeses ja teises isikus on muudetud tüvevokaali ja *n* kuulub tüve juurde (vrd *mina*, *tina*). Ka läänemeresoome keeltes on pikaajaliselt ilmnunud possessiivsufiksiste hääbumise tendents. Sõltuvalt omatavate arvust liituvad budinoses possessiivsufiksist nii ainsuses (*pojka* 'poeg', *pojka-m* 'minu poeg', *pojka-d* 'sinu poeg', *pojka-s* 'tema poeg', *pojka-nmi* 'meie poeg', *pojka-ndi* 'teie poeg', *pojka-nsi* 'nende poeg') kui ka mitmuses (*pojka-da-m* 'minu pojad', *pojka-da-d* jne; 24–25).

Nagu eelnevast selgub, on budinoses säilitatud soome-ugri keelte aglutinatiivne iseloom. Sellest annab tunnistust ka rohketee käänete kasutamine (Arzamazov 2009b: 25–27). Käändesüsteem näikse olevat loodud põhiliselt permi keelte baasil, kuid mõnel määral on arvestatud ka teisi soome-ugri keeli. Neil, kellele permi keeled pole emakeeleks, on osade käänete tähendusi raske eristada, näiteks ablatiivi 'kust? mille seest?' ja egressiivi 'kust?

mille juurest?’ Osa käändeid on siinkirjutaja arvates plaankeeles üleliigsed, nagu adverbialkääne (*kelle või mille järgi?*), prolatiiv (*mille kaudu?*), aproksimatiiv (*mille suunas?*) jt. Seevastu budinoses ei tehta vahet välis- ja sisekohakäänete vahel, vastupidiselt nende esinemisele ungari ja läänemeresoome keeltes. Daativ (*kellele või millele?*) tähendab peale põhitähenduse veel ka aega ja eesmärki ning ühe eseme muutumist teiseks, disjunktiiiv (*kelle või mille hulgas?*) muuhulgas valmistusmaterjali ja tegevuse põhjust ning illatiiv ka tegevuse toimumise aega. Mitmuses liituvad käändetunnused mitmusetunnusele, nt *pojka-da-n* ‘poja’ (25). Tavaliste nimisõnade kombel käänduvad reeglipäraselt ka asesõnad: *mina-le* ‘minule’, *so-ge* ‘temaga’, *mi-t* ‘meid’ (32).

Vormirohke on ka verb. Tal on kõik isikulõpud, mis liituvad *i*-lõpulisele infinitiivile (nt *amt-i* ‘andma’), sh ainsuses *-n*, *-d*, *-b* (*amt-i-n*, *amt-i-d*, *amt-i-b*); mitmuses *-me*, *-te*, *-o* (*amt-i-me*, *amt-i-te*, *amt-i-o*; 28–29). Pöördelõpud on identsed eesti keele isikulõppudega, v.a mitmuse III isiku *o*-lõpuline, mille eeskujuks võib olla udmurdi esimese pöördkonna oma, vrd *был-о* ‘nad seisavad’ (Jazyki 1966: 270). Erinevalt esperantost on omapärane teiste morfeemide liitumine *i*-lisele verbimorfeemile. See peab kõikides vormides näitama, et tegu on verbiga. Teisiti poleks see võimalik ka häälduslikult, sest isikulõpud on defineeritud konsonantsetena. Teiste morfeemide puudumisel on tegu infinitiiviga.

Lihtaegadest eristatakse olevikku, kindlat (esimest) ja evidentsiaalsust väljendavat (teist) minevikku ning lihtaegadest veel kaht minevikku ja üht tulevikku (Arzamazov 2009b: 28–29). Olevikul eriline tunnus puudub. Kaht minevikku kasutavad mari, permi ja turgi keeled. Näiteks udmurdi keeles väljendab esimene aeg tegevust, mis toimus rääkija juuresolekul, teine aga tegevust, mida kõneleja ise pole näinud ega selles osalenud (Jazyki 1966: 271). Funktsionaalselt vastab see eesti keele kaudsele kõneviisile. Budinose kindla mineviku tunnuseks on *-ksi-*, millele liituvad isikulõpud, nt *amt-i-ksi-n* ‘annaksin’, mis on analoogiline eesti keele tingiva kõneviisi tunnusega. Evidentsiaalse mineviku morfeemiks on *-j-*, mis on sarnane soome-ugri lihtmineviku tunnusega, kuid koos *i*-lõpulise algvormiga sünnitab praktiliselt pika *i*, nt *amt-i-j-b* [amtiib] (29).

Liitaegadest eristab keele looja esimest ja teist liitminevikku. Need nimetused pärinevad taas mari ja permi keeltest. Neis kasutatakse abisõnana *vol-i-ks* (vrd *vol-i* 'olla'), millele lisandub esimesel juhul verb olevikus, teisel juhul aga minevikus. Kahjuks raamatus näited selle kohta puuduvad. Tulevik moodustatakse lekseemi *mul-i* 'mööduma (ajaliselt)' pöörde ja infinitiivi abil: *Pojka-m mul-i-b var-i tala-sa* 'mu poeg ootab kodus' (29).

Peale kindla kõneviisi on budinose verbil veel imperatiiv, kausatiiv ja konditsionaal. Imperatiivi jaatavate vormide tunnusteks on *-e*, *-s*, *-de* ja *-nsi*, vastavalt *vari-e* 'oota', *vari-s* 'las ootab, ta oodaku', *vari-de* 'oodake', *vari-nsi* 'las ootavad, nad oodaku'. Eitavad vormid moodustatakse abisõna *a* lisamisega (*a var-i-de* 'ärge oodake'). Kausatiivi tunnuseks on *-ti*, nt *var-i-ti* 'sundima ootama', tingival kõneviisil aga *-ni*, nt *var-i-ni-me* 'me ootaksime' (29–31).

Budinose verbidel eristatakse oleviku, mineviku ja tuleviku kesksõna, mille tunnusteks on vastavalt *-j-*, *-m-* ja *-n-*, nt *im-i-j-o* 'imev, imeja', *kerj-i-m-o* 'palunud', *kjas-i-n-o* 'tulevikus käs-kiv'. Budinoses on kolm gerundiivi: *-sa*, *-ku* ja *-v*, nt *tun-i-sa* 'õppides', *tun-i-kuz* 'kui te õpite', *tun-i-v* 'õppinult'. Kasutusel on tugevdav partikkel *-kke* (*tun-i-kke* 'õpi ometi') ja küsipartikkel *-a* (*av-i-d-a?* 'kas avad?') (30–31).

Sõnavara

Budinose leksika on laenatud mitmest soome-ugri keeltest. E.-J. Salminen andmeil leidub seal sõnu eri keeltest peaaegu võrdselt, kusjuures udmurdi ja ungari keele osakaal olevat ehk mõnevõrra suurem. Seejuures on keele arendamisel peetud silmas sõnade vanust ning eelistatud deskriptiivseid sõnu (Ropponen 2009, Arzamazov 2009b: 19).

Järgnevalt üritan öeldut veidi kommenteerida. Ilma kogu leksika päritolu ja statistilise analüüsita ei saa teha lõppjäreldest selle kohta, kuivõrd ühed või teised eelistused on otstarbekad, sest üksiknäiteid võib leida mitmesuguseid. Kahtlemata on head, sh ürgsusele viitavad vormid *luva* 'luu' (s-u **luve*), *meksha* 'mesilane' (s-u **mekš(e)*), *lemea* 'leem, supp' (**leeme*), *pelja* 'kõrv' (**pel'jä*), *shinera* 'hiir' (**šijere*) (vt KESK 1970).

Kaela tähistamiseks on budinoses võetud läänemeresoome *kajla* (vrd ee *kael*, sm *kaula*), mis on tegelikult balti laen; ürgne soome-ugri tüvi on teadupoolest **šepä* (komi *šyli*, udm *sil*; EKET 1982: 26, KESK 1970: 271). Sõnade *badja* ja *paja* 'paju' valikust ilmneb, et võrdselt on kasutatud soomeugri algkeelele lähemal seisvat läänemeresoome ja sellest erinevat udmurdi keele kuju (vrd s-u **paje*; komi, udm *bad*; KESK 1970: 35). Usutavasti võib sageli selle põhjuseks olla seik, et mingi sõna-kuju on juba hõivatud teise mõiste jaoks. Alati ei saa sellest üle tüvehäälikute muutmisega, nagu on näiteks toimitud *kala* 'kala, kalad' (vrd 54, 177, 230) ja *kalja* [kała] 'kapsas' puhul (vrd sm *kaali*, soome kirjakeeles peenendamata), *puna* 'koer' (s-u **pene*) ja *shjola* (**šola*) 'sool' korral (KESK 1970: 225, 273).

Sõnade vanust saab kriteeriumina arvesse võtta vaid teatava piirini. Nii on nõela tähistama pandud *ajma*. Sellele vastab sm *äimä* 'kotinõel', millel oli peaaegu sama kuju uurali algkeeles, kuid komi ja mari keeles on see peaaegu tundmatuseni muutunud (vastavalt *jem* ja *im*, KESK 1970: 99), kuid mitte hilisem laensõna (nt sm *neula* 'nõel'). Arvestada tuleb sellegagi, et paljud mõisted on soome-ugri ühisajast nooremad. Seepärast on budinosesse sattunud üsna palju kaudlaene germaani keeltest, nii nooremaid kui ka vanemaid, nagu *kauno* 'kaunis, suurepärase', *kunsta* 'kunst', *kuppia* 'tass', *kurkka* 'kurk (köögivili)', *pjuksa* 'püksid', *rjagi* 'rääkima, vestlema', *telli* 'tellima'. Vähemalt osa neist oleks võimalik asendada puht soome-ugri sõnadega. Budinoses leidub kaudlaene teistestki keeltest, nagu vene *porkana* 'porgand', vanavene *vaba* 'vabadus', indoiraani *shjorva* 'sarv', *saranja* 'kuld' jt. Viimasel juhul ongi budinoses aluseks võetud avesta kuju *zaranya-*, mitte aga selle hilisemad arendused soome-ugri keeltes (vt KESK 1970: 104).

Tähelepanuväärne on uute mõistete moodustamine hüüdsõna abil: *o teki* 'vaimustuma' (sõna-sõnalt 'oo teha!'), *o tekima* 'vaimustus', samuti sõnakorduse abil moodustatud mõisted *jalui-jalui* 'jalutama' (sünonüüm *jalvi*) ja *veri-veri* 'helisema'. Viimati mainitud võtteid on kasutatud siiski väga harva. Sõnastikes on paraku õige *minja* 'minia' (220) asemel paaril korral esitatud *mina* 'mina' (77, 184). Budinoses kasutatakse rohkesti internatsionalisme, nt *elektra*, *evra* (< vn), *frutta* (< itaalia?), *proekta*,

studenta, kuid paljudel juhtudel asendavad neid omasõnad, nt *toditalamiesa* 'üliõpilane' = *toditala* 'ülikool', mis koosneb sõnadest *todi* 'teadma', *tala* 'tare, maja, onn' ja *miesa* 'mees; inimene'.

Rohkesti leidub sünonüüme erinevatest soome-ugri keeltest, kuid need on enamasti sõnadest, mis tegelikult ei vajagi sünonüüme, näiteks *olua* (vrd soome *olut*), *paza* (mansi *pose*), *sura* (komi, udmurdi *cyp*) tähenduses 'õlu'; *palai* ja *palji* 'põlema' (viimasest *paljti* 'süütama'), *seta*, *perekona*, *jeza*, *kasa* 'ühiskond' jne, jne. Mitu sünonüümi on mõistetele 'supp', 'taldrik', 'tangud', 'valitsus' jne, jne. See tõik ja lihtsõna *perekona* oma liigse pikkusega näivad osutavat ökonoomika printsiipide eiramisele keelekorralduses (vt Tauli 1968: 30–31). Teisalt ilmneb sageli selguse printsiipide tähelepanuta jätmine. On oht, et eri keeltest või keelerühmadest laenatud sõnade kasutamise võimalus soodustab tehiskeele ebasoovitavat jagunemist murreteks. Siinkirjutaja kahtleb, kas erinevalt vene keelest ja udmurdi keelest on budinoses tarvis eraldi sõnatüve aed- ja metsmaasika jaoks, nimelt *bora* ja *osa*, kusjuures viimane tähistab mitmetähendusliku sõnana ka marja ja vilja üldse. Muide, mõlemad sõnad on moodustatud permi keelte baasil – neis esinevad vastavalt udm *боры* 'aedmaasikas' ja komi *оз*, udm *узы* 'metsmaasikas' (RKS 184; URS 51, 444; päritolu kohta vt KESK 203, 225). Igapäevaseid konkreetseid mõisteid väljendavatel nimisõnadel (nt *sauna* 'dušš, saun', *tala* 'tare, maja, onn') tuleks tähenduste arv viia miinimumini, muidu võib kõnest täpne arusaamine osutuda raskendatuks.

Liiga palju on budinoses homonüüme, millel on liiati tihti suhteliselt väike tähenduserinevus, nt *empara* '1. ese, asi, 2. varandus'; *ima* '1. nisa', 2. ime'; *jula* '1. niiskus, 2. pidu, püha, 3. jõulud'; *mela* '1. rind, 2. tunne'; *tulka* '1. lind, 2. sulg, sullepea'; *veta* '1. vesi, 2. uni'. Esineb ka üsna sarnaseid sõnakujusid, millel on väike tähenduserinevus, nagu *pechka* 'vili' ja *pechkea* 'pähkel, mari', *poja* 'haab' ja *paja* 'paju'. Budinose *pala* tähendab 'tükk, osa', kuid *palakella* 'pool tundi', *pallona* 'keskpäev' ja *paleja* 'kesköö' (vrd vn *полдень* ja *полночь*). Tegelikult pole need ainukesed väljendid, milles 'pool' kasutusel. Seega *pal*-tüvi peaks tähendama ka poolt. Ent see muudab tüve

tähenduskoormuse liiga suureks. Läänemeresoome keeltes ongi õigupoolest tegemist kahe erineva tüvega: **pala* ja **poole* (EKET 1982: 115, 126). Tegelikult on budinoseski olemas paralleeltüvi, nimelt *pjala* 'pool' (225, vrd mokša *пяле*).

Peale laenamise on budinose leksika rikastamiseks kasutatud sõnade liitmist ja tuletamist sõnamoodustusmorfeemide abil. Liitmine annab häid tulemusi uute mõistete saamiseks. Nii on saadud näiteks *ineo-miesa* 'president' ('suur + mees'), *jala-kana* 'külmkapp' ('jää + kapp', vrd sm *jääkaappi*), *livtia-tera* 'lennujaam' ('lennuk + ruum', kuidas oleks *angaar*?) *ma-voja* 'nafta' ('maa + õli'), *sota-miesa* 'sõjamees' ('sõda + mees'), *valda-kepi* 'pildistama, fotografeerima' ('valgus + joonistama'), *veta-toba* 'vannituba, tualettruum' ('vesi + tuba'). Osa liitsõnaosiste puhul pole sõnastikus näidatud iseseisvat lihtsõna või on see hoopis teise tähendusega, nt *ilma-sera* 'kosmos', varasem variant *ilma-shjora* (*sera* '?'), *jokaj-kirja* 'ajakiri' (*jokaj* '?'), *mikro-kempogura* 'mikrolaineahi' (teisel on 'ahi' *kora*), *nimi-koga* 'perekonnanimi' (*koga* '?'), *veta-jeza* 'veejuhe' (vrd *jeza* 'ühiskond, inimesed').

Nimisõnade tuletamiseks oli miinimumgrammatika esimeses trükivariandis ette nähtud neli liidet: 1) *-a* (samaaegselt ka nimisõnasufiks), 2) *-i-ma* ja 3) *-i-musa* (tuletab verbidest (*i* kuulub tegelikult verbi juurde!)) ning 4) *-la* (tuletab omadussõnadest (sõnastikus on vähemalt üks näide ka nimisõna kohta)). Näiteks *cheng-a*, 'naer' (< *cheng-i* 'naerma'), *lill-a* 'lill' (< *lill-i* 'õitsema'); *el-i-ma* 'elu' (< *el-i* 'elama', vrd sm *elä-mä*), *tun-i-ma* 'õpetus', *vechk-i-ma* 'armastus'; *kir-i-musa* 'kirjandus'; *kard-i-musa* 'keeld', *kjus-i-musa* 'küsimus'; *kjam-la* 'tugevus, kõvadus' (< *kjam-o* 'kõva, tugev'), *ar-o-la* 'puhtus' (< *ar-o* 'puhas'), *miesala* 'inimkond' (< *miesa* 'mees'). Ent siia ei kuulu näiteks budinose *askela* 'samm', milles *l* esineb juba verbitüves (*askel-i* 'astuma') jpt, küll on aga tegu *l*-liitega soome-ugri kolmesilbilistes sõnades (vrd sm *aske-le* 'samm'). Miinimumgrammatika teises trükivariandis mainitakse veel kaht nimisõnaliidet (Arzamazov 2009b: 28): 1) *-inta*, nt *el-inta* 'korter' (< *el-i* 'elama'), *lill-inta* 'lillekiosk' (99, < *lill-a* 'lill'), *shej-inta* 'haud' (109; < *shej-a* 'surnu, laip'); 2) *-da*, nt *kirjida* 'kirjutuslaud', *elida* 'eluase' (vrd *eli-d-i* 'eluaset üürida'), *tekida* 'tehas' (< *teki* 'tegema,

tegutsema'; vrd sm *tehdas*). Lõpuks võib lisada, et nimisõnade oluliseks tuletusallikaks on budinoses *j*-kesksõna, nt *elija* 'loom' (< *eli-j-o* 'elav' < *eli* 'elama', vrd sm *eläjä*), *tuntija* 'õpetaja, õppejõud', *valdakepija* 'fotograaf'.

Verbide tuletamiseks on miinimumgrammatikas esitatud kaks liidet: *-li* korduvtegevuse tähistamiseks ja *-zi* enesekohase tegevuse väljendamiseks (Arzamazov 2009b: 29), näiteks *tun-i-li* 'korduvalt õppima', *idi-zi* 'end kaitsma' (< *idi* 'kaitsma'). Lisaks leidsin veel sõnastikust verbiliited *-t-* ja *-lt-*, mis muudavad sihitu tegevuse sihitavaks (paljudes sõnades kuulub *-l-* tüve juurde!), nt *kuolti* 'tapma' (< *kuol-i* 'surema'), *ponalti* 'värvima', *shjulti* 'sülitama', *solti* 'soolama', *velti* 'seletama' (< *veli* 'mõistma'). Kas pole sünonüümsete morfeemide olemasolu siiski ühiskeele jaoks liigne luksus?

Käsitletud tuletusmorfeemide (v.a *-a*) lähteks on üldiselt soome-ugri algupära noomeni- ja verbisufiks (vt Osnovy 1974: 337 jj). Sõnastiku umbes 2000 sõnast moodustavad tuntava osa tuletised ja üleliigsed sünonüümid. Kindlasti napib budinoses olulisi sõnatüvesid, eriti näiteks looduse, tehnika, kunsti, teaduse mõistete väljendamiseks. Üldiselt tuleb nentida, et sõnaloomes pole vajalikul määral rakendatud keelekorralduse üldpõhimõtteid, sealhulgas täpsuse nõuet. Eriti tuleb viimatimainitud arvestada terminite loomisel. Näiteks sõnastikus leiduvad *nila* 'kõri' ja *nili* 'neelama': õige tähendus *nila* jaoks on tegelikult 'neel', kuid 'kõri' jaoks tuleks leida muu sõna, sest tegu on erinevate elunditega.

Budinose asend teiste plaankeelte hulgas

Budinost kasutatakse nii kõnes kui ka kirjas. Ta on ehitatud soome-ugri keelte baasil, kusjuures sõnu on valitud ja budinosele kohandatud kõigist keelerühmadest. Sõnavara rikastamine ei toimu üksnes laenude varal, vaid suurelt jaolt, näiteks täiesti võrreldavalt esperantoga, budinose enda tuletuselementide abil. Seetõttu on plaankeeleteooria seisukohalt selle plaankeelega puhul tegu aposterioorse pasilaalia ja domineerivalt autonoomse keele projektiga. Kasutuse ulatuse järgi jääb ta regionaalsete plaan-

keelte ja maailma- ehk universaalkeelte vahele, kuuludes A. Dulitšenko klassifikatsiooni järgi neljanda astme keeleprojektide hulka.

Budinose rakendamine

Budinose rakendamine algas selle õpivahendi riputamisega interneti. Esitrükk sisaldab miinimumgrammatikat ja kahekeelseid sõnastikke (mõisterühmade kaupa, vene-budinos, budinos-vene, budinos-udmurdi, budinos-ungari, budinos-soome, budinos-inglise). 2009. aasta algul ilmus Udmurdi ülikoolis õpivahend 100-eksemplarises tiraažis ka paberkandjal (Ogja 2009). Pool aastat hiljem ilmus raamatu teine täiendatud väljaanne. Sellest on välja jäetud ungari, soome ja inglise sõnastik ning lisatud vajalik vestmik, mille sõnavara täiendab osaliselt sõnastikes esitatut. Raamatus on esmakordselt avaldatud uues plaankeeles udmurdi rahvalaule ning originaal- ja tõkeluulet (Arzamazov 2009b: 136–166).

Keele looja arvates võtab budinose selgeksõppimine optimaalsel juhul aega üks kuu, seejärel hakatavat seda kasutama kõnes, andekamad ka juba kirjas. Budinost valdavat viimastel andmetel parkümmend inimest, kelle seas leiduvat udmurte, eestlasi ja venelasi (Artejev 2008, Arzamazov 2009b: 15). 2009. aasta sügisel alustas A. Arzamazov Udmurdi ülikoolis budinose keele kursust kümne üliõpilasega (Škola 2010). Tänavu sügisel kavandatakse korraldada semestripikkune kursus 15 soovijale (Ardaševa 2010).

A. Arzamazov (2009b: 156–166) ise on luuletanud endaloodud plaankeeles, sh budinose hümnid, samuti tõlkinud luuletusi. 4. juunil 2009 kõlas Tartus Jaani kirikus VIII Eesti noorte heliloojate festivali kontserdil esiettekanne tema sõnadele Mart Siimeri loodud laulust *Ojman livtib* (Mu hing lendab) sopranile ja sümfooniaorkestrile (Jaanson 2009). Interneti suhtlusportaalil Facebook asub budinose keele sõprade klubi, millel on üle 80 liikme, kes andvat ideid uudissõnade loomiseks ning kirjutavat luuletusi (Sikk 2009, Arzamazov 2009b: 20). Sellega üritatakse keelt arendada. Asjaomase keeleprojekti vastu tuntavat huvi väi-

detavasti juba paljudes Euroopa riikides, USAs, Hiinas, Iraanis, Indoneesias, Fidžis, Iisraelis jm, ühtekokku 70 riigis, kusjuures Saksamaalt olevat laekunud üle 250 järelepärimise (Obščij 2009, Ardaševa 2010).

Kokkuvõtteks

Budinos, mis tekkis etnofuturismi laineharjal, on esimene ja tähelepanuväärt katse luua soome-ugri ühiskeelt. Struktuuri ja senise kasutuse järgi otsustades on tegu üsna ratsionaalse keeleprojektiga, edasiarendamisel on see soome-ugri maailma kõigis elusfäärides põhimõtteliselt kasutatav. Siiski oleks otstarbekas budinose struktuuri mõningane kohendamine. Fonoloogia ja graafika vallas on põhiprobleemiks *j*-ga seonduv. Suulises kõnes võib raskusi tekitada rohke palatalisatsioon. Võiks kaaluda *ä*, *ö* ja *ü* kasutuselevõttu. Morfoloogia alal koormab keelt käänete rohkus ja possessiivsufiksiste süsteem. Sõnade muutmisel on soovitatav vähendada permi-mari kesksust. Igapäevaelu väljendavate konkreetse tähendusega noomenite puhul on sünonüümid enamasti liigsed, samuti tuleks piirata nende tähenduste arvu. Erinevalt indoeuroopa keelte baasil loodud posterioorsetest plaankeeltest, mille põhjaks ja edasiarendamise allikaks on enamasti ladina keel, puudub soome-ugri maailmas selline alus. See raskendab tunduvalt budinose omandamist ja vähendab prestiiži. Näiteks ei julgeks prognoosida, et ungarlased hakkaksid arvukaima soome-ugri rahvana massiliselt budinost kasutama. Seejärest näib, et viimase raskuskeset tuleks mõnevõrra nihutada lääne poole, kuigi teisalt tuleb arvestada, et ungari keele puhul on tegu keerulise, teistest soome-ugri keeltest väga erineva keelega.

Uut keelt on seni hinnatud mitmeti. Näiteks keeleteadlane Tõnu Seilenthal suhtub budinosse skeptiliselt: “Eksperimente võib küll igasuguseid teha, aga eelkõige tuleks soomeugrilastel tegelda oma keele õppimisega” (Sikk 2009, öeldut ei sisalda Arzamazov 2009b). See on õige, ent siiski tõsise probleemi vaid üks tahke, sest ainuüksi emakeelest tänapäeva maailmas enam ei piisa. Budinos võimaldab soomeugrilaste vaid omavahel suhel-

da, kuid kindlasti on praegusel ajal veelgi sagedamini tarvis suhelda ülejäänud maailmaga. On ju mõeldamatu, et budinost hakataks maailmas omandama massiliselt. Siinpuhul oleks siinkirjutaja meelest optimaalseks lahenduseks suhteliselt hästi arendatud, ajalooliste traditsioonidega plaankeeles esperanto kaasamine. Liiasi on see neutraalne, st mitte ühegi riigi ega rahvuse keel, mis looks ühtedele teiste arvelt suuri vaimseid ja materiaalseid eeliseid.

Enn Ernits
Eesti Maaülikooli veterinaarmeditsiini
ja loomakasvatuse instituut
Kreutzwaldi 62
51014 Tartu
ennernits@hotmail.ee

Kirjandus

- Arzamazov 2009b** = Арзамазов, А. А.: «Будинос» – общий язык финно-угров. Ижевск: Удмуртский университет.
- Blanke, Detlev 1985**: *Internationale Plansprachen: Eine Einführung*. Sammlung Akademie-Verlag 34: Sprache. Berlin: Akademie-Verlag.
- Carlevaro, Tazio 1998**: Das soziokulturelle Selbstverständnis der wichtigsten Plansprachen außer Esperanto. – *Soziokulturelle Aspekte von Plansprachen. Beiträge der 7. Jahrestagung der Gesellschaft für Interlinguistik e.V. 7.–9. November 1997 in Berlin*. Interlinguistische Informationen 4. Berlin: Gesellschaft für Interlinguistik e.V., 4–17.
- Drezen, E. 1991**: *Historio de la Mondolingvo. Tri jarcentoj de la serĉado*. 4a Esperanto-eldono. Redaktis kaj komentis S. Kuznecov. Moskvo: Progreso.
- Duličenko 1983** = Дуличенко, А. Д.: О некоторых направлениях лингвопроектирования в современной интерлингвистике. – *Теория и история международного языка*. In-

- terlinguistica Tartuensis 2. Tartu: Tartuski universitet, 3–20.
- Duličenko 1990** = Дуличенко, А. Д.: *Международные вспомогательные языки*. Таллинн: Валгус.
- Ernits 2006** = Эрнитс, Энн: Об обозначении звуков в водском литературном языке. – *Linguistica Uralica* 1, 1–9.
- Ernits, Enn 2009**: Pri la finn-ugra planlingvoprojekto budinos. – *Международные языки в контексте евролингвистики и интерлингвистики* = *Internaciaj lingvoj en konteksto de eŭrolingvistiko kaj interlingvistiko. Материалы международной конференции (Тарту, 25–26.09.2009)*. Interlinguistica Tartuensis 9. Tartu: Tartuski universitet, 213–228.
- EKET 1982** = Raun, Alo: *Eesti keele etümoloogiline teatmik*. Rooma, Toronto: Maarjamaa.
- Fischer, Rudolf-Josef 2005**: Die Plansprachen Esperanto und Novial im Vergleich: Lehrprobe und Meisterstück? – *Internationale Plansprachen – Entwicklung und Vergleich. Beiträge der 14. Jahrestagung der Gesellschaft für Interlinguistik e.V. 5.–7. November 2004 in Berlin*. Interlinguistische Informationen 12. Berlin: Gesellschaft für Interlinguistik e. V., 57–77.
- Herodot 1985a, b**: *Das Geschichtswerk* 1–2. Bibliothek der Antike: Griechische Reihe. Berlin, Weimar: Aufbau.
- Huizinga, Johan 1955**: *Homo ludens a study of the play-element in culture*. Boston: Beacon Press.
- Jazyki 1966** = *Языки народов СССР 3: Финно-угорские и самодийские языки*. Москва: Наука.
- KESK 1970** = Лыткин, В. И., Гуляев, Е. С.: *Краткий этимологический словарь коми языка*. Москва: Наука.
- Kuznecov 1982** = Кузнецов, С. Н.: Основные понятия и термины интерлингвистики. Москва.
- Osnovy 1974** = *Основы финно-угорского языкознания: (Вопросы происхождения и развития финно-угорских языков)*. Москва: Наука.
- RKS** = *Русско-коми словарь*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.
- Tauli, Valter 1968**: *Keelekorralduse alused*. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne 4. Uppsala: Vaba Eesti.

- URS** = *Удмуртско-русский словарь*. Под редакцией В. М. Вахрушева. Москва: Русский язык, 1983.
- Welger, Helmut 1998**: Plansprachliche Gütekriterien und ihre Konkretisierung und Gewichtung bei Zamenhof. – *Sozio-kulturelle Aspekte von Plansprachen. Beiträge der 7. Jahrestagung der Gesellschaft für Interlinguistik e.V.* 7.–9. November 1997 in Berlin. Interlinguistische Informationen 4. Berlin: Gesellschaft für Interlinguistik e.V., 34–41.
- Wüster, Eugen 1936**: *Konturoj de la lingvonormigo en la tekniko*. El la germana originalo esperantigis Emil Pfeffer. Budapest: Literatura Mondo.

Internetiallikad

- Ardaševa 2010** = Ардашева, Юлия: «Будинос»: Общий язык финно-угров. – *Удмуртская правда*, 13.01.2010 (<http://www.udmpravda.ru/default/article?article=1250795044>; 14.01.2010).
- Artejev 2008** = Артеев, Артур: Алексей Арзамазов: “Финно-угры заговорят на своем эсперанто”. – *Молодёжь Севера*, 15.01.2008 (<http://www.mskomi.ru/n/article.php/5116>; 14.01.2010; ka Arzamazov 2009b: 10–16).
- Arzamazov 2009a** = Арзамазов, А. А.: *Койнэ «Будинос»*. *Общий язык финно-угров*. Ижевск: Удмуртский университет (<http://www.shaer.ru/content/view/1/1/>; 14.01.2010).
- Jaanson, Mart 2009**: Järelmõtteid VIII Eesti noorte heliloojate festivalilt Tartus. – *Teater. Muusika. Kino* 10, 63–70 (<http://www.temuki.ee/numbers/2009/10/article4952.pdf>; 14.01.2010).
- Obščij 2009** = Общий язык финно-угров. – *Финно-угорский мир* (<http://www.finno-ugry.ru/news?news=1236336794&tape=default>; 14.01.2010).
- Ogja 2009** = Огъя финн-угор кыл = Общий язык финно-угров. – *Удмурт шаер* (<http://shaer.ru/content/view/1/1/>; 14.01.2010).
- Ropponen, Ville 2009**: Mela kusi, mulimokata ajti. – *Kaleva*, 22.02.2009 (http://www.kaleva.fi/plus/juttu782427_page0.htm; 14.01.2010; ka Arzamazov 2009b: 17–19).

Sikk, Rein 2009: Udmurdid löid soome-ugri ühistehiskeele. – *Eesti Päevaleht*, 28.05.2009 (<http://www.epl.ee/artikkel/469732>; 14.01.2010; osaliselt ka Arzamazov 2009b: 20).

Soome-ugri esperanto 2009 = Soome-ugri esperanto õpik. – *Fenno-Ugria Teataja*, 03.2009 (http://www.fennougria.ee/public/fu_teataja_2403_2.pdf; 30.06.2010).

Škola 2010 = Школа Будинос. – *Удмурт шаер* (<http://shaer.ru/content/view/179/1/>; 14.01.2010).

Enn Ernits: Soomõ-ugri plaankiil budinos: ülesehitüs ja luumispõhimõttõq

Kirotusõn uuritas seo aastagasaa udmurdi filoloogi, poeedi ja aokiränigu Aleksei Arzamazovi luudut keeleprojekti *budinos*, miä om kokko pant soomõ-ugri kiili algainõst ja om mõtõld soomõugri rahvidõ läbikäümise keeles. Kiil om sündünüq etno-futurismi mõotusõl. Plaankeeleteooria perrä om budinos apos-terioorilinõ pasilaalia ja suurõmbaltjaolt autonoomilinõ kiil. Tä om piirkundliidsi ja üleilmaliidsi kunstkiili vaihõlinõ kiil, nigu näütüses intergermaani keeleq. Kirotusõn kaias budinosõ luu-misõ ütiskundlist ja individuaalsõt tagapõhja, keele ülesehitüst jm.

Budinos om lihtsüstet (õnnõ üts nimisõna- ja üts tegosõna-muutkund), a kokkokliipjä (aglutiniirjä) kiil, mil om hulga tego-ja nimisõnamuudõ (15 nimisõnakäänüst, 4 mineviguaigo jne). Sõnalihte lõpuq ommaq kah lihtsüstedüq. Pruugitas ladina tähis-tüt, sh katsik- ja kolmiktähti (*shj, zhj*). Kiri om piaaigo fonoloogilinõ. Önnõ *j*-tähel om esiq paigon esiq ülesannõq. Budino-sõn om hulga pehmehünüid peethelüfoniime. Esiqeräliidsi tähti ei lisamärke olõ-õi. Rasõhus om kõik aig sõna edimädse silbi pääl.

Budinosõ sõnavara rikastamisõs om päält lainamisõ pruugit sõnno liitmist ja jakkõga tulõtamist. Hulga om ülearvotsit homo-nüüme ja sünonüüme, näütüses kolm sõnna mõistõ 'oluq' jaos: *olua* (vrd soomõ *olut*), *paza* (mansi *pose*), *sura* (komi, udmurdi *sur*). Pruugitas ka rahvidõvaihõliidsi sõnno (*proekta, studenta*), a naidõ asõmal võivaq ollaq ka umaq sõnaq, nt *toditalamiesa*

‘üliopilanõ’ = *toditala* ‘ülikuul’ (*todi* ‘tiidmä’ + *tala* tarõ, maja’) + *miesa* ‘miis’. Kirotusõn andas budinosõ kotsilõ arvaminõ nii keelekõrraldusõ põhimõttidõ ku ka keelepoliitiga poolõ päält.

Tähüssõnaq: Keeletiidüs, interlingvistiga, soomõ-ugri keeleq, plaankeeleg, budinos, fonoloogia, kiräviis, mooduoppus, sõnavara

Märksõnad: Keeleteadus, interlingvistika, soome-ugri keeled, plaankeeled, budinos, fonoloogia, ortograafia, morfoloogia, leksikoloogia

Enn Ernits: The Finno-Ugric origins of the planned language Budinos: the principles of its structure and creation

This paper is about the Budinos language project created by Alexei Arzamazov, an Udmurtian philologist, poet and journalist, in the 21st century. The language consists of the elements of the Finno-Ugric languages and is recommended for the communication between all Finno-Ugric people. The project is connected to the distribution of ethnofuturism as phenomenon in the recent decades. From the point of language planning theory Budinos is an *a posteriori* pasilaly and a dominantly autonomous language. It belongs to the same category as projects of the regional planned languages.

Budinos is unified (one declensional and one conjugational class) but an agglutinative language with abundant noun and verb forms (15 cases, 4 past tenses etc.). The endings of the speech parts are also unified. The Latin alphabet is used without any diacritics and special letters. Many digraphs and two tri-graphs (*shj*, *zhj*) are used. The writing system of Budinos is almost phonological. Only the letter *j* has different functions in different positions. The palatalized consonant phonemes are common. The accent lies regularly on the first syllable.

The compounding of words and derivation by affixes are essential means for the enrichment of the Budinos lexis. It has many superfluous homonyms and synonyms, for example, three

words denote beer: *olua* (from Finnish *olut*), *paza* (from Mansi *pose*), *sura* (from Komi and Udmurt *sur*). The internationalisms like *proekta*, *studenta* are usual but can be often replaced by genuine words such as *toditalamiesa* ‘student’ which is a compound noun derived from *toditala* ‘university’ (*todi* ‘know’ + *tala* ‘house, hut’) and *miesa* ‘man’. This paper makes an attempt to evaluate the Budinos language from the standpoint of the application of language planning principles and language politics.

Keywords: Linguistics, interlinguistics, Finno-Ugric languages, planned languages, budinos, phonology, orthography, morphology, lexicology

IISAKU POLUVERNİKUTE JÄRGLASED JA NENDE KEEL¹

DMITRI KULAKOV, ANNE NURGAMAA

Iisaku on eesti dialektoloogiale ja etnograafiale üks huvipakkuvamaid piirkondi. Erilise keele, kultuuri ja kommete pärast, kus põimused eesti ja vene elemendid, kutsuti kohalikku vene-vadja päritolu põlisasurkonda *poluvernikud* või *poluvertsikud* (vn *полуверники* või *полуверцы* 'poolusulised'). Poluvernikute keele uurijad on nt Jüri Truusmann (1895), Paul Ariste (1930), Mari Must (1965), Helle Heiter (1967, 1968, 1971) jt. Kohalikke murdetekste on süstemaatiliselt kogunud Alli Vetekaja (1984, 1997, 2007). Murdeüleskirjutisi leidub ka teistelt autoritelt, nt Nikolai Triik ja Eduard Pedak (1909) jne. Võttes kokku eelmiste keeleuurijate kogemusi, tahaksime anda ka oma tagasihoidliku panuse Iisaku uurimistraditsiooni.

Käesoleva artikli peamine eesmärk on tutvustada lugejatele, mida praegused Iisaku põliselanikud eelmise põlvkonna keelekasutusest teavad. Artikli esimeses osas tutvustame Iisaku asustamise ja elanikkonna kujunemise lugu. Seejärel käsitleme poluvernikute eestistumist XIX–XX sajandi vahetusel. Artikli kolmas osa räägib kohaliku keele joontest 1960-ndate andmetel. Viimases osas analüüsime tänapäeva Iisaku põliselanike mälestusi oma vanemate keelest.

Iisaku asustamisest

Priit Ligi (1992: 7) arvates said Iisaku ümbruse põliskülad alguse XI sajandi paiku ja esimesteks põlisasukateks olid siin lõu-

¹ Välitööd said võimalikuks tänu Tartu Ülikooli Sihtasutuse Kaleva Traveli reisistipendiumile. Artikkel on valminud Eesti Teadusfondi grandil nr 8008 osalisel toel. Avaldame erilist tänu Marje Joalaiule artikli toimetamise ja väärtuslike kommentaaride eest, samuti täname kahte anonüümset retsensenti asjaliku tagasiside eest.

navadjalased. XII–XIII sajandil tuli vadjalasi veelgi juurde. Nii elas Alutaguse lõunaosas kuni keskajani vadjja rahvastik. Seda tõendavad ka arheoloogilised ja antropoloogilised uuringud. Siinsed elanikud matsid oma surnud vadjapärastesse kääbastesse, kust on leitud vadjjalastele omaseid oimurõngaid, kolmest traadist kokkukeeratud käevõrusid jne.

Taani Hindamisraamat siinseid külasid ei nimeta, kuigi sel ajal oleks pidanud siin olema juba Jõuga, Tärivere, Imatu ja ehk ka Iisaku. Paul Johansen oletab, et siinsete külade adramaad on Taani Hindamisraamatus liidetud Kaidma (Kaytamala) küla alla (Johansen 1933: 252). Võib-olla Taani preestrid venelaste piiri läheduse tõttu nendes külates ei käinudki. XIII sajandil ei olnud veel kindlat piiri eestlaste ala ja Novgorodi-Pihkva venelaste vahel, vaid neid lahutas nn vahevöönd, mis hõlmas asustamata metsaseid alasid Alutaguse ida- ja lõunaosas. Seda vahevööndit võisid mõlemad pooled kasutada ja sinna võidi rajada uusi viljelusmaid, piirates need taraga ja vajaduse korral tähistades pereinärgiga. Selline maa kuulus ülesharijale niikaua, kui ta seda kasutas. Sel viisil tekkisid tõenäoliselt ka siinse vahevööndi üksikute perede asulad, mis hiljem kujunesid küladeks. Siinsete külade elanikkond võis sel ajal juba olla ristitud Novgorodi või Pihkva preestrite poolt ja seetõttu taanlased sinna ei tikkunudki. Selle tõestuseks on fakt, et kääbastesse maeti surnuid juba ristiusu tava kohaselt peaga läände. (Moora 1964: 37–38)

Erisuguste etniliste elementide olemasolu Iisaku ümbruskonnas tõendavad ka vähesed ürikulised isikuandmed. Näiteks elas 1330. a paiku Täriveres vadjjalane Thoyuodas Wady, kes on ilmselt tulnud Vadjamaalt (Tarvel 1999: 44).

Ka Nikoni kroonika tõendab, et Alutaguse piirkonnas elas erinevaid rahvaid. Nii mainitakse jutustuses tsaarile truuduse andmise kohta 1558. a peale üksikute kohalejäänud sakslaste selle foogtkonna elanike hulgas veel lätlasti, vadjalasi ja eestlasi (Tarvel 1996: 256). Põhjasõja ja katku järel tuli siia tühjaks jäänud aladele peale eestlaste veel rohkesti venelasi, samuti vadjja, isuri ja ingerisoomi talupoegi, kes assimileerusid siin kohalikega. Nii kujunes XVII–XVIII sajandi paiku Iisaku ümbruskonnas välja rahvastik, kes kõneles omapärast vadjja, eesti ja vene segakeelt. Oma usutunnistusest olid nad algselt õigeusulised. Otu

Liiv märgib siinkandis mitmeid õigeusu kirikuid. Isegi Iisaku vanas kivist kirikus (põles maha 1893. a) olevat olnud altari lähedal ikoon venekeelse pealkirjaga. (Liiv 1928: 72)

1782. a revisjonis antud talupoegade perekonnaliikmete nimedest selgub, et Iisaku kihelkonna inimestel on peale eestipäraste nimede ka rootsi-soomepäraseid (Pertel, Madis, Grete, Kristina) ning venepäraseid (Andrei, Janka, Wanka, Maria jt) nimesid. Alates 1834. a on revisjoniaktides juba talupoegadel liig-nimed, milleks on enamasti eelmiste revisjonide ajast tuntud isade ja vanaisade eesnimed (Peep, Fedka, Griin, Karpa). Paljud perekonnanimed on aga venepäraseid (Davidoff, Domaselski, Sakaloff, Rebina, Dadonov jne). Kuna Fedka suguharu oli paisunud nii suureks, et ühenimelisi oleks saanud liiga palju, anti selle suguvõsa eri liinidele erinevad perekonnanimed, mis enamuses olid võõrapäraseid. Nii on hilisemad perekonnad Nimvitski, Šelk, Sibelka, Dar, Subka, Allik ja ka Sabolotnõi algselt kõik olnud suure Fedkade suguvõsa harudeks. Mõnikord on eestipärastest nimedest moodustunud vene perekonnanimi (näit Pilli Matzi järglastest said Pillovid (Bilovid), Kure Mardi järglastest Kurovid jne). Veel enam on võõrapäraseid nimesid jäädvustatud mitteametlikes lisanimedes, suguseltside eri harude hüüdnimedes. Näiteks Porskovos jagunes Karpide (algselt Carpa) suguselts Paleku, Kamaroki, Griina, Jurina, Madiva ja Kubja Karpideks, Jõuga küla Sääre peret kutsuti Filka omadeks, Silla talu rahvast Suravi omadeks jne. (Nurgamaa 1985: 41–43) Sellist suguseltsi hüüdnimede kasutamist ametlike perekonnanimede kõrval tuli ette ka Venemaa talupoegadel (Tarvel 1999).

“Mahrahwa Näddala-Leht” kirjutas 12. jaanuaril 1821. aastal: “Üks reisija innimenne kirjutab: Tarto ja Narwa vahhel, sure Peterpurri tee ääres on Isako kirrik, mis Jõhwi kirriko kabbel on, kuhhu õppetaja kolme näddala taggant jutlust tulleb piddama. Selle weikese kihhelkonna rahwas on muist Poolwernikud, se on makele: poleusso rahwas. Nemmad on kül meie usku, agga käiwad wenne ridis, rägiwad kangeste ma- ja parremaste wenne keelt; kannawad ka ristikessi kaelas; löwad nenda, kuidas wenne-laesedki, risti ennesta ette, ja kui wenne kirrikusse juhtuwad: siis seäl pühhad kujude ette küünlaid pannewad, ja nende ette kummardawad. Sellepärrast, et nemmad nende kahhe wahhe peäl,

neid Poolwernikuks, ehk poleusso rahwaks kutsutakse. Muido on sesamma rahwas üks hea ja tassane rahwas, ja on tedda ka Tuddolinna kihhelkonnas, Rannapungerja ja Kaukse vallas leida.” ([Masing] 1821: 11–12)

Põlisasurkonna eestistumine XIX–XX sajandi vahetusel

Hilisema Iisaku kihelkonna alad asustati alles 11.–12. sajandil. Iisaku kihelkonna kohta on andmeid 17. sajandi algusest. 1866. aastal moodustati ametlikult Iisaku kihelkond (Must 1987: 10). Tollal elas seal üle 5 tuhande inimese (Truusmann 1895: 6). Kuna poluvernikutel asurkond oli küllaltki väike, hakkas kohalik elanikkond juba XIX sajandi II poolel järk-järgult eestistuma. Sellele aitasid kaasa nii eestikeelsete koolide asutamine (Porskovo 1837, Jõuga 1846, Varesmetsa 1852, Kuru 1856, Pootsiku 1863, Imatu 1864, Iisaku kihelkonnakool 1868 jne), luteri kiriku mõju ja asutatud kultuuriseltsid. Seda soodustas ka asjaolu, et Iisaku ümbruskonna küladesse asus talude ostmise perioodil hulk eesti peresid. Kõige vähem puudutas see Porskovo küla, kus elanikkond jäi põhiliselt samaks. Veel XX sajandi alguses elas Porskovos ainult üks puhteestikeelne perekond. Seetõttu säiliski poluvernikkus seal ka kõige kauem.

Truusmann märgib, et veel 1890-ndate aastate algul lauldud Porskovos, vaatamata kooli ja kiriku tugevale eestistavale mõjule, vene rahvalaule. Kuid seda on tehtud juba “vargsi ja häbelikult, et õpetajad ja härrad ei kuuleks”. (Truusmann 1895: 5, 6)

XX sajandi alguses ütles enamus poluvertsikuid juba enda kohta: “Meie oleme eestlased, teised sõimavad venelasteks” (Triik, Pedak 1909) või “Meie ikke eestlasest oleme, eesti kerikus käime, eesti piibli lugu ja katekismus õpime.” Kuna usutunnistus oli saanud selles kandis rahvuse määrajaks, arvasid kohalikud inimesed end puhastverd eestlaseks, tundes ennast usu poolest lähemal eestlastele (Ariste 1930: 367).

XIX sajandi lõpuveerandil alguse saanud tsaarivalitsuse venestuspoliitika püüdis ka siinseid elanikke venelasteks muuta. Eriti tugev oli surve S. V. Šahhovskoi Eestimaa kuberneriks oleku aastail (1885–1894). Vürst Šahhovskoi oli seisukohal, et siin-

sed poluvernikud on kunagised venelased, keda on tarvis pöörata kõigepealt vene usku ja siis vene rahva hulka tagasi. Vürst ja tema ametnikud ei saanud aru, miks siinsed inimesed end eestlasteks peavad. (Mölder 1989: 9)

1892. a asutati Kuremäe õigeusu klooster. Vene mõju tugevdamiseks asutati 1903. a Tärivere ministeeriumikool ja muudeti Porskovo kool venekeelseks ministeeriumikooliks, kus isegi õpilaste omavahelise suhtlemiskeelena ei tohtinud eesti keelt kasutada. Porskovolased, kes end juba siis eestlasteks pidasid, hakkasid sellisele venestuspoliitikale vastu. Näiteks kui Rakvere ringkonna koolide inspektor nõudis, et Porskovo küla koolis õpetataks lastele usuõpetust vene keeles ja saatis vastavad raamatudki välja, hakkasid lapsevanemad protestima. Öeldi, et “no usku meie ei müü” (vn “но уж веру не продадимъ”). Peale pikka vaidlust, mis Porskovo meeste kasuks lahenes, said nad kooli õppeainena sisse viia ka 3–4 tundi nädalas eesti keele. (Paurman 1940)

15. augustil 1930. a kirjutas H. R. ajalehes “Postimees”: “Need on Peipsi põhjakalda maad, nn. “poluvernia” oma hoopis iselaadilise, nii hingeliselt, kombe kui ka keeleliselt rahva poolest. See on ise riik, ise rahvas oma keele, oma tõekspidamiste ja oma elamisviisidega. Kuigi selle rahva hulka teised, s. o. eestlased ja venelased elama asunud, võib viimaste hulgast “poluvärtsiku” igal ajal ära tunda; esimeste hulgast vast ainult keele poolest, kuna venelastest eraldab juba välimus ja olek. Selle segarahva laine ulatas alles mõne aasta eest Iisakusse Jõuga küalani. Et iisaklane seda muidugi omaks ei võta ja õigusega loeb ta endale isegi haavavaks, kui juhtub jutu hulka poetama paar poluvärtniku-maigulist sõna, sest Iisaku kitsamas mõttes on sellest “segust” puhastunud, tõrjudes neid eemale ümbruskonna küladesse, missugused moodustavad endast täiesti uue riigi oma rahvaga, oma keelega ja oma “pealinna” Porskovaga ning provintsilinnade Bodgriiva, Mohku, Sahku ja osalt kuulub siia ka Kuru.”

Autor, kes ilmselt peab poluvernikuid keeleliselt rikutud eestlasteks, lõpetab oma artikli: “Poluvärtniku juures on huvitav just keel, mis pole mitte tavaline vene-eesti keele segu, nagu seda ollakse harilikult narvakate suust harjunud kuulma, vaid midagi

hoopis iseäralikku, nagu mõni vene rõhuga eesti keele isemurak. Sageli puudub sellel keelil küll üldine järjekindlus, kuid temast saab siiski aru iga suguvend poluvärnik või poluvärtsik. Seda segu tarvitab nii noor kui vana, kuid igatahes on märgata tendentsi puhtama ja õigema eesti keele ja meele poole ning pole vist enam kaugel aeg, kus need poolärakadunud oma rahva juurde tagasi tulevad ning eestlastega jällegi täiesti ühte kuuluvad.” (H. R. 1930: 4)

Kuna sõna *poluvern* muutus järk-järgult sõimusõnaks, siis hoidusid porskovolased rohkem omaette ja muu maailmaga eriti ei suheldud. Selle küla elanikud suhtusid umbusklikult nii vene kui eesti naabritesse (Ariste 1930: 367). Eriti suurenes lõhe porskovolaste ja teiste Iisaku kandi inimeste vahel alates 1919. a, kui Porskovosse tuli õpetajaks Ella Treilmann Tudulinna, kes hakkas maast madalast lastele sisendama, et nad on rumalamad, alaväärtuslikumad kui teised inimesed (Peep 2001: 6). Treilmann arvas, et porskovolased on kultuurses arengus maha jäänud, sest nende elulaad erines teistest Iisaku kandi küladest (ei kasutatud uusi põllutööriistu ega -võtteid jne) ning nad rääkisid teist keelt kui muudes külates.

1909. a käisid Nikolai Triik ja Eduard Pedak Iisaku kandis ainelist vanavara korjamas. Nende päevikust pärineb näide, mis ilmekalt kujutab, kuidas toimus üleminek eesti keelele. “Reisil Iisakust Metskülasse nägime Suurevälja talus esimest korda poluvertsiku perekonda, kelledest juba palju kuulnud olime. Poluvertsikud on umbes setude sarnased, kõik luteruse usku, räägivad enamasti vene keelt. Nooremate seas valitseb aga rohkem eesti keel. Suureväljal näiteks küsib ema venekeeli, laps vastab eestikeeli” (Triik, Pedak 1909). Kirjutises on juttu eestlaste keskel elavast poluvernikutest, kes eestistus varem kui Porskovo kant. Arvatavasti toimus selline keele üleminek hiljem ka teistes külates, kaasa arvatud Porskovo.

Isegi 1920.–30. a oli poluvernikutest keelemurre üpris tuntav, kuid juba siiski rohkem eestistunud. “Kuigi eestlased ütlesid, et räägitakse vene keeles, oli selline vene keel pärisvenelastele raskesti mõistetav, mõned sõnad olid kõnepruugis eestikeelsed, ega teatudki neid vene keeles ütelda. Tõelist poluvernikutest keelt rääkisid siiski vaid vanad inimesed, need, kellel oli kodus kõne-

keeleks vene keel. Küla noorem rahvas rääkis hoopis vähem poluvernikutete keelt, kuid õiget eesti keelt ei rääkinud nemadki". Seetõttu oli ka kooliõpetajatel küllaltki palju tegemist, et lastele õiget keelt õpetada. (Peep 2001: 6)

1928. a Porskovo kooli õpetajaks tulnud Leida Suuroja (Pikhof) meenutas: "Algul riivas kõrva veidi sealne õpilaste keelemurre. Näiteks hääldasid paljud õpilased serf 'serv', järf 'järv', kõrf 'kõrv' jne ja tulep, võtap. Meenub näiteks üks lause õpilase kirjandist: "Isa võtap see hobuse raud maast." (Ulst jt 2007: 18) Või Alli Vetekaja (1997) poolt Porskovos kirja pandud lause: "Peaks savudist reikaid tooma ja keltu ette aeda tegema." ('Peaks saeveskist lauapindu tooma ja söödimaale aia ette ehitama.')

1920. aastatest hakkas vene keel oma sotsiaalset staatust märgatavalt kaotama. Paljud omapäraseid kohanimesid ja perekonnanimesid eestistati². Nii kadus ajavahemikus 1934–37 kaardilt Porskovo küla ja asemele tuli Vaikla, Podgriiva külast sai Liiva küla, Pootsikust Nurme jne. Perekonnanimede registrist kadusid samas perekonnanimes nagu Šelk, Subka, Tšaška, Dar jt ning asemele tulid eestipäraseid nimesid nagu Mäesild, Ellenurm, Laanemägi, Sinimets jt. (Nurgamaa 1985: 43–52)

Suure tõuke Porskovo kandi inimeste eestistumisse andis 1930. a asutatud Porskovo maatulundusklubi tegevus, samuti suur eestistamise kampaania. Porskovo kõige aktiivsemas eas noored (snd pärast 1905. a) püüdsid, võttes lisaku noori eeskujuks, oma kultuurilist taset kiiresti tõsta ja iisakulastega võrdseteks saada. Oma aktiivse tegevusega viis maatulundusklubi Porskovo noored mõne aastaga samale tasemele iisakulastega. Võeti kasutusele isegi eestipäraseid rahvariideid ja peeti neid endi omadeks. Rääkida püüti juba rohkem eesti keeles (eesti murakus) ja seetõttu ka end poluvernikutega enam ei seostatud.

1936. a märgib Ida Kaldmaa (1937: 311), et mõned siinsed pered püüavad isegi varjata oma kodust vene keelt. Näiteks tõi ta juhtumi, kus Liiva külla (endine Podgriiva) jõudes ja öömaja

² Vastavalt Pajusalu jt (2009: 72) algas normikeelse avaliku elu ja otse-murretevastase võitluse periood 1920.–30. a, mis eriti tipnes 1950–60-ndatel.

paludes räägiti temaga eesti keeles, kuid hommikul ärgates kuulis ta koduse eesti keele asemel hoopis vene keelt.

1952. a kogutud andmete järgi rääkisid veel paljud keskealiste põlvkonna vanaisadest ja -emadest **vene keelt**, seda räägiti ka **koduse keelena**. Nende keel aga oli endiselt omapärane segu vene ja eesti keele sõnadest ja grammatilistest vormidest (Moora 1953: 194). Vene keelt oskas ka enamik 50-aastaseid inimesi, kuid ainult osal oli see oskus pärit kodust, vanematelt, teistel oli see omandatud läbikäimisest kohalike venelastega, osalt ka kooli kaudu. 30-aastased oskasid vene keelt kõige vähem, mis oli tingitud eeskätt eestikeelsest kooliharidusest, kus vene keelt kõigiti tagasi tõrjuti.

Mis on poluvernikute keel?

Mari Must ja Helle Heiter nimetavad poluvernikute keelekasutust **vene-eesti (murdeliseks) kakskeelsuseks**.

Must on uurinud lisaku poluvernikute **eesti murrakut**. Kohalik eesti keel kujutas endast siirdemurrakut kirderanniku- ja idamurde ning kirderanniku- ja keskmurde vahel, mille põliselanikud olid toleaks ajaks omandanud ainult kaks või kolm põlvkonda tagasi. (Must 1965: 122, 1987: 39)

Poluvernikute **eesti keel** oli algupärasest vene murdest tugevasti mõjustatud. Nt foneetikas on täheldatud selliseid vene-pärasusi nagu helilised klusiilid ja heliline s-häälik vokaalide vahel või helilise konsonandi kõrval, nt *aige, valge; lambat, rubla; Izakku, varza*; heliliste ja poolheliliste konsonantide muutumine sõna lõpul helituks, nt *ae, leip, laut, igaf*; häälikute š, ž ja f esinemine, nt *ferššel* ('velsker'), *pinžak, affenid* jt. Eesti keelele võõraid konstruktsioone kohtas sageli morfoloogias ja süntaksis, nt umbisikulise tegumoe oleviku asemel esinesid isikulise tegumoe oleviku mitmuse 3. pööre või ainsuse 2. pööre, nt *küna piale panevad, siis taguvad riided ja pesevad; valat lehelist ja ... sie küna oli tehtud kahe "otsaga, kus sa tagud, siis vied kraavile, säääl loputad ära ja ...*; predikaat asetses tavaliselt lause lõpus, nt *kaks minul nimed on; minu isa sial talu pidas*. (Must 1965: 109–111)

Eriti ilmekalt iseloomustas põliselanike eestikeelset kõnet suur hulk vene laene, nt *teegivad pühadest ta siis kislaslatkahleeba ii piiragasi peklii* ('tegid pühadeks peenleiba ja küpsetasid pirukaid'); *jupka oli sini ja ruasid beeli* ('seelik oli sinine ja roosid valged'); *ii suas kasvab läl'kasi* ('lilli') *takih ilusaid; ma ütlen, tüe oleks läind, et tai boh noogi* ('anna, jumal, jalgu'); *batka* ('isamees') *ii peikmes votsivad viinusi ii piiva* ('viina ja õlut') *piimaplekiga teleegu* ('vankrisse') *ja soitsivadki; nu kui süia ei raatsibi anda, tadaa negara-s sinul päivilinegi staraaetse* ('siis päevilinegi sugugi ei pinguta'). (Must 1965: 109–111)

Heiter keskendub oma pikemas tööde sarjas poluvernikute **vene murraku** uurimisele. Kohalik elanikkond kõneles algupearselt loodevene (keskvene) murrakut, milles oli säilinud tugev läänemeresoome (vadja) substraat. Hiljem hakkasid poluvernikute vene murrakule avaldama mõju ka ümbritsevad eesti murded. (Heiter 1967: 131–133)

Põliselanike vene hääldusviis oli kohati asendatud eestipärasega. Soome-ugri (vadja, isuri, eesti) päritolust oli tingitud konsonantide palatalisatsiooni muutumine. Esines lõppkonsonantide palatalisatsiooni kadu, nt infinitiivis *д'ержат* 'hoidma'³, *нада ум'ум* 'on vaja minna', *йехат* 'sõitma'; nimisõnadel *мат* 'ema', *доч* 'õde', *см'ерт* 'surm'; *п'ам* 'viis', *и'ест* 'kuus', *с'ем* 'seitse'; *и* ja *е* ees *работает* 'töötate', *мнэ* 'minule', *т'ебэ* 'sinule', *адин* 'üks'; konsonantidel sõna keskel *бална* 'haige', *балн'ица* 'haigla', *налмо* 'mantel'. *ы*-hääliku puudumine palataliseerimata konsonantide järel ja selle ühtimine *и*-häälikuga, *т'и* (*ты*) 'sina', *м'и* (*мы*) 'meie', *в'и* (*вы*) 'teie', *от'их* (*отдых*) 'puhkus', *прав'им ухом н'а сл'иху* 'parem kõrv ei kuule', *канав'и канал* 'kaevasin kraavi'. (Heiter 1968: 16–18)

Eesti keelega tiheda kontakteerumise ja vene terminite puudumise pärast kohtas kohalike inimeste kõnes ohtrasti eesti laensõnu. Toome allpool eesti ja vene sõnade segunemise näiteid: *на вабр'ику работал* (*на фабрике работал*) 'töötas vabrikus'; *л'ес воз'ил'и Тартумаале* (*лес возили в Тартуский уезд*) 'metsa veeti Tartumaale'; *тантс* (*танцы*) *бул на гар'е* 'tants

³ Eestikeelsed tõlked on lisatud artikli autorite poolt.

oli mäe peal'; у йей эта vähk (рак) бул 'tal oli vähk'; б'ар'оза на в'ин'ер ила (береза ила на фанеру) 'kasest toodeti vineeri'; л'он тр'анал'и октобр'ис (в октябре) 'lina ropsiti oktoobris'; йана Орул (в Ору) ж'ив'о 'ta elab Orus'; halastajaõde (милосердная сестра) poolarsti (полуврач) укол'и мн'е д'ела-ла 'medõde tegi mulle süsti'; peapõlendik (менингитом) забол'ел 'haigestus peapõletikku'; з'амл'и ш'естд'ис'ат sajandikku (60 сотых) 'maad on 60 sajandikku'; крав'ан'и ворст'ид бул'и (колбасы) 'verivorstid olid'; п'ет'и, к'емен клали (свеклу и тмин клали) 'pandi peeti ja kõõmneid pandi'; м'аса праад'и була (жаркое было) 'oli lihapraad'; народ такой сыбрал'ик бул (дружеский) 'rahvas oli selline sõbralik'. Heiter (1967: 137) täheldab, et sagedamini säilitab eesti sõna eesti grammatilisi tunnuseid, kuid esineb näiteid, kus eesti sõna tarvitatakse vene keele reeglitele vastavalt. Näiteks: на вс'яким разн'им мустерам (узорам) ткал'и 'kooti erinevate mustrite järgi'. Heiteri oskussõnavarale vastab tänapäevase terminoloogia järgi esimesel juhul termin koodivahetus (Rannut jt 2003: 169), teisel aga mugandatud laensõna (Burdakova, Burdakova 2000: 23).

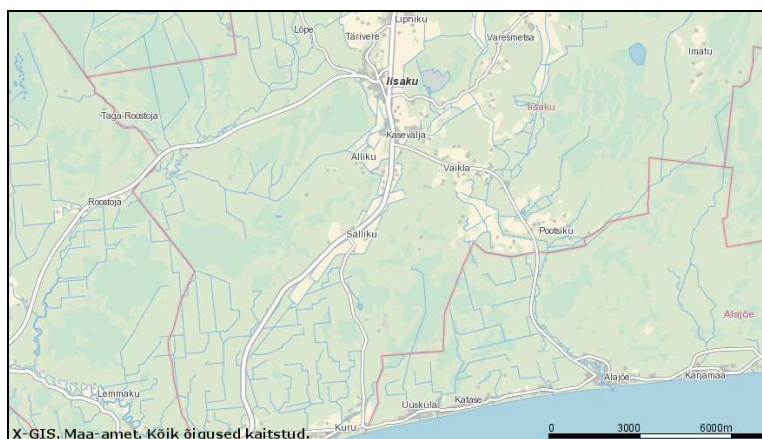
Must (1965: 115, 123) kirjutas: "Veel 1962. aastal leidis siin [so Vaiklas ja Liivakülas] inimesi, kes ei olnud võimelised kumbagi keelt korralikult kõnelema. .. Mõnelgi vanemal inimesel on suuri raskusi oma mõtete edasiandmisega, olgu siis eesti või vene keeles. Laused on katkendlikud, hakitud, annab tunda sõnavara, eriti terminoloogia vähesus. Viimasel juhul võetaksegi sageli appi teine keel. --- Kakskeelsetes külates kasutati igapäevase suhtlemisvahendina eesti ja vene keelt läbisegi, kusjuures eesti sõnad toodi vene keelde sageli koos muutelõppudega ja vastupidi."

1960-ndatel räägiti vene murrakus või õigemini vene-eesti segakeeles peamiselt viies külas: Vaiklas, Liivakülas, Sällikus, Pootsikus ja Kurus. Vene-eesti segakeel oli muutunud tollal üldise pilke objektiks ja sellepärast oli ta kiiresti igapäevase suhtlemisvahendina taandumas. Iisaku vene murrakus kõnelesid ainult vanema põlvkonna esindajad (60–70-aastased ja veelgi vanemad), kusjuures nemadki olid tollal juba kakskeelsed, st rääkisid omavahel eesti keelt, kuid võisid sama vabalt ennast vene

keeles väljendada. Võõrastega püüti aga püsida ainult vene või eesti keele piirides. Keskmine ja noorem põlvkond oskas vene keelt kas väga vähe või ei osanud seda üldse. Ülejäänud endise Iisaku kihelkonna külad olid täiesti eesti keelele üle läinud. (Heiter 1967: 132–133; Must 1965: 115, 122–123)

Iisaku poluvernikute järglased

Tänu koostööle Iisaku muuseumiga õnnestus autoritel korraldada 2009. a varakevadel välitöid Iisaku alevikus ning Vaikla (end Porskovo), Pootsiku ja Alliku külas, mis olid kunagiste poluvernikute elupaigad.

Kaart 1. Iisaku vald tänapäeval⁴

Meie keelejuhid (sнд 1920.–1940. a) on poluvernikute otse-
sed järeltulijad ehk need, kelle vanemad kandsid selles piirkon-
nas tuntud suguvõsade perekonnanimesid nagu Karp, Kortin,
Nimvitski, Rebina, Subka, Šelk, Tšaška jne. 60–80-aastased põ-
liselanikud vastavad neile, keda Must ja Heiter nimetasid omal
ajal keskmiseks põlvkonnaks. Keelejuhtide vanemad (sнд

⁴ Kaart pärineb www.xgis.maaamet.ee (07.08.2010)

1880.–1905. a) vastasid aga 1960. aastate keelejuhtide põlvkonnale (snd 1875.–1900. a) (EKI EMSA EMH andmebaas). Välitööde põhiline meetod oli intervjuu, mille käigus kogusime nii lingvistilisi autobiograafiaid kui kakskeelset kõnet.

Lingvistilised autobiograafiad kujutavad endast inimeste jutustusi oma keeleomandamisest, -kasutusest ja unustamisest. Välitöödel kogusime keelejuhtide mälestusi nii enda kui oma vanemate keelekasutusest. Vastavalt meetodile selgitasime jutustusi lingvistiliste ja ajalooliste andmete abil. Sellise valiku põhjus on selles, et meenutused enda ja oma vanemate keelekasutusest võivad mõnikord tegelikust keelelisest käitumisest erineda. (Pavlenko 2008: 319–324)

Meenutusi poluvernikute keelest⁵

Kõige sagedamini meenutavad keelejuhid, et nende lapsepõlve kodukeel oli **eesti keel**. Vanemad rääkisid nendega ainult eesti keeles, kuigi isa või ema võisid ka vene keelt osata. “*Kodune keel, ma mäletan juba, viimasel eesti ajal oli nii, et ikka kodus rääkisid eesti keel. Elus, kodus nad [vanemad] rääkisid eesti keelt,*” jutustab keelejuht Õ. R. (snd Porskovo (prg Vaikla) 1926). Võrdluseks toome välja eelmise põlvkonna mälestusi oma lapsepõlve kodukeelest: “*Когда я стаю помнит, вси по-русски говорили; раньше вси по-русски, я була 10 год и совсем не знала по-эстонски.*” (‘Kui ma mäletama hakkasin, kõik rääkisid vene keeles; vanasti kõik vene keeles [rääkisid], ma olin kümneaastane ja üldse eesti keelt ei osanud.’) (Heiter 1971: 216)

Iisaku põliselanikele oli sagedasem olukord, kui nad olid omandanud või õppinud vene keele hoopis Iisakust väljaspool, nt küüditatuna või sõjaväeteenistuses Venemaal, töötades sisse-rännanud venelastega koos Iisakus või mujal Eestis. Tunnistusi vene keelest kui esimesest keelest või selle õppimisest vanemate

⁵ Keelejuhtide tähistamiseks kasutame siin ees- ja perekonnanime lühendeid koos sünnikoha ja -aastaga. Keelejuhtide tsiteeritud kõne on esitatud lihtsustatud transkriptsioonis.

käest peaaegu ei olnud (v.a R. S., snd Kuru 1929). Ilmselt sellepärast oli paljudel keelejuhtidel kooliskäimise ajal vene keele õppimisega suuri raskusi (eriti susisevate häälikutega). Sellest, et keskmine põlvkond ei osanud vene susisevaid häälikuid eristada, kirjutab ka Must (1965: 112). Sellest jutustas keelejuht V. R. (snd Nurme (prg Pootsiku) 1936) jt. Seda, et eesti keel oli omandatud emakeelena toetavad ka intervjuude audiolindistused.

Vene keeleks nimetasid informandid mõnikord oma vanemate poluvernikut keelt. Õ. R. meenutab, et ta vanemad ja vanavanemad oskasid rääkida nii eesti kui vene keeles. Isegi vanavanematel oli eesti keel kodukeelena harilikum, mäletab Õ. Vahel aga juhtus, et räägiti mõlemat keelt segamini või ainult vene keelt, eriti teekäijatega. Väikese tütarlapsena oli keelejuhil raske määratleda, milline vene keel see oli. *“Võib olla niimoodi, vahest ema, ma tean, rääkis nagu osa eesti keelt ja osa vene keelt, kui keegi oli tuld külla või midagi. Üks sõna, mis mul meelde on jäänud, missugune puu seal oli meil aias, et olid okkad küljes, ütleb: “Eto takoj, okkad torkivad.” Ehkki Õ. R. tunnistab, et tema vanemad ja vanavanemad oskasid vene või segakeeles kõnelda, on tal raske öelda, mis oli vanemate lapsepõlve esimene keel.*

Lisame, et nendes peredes, kus vanemad olid veidi varem sündinud (1880.–90. a paiku) või kus kodune kasvatus karmim oli (st peeti rohkem vanadest kommetest kinni), võis säilida kodukeelena nn vene keel (tegelikult vene-eesti segakeel).

Kuru külast pärit R. S. (snd 1929) on ainuke, kes kõneles esimese keelena Põhja-Peipsi vene murrakut, mille ta omandas oma vanemate käest. Eesti keele õppis ta hiljem, kui kolis Iisakusse elama. *“Вторая бабушка полуверник была, Ольга была йана, .. да я уже и не помню, .. по полуверски говорила, да и .. по-эстонски и по-русски, вместе язык .. ,”* mäletab keelejuht oma Liivakülast pärit vanaema. (‘Teine vanaema oli poluvernik, tema nimi oli Olga .. aga mina juba ei mäleta, poluvernikut moodi rääkis, eesti keeles ja vene keeles, keel oli koos.’) Heiteri (1967: 132) arvamusel on Kuru küla vene murrak lähedane Põhja-Peipsi vene murrakule, kuigi mõneti ka Iisaku murdega sarnane. Sellest vt ka Külmoja jt 2007.

Kõikide keelejuhtide vanemad aga poluvernikute keeles ei rääkinud. *“Julius ja Voldi, nemad, kui said kokku, siis mõni sõna eesti keeles, mõni sõna vene keeles, aga isa minul rääkis ikka eesti keelt päriselt,”* meenutab keelejuht L. K. (snd Nurme (prg Pootsiku) 1937). Informandi E. R. (snd Pootsiku 1931) isa on tulnud sellesse külla Tudulinnast juba 1857. a. Keelejuhi mälestusel tema vanemad segakeeles ei kõnelnud. Poluvernikute keel oli temale täiesti arusaamatu, kui ta seda esimest korda Vaiklas kuulis. *“Это полуверники, в деревни Вайкла, там. .. А старики, .. они говорили вот “телега” и потом, эта “rattas”, телега это калесо, “rattas”, так и .. если я там работал, так в первый раз, в канюшны, я ходил смотреть там, они говорили, что в первый раз трудно был знать, что там; один слово по-русски, один слово по-эстонски.”* (‘Need on poluvernikud, Vaikla külas, seal. Aga vanad inimesed, nemad rääkisid “телега” [‘vanker’], “телега”, aga pärast, et see on rattas, “rattas”, nii et .. kui ma seal töötasin, siis esimene kord, hobusetallis, ma käisin seal vaatamas, nad rääkisid, et esimene kord oli raske aru saada, mis seal on [st mida nad räägivad]; üks sõna vene keeles, teine sõna eesti keeles.’)

Kes Iisaku poluvernikud olid, seda määratlesid keelejuhid sageli erinevalt. Mõnikord oli poluvernikute rahvust raske määratleda, siiski suurem osa informante oli siiski ühel meelel, et need vene-eesti segakeele kõnelejad on eestlased. *“No nad rääkisid eesti keelt ja vene keelt, eesti keelt nad rääkisid, no, halb, siis kutsuti poluvernikut”* meenutab L. S. (snd Sälliku 1928). *“Rääkimas sai kuulda küll, no meie küla siin oli küllaltki palju, aga mina, mina ei mäleta. Eestlased (olid) aga vene keelt rääkisid rohkem, murrakuga,”* jutustab A. R. (snd Vaikla (end Porskovo) 1934). *“Nad vist olid eestlaste ja venelaste järeltulijad, tähendab, niisukesed segaverelised, ütle kohe,”* lisab V. R. (snd Nurme (prg Pootsiku) 1936).

“[По национальности полуверец был] эстонец по-моему. Nad abiellusid эстонец и русский и получают здесь полуверцы. А вот менер там, Kohtla-Järve, Narva, paljud abielluvad niimodi, mees on vene rahvusest, naine eesti rahvusest, no aga neid ei kutsuta полуверцы. .. Но это очень давно так получилось, в этой районе,” seletab L.-E. R. (snd Varesmetsa

1929). (‘[Rahvuselt oli poluvertsik] eestlane minu meelest. Nad abiellusid eestlane ja venelane ja said poluvertsikud. Praegu aga seal, Kohtla-Järvel, Narvas, paljud abielluvad niimoodi, mees on vene rahvusest, naine eesti rahvusest, aga neid ei kutsuta poluvertsikuteks. Aga see on ammust ajast nii selles kandis.’)

“*Nad [keelejuhi vanemad] olid eestlased, aga ma tean, siin Vaikla külas olid kunagi varem, ma tean, rääkisid [olevat räägitud, et siin elasid] poolakad, ja selle pärast võib olla kutsutigi meid poluvernikuteks. Nad on poolakatega segunenud vist, või midagi, vanast ajast. Seda mul on meelde jäänd, mis on ema poolt või nagu, kunagi juttuks olnud. Need Paleku omadeks kutsuti siin külas, mis Karbi nime all olid. Minu ema oli ka Karp. Aga just paläkkideks neid kuidagi kutsuti, need Paleku omad, Karbi suguvõsa seal. Karbid olid, minu isa pool õde abiellund seal [Vaiklas] Karbi Taavetiga, siis .. oli kaks või kolm venda, või mis tal oli, vot, need siis pidid olema kusagilt .. Milleks nad pallekiteks kutsuti, seda ma ei tea. Ikkagi vist midagi poolakatest,*” meenutab Õ. R. (snd Porskovo (prg Vaikla) 1926). Hüüdimini “Paleku omad” kuulus Karpide suguvõsa ühele harule, keda kutsuti nii Paleku talu järgi, kus olevat kunagi üks poolakas elanud (Moora 1964: 71, 77).

Poluvernikute elupaigaks nimetati sagedamini Vaiklat (end Porskovo): “*Nu, poluvernikut, üks Vaiklas oligi pool kaldu poluvernikut,*” tuletab meelde E. S. (snd Alliku 1930). “*Teises külas nad elasid, seal Vaiklas,*” lisab L. S. (snd Sälliku 1928).

V. A. (snd Lõpe 1940) oli ainuke keelejuht, kes viitas poluverniku mõiste religioossele päritolule. Kuigi tema teab seda ainult raamatuallikate järgi: “*Говорят, что это вера* (‘räägivad, et see on usk’), *нeмaд сaäл, сmаpоvеpue* (‘vanausulisus’) *сaäл Peipsiääres, аgа nеmаd ei old päris seda usku ega päris teist usku, sellepärast, ei old õiget luterlased, ei old õiged need vanausulised, sellepärast need olid siis nagu need poolusulised.*”

Tänapäeva keelejuhid peavad ennast juba eestlaseks. Nt informandi Õ. R. suust (aga ka teistelt) kuulsime ütlust: “*Mina pean küll ennast eestlaseks, öeldakse küll, et poluvernikute küla või ka segand siin on, аgа mina ei pea ennast selleks, polegi pidand.*”

Suurem osa informante räägib, et nad ise sellises segakeeles ei kõnele. *“Mina ei tea, ei oska küll rääkida vist, ma räägin, siis räägin vene keeles, valesti, aga räägin, ja eesti keel,”* nendib L. K. (snd Nurme (prg Pootsiku) 1937). Mõned võrdsustavad sellist keelekasutust omaenda koodivahetusega. V. A. (snd Iisaku, 1940) toob välja: *“Они говорили как я, одно слово эстонскую, другую по-русскую.”* (‘Nad rääkisid nagu mina, üks sõna eesti keeles, teine vene keeles.’)

“[Vaikla] vanad inimesed, kui nad kokku said, rääkisid vene keeles, no see vene keel oli selline, et seda Venemaal me sellist keelt küll ei kuulnud,” seletab V. R. (snd Nurme (prg Pootsiku) 1936). Tema sõnul oli poluvernikute keel tänapäevasest vene ühiskeelest erinev, nii et oli võimalik selgelt eristada, millised Vaikla küla suguvõsad rääkisid segakeeles ja millised mitte. *“Siin majas niisukust keelt, küla keelt ei räägitud. A muidugi küla peal seal ja, ma ei tea, kuidas Säde omad, nemad vist ka ei rääkind, aga muidu seal, Kriinad, .. Kamarokid ja Paleku omad, ja need, vot, rääkisid niisukest ...”* Arvatavasti oli Vaikla elanikkond oma keelekasutuse poolest eripalgeline. Siin elasid nii poluvernikute keele kõnelejad kui juba eestistunud poluvernikud. Samuti elasid eestlastest perekonnad või segaperekonnad, kus abikaasa oli (nt peipsiäärsetest) vene küladest pärit (nt keelejuhi E. R. ema ja Õ. R. sugulased).

Kummalise vene-eesti segakeele tekkimist oli informantidel küllaltki raske seletada. Kõige sagedamini aga viitasid nad tsaarriaegse vene koolihariduse mõjule või läbikäimisele Peipsi venelastega.

Keelejuhid eeldavad, et kohalikud inimesed võisid õppida vene keele ära just tolleaegses koolis. *“Ну вот, не знаю, старики были тогда, тогда время было царистский власть был, да, был это русский школы, но тогда так полуверники получили, мало ходили тогда, ходили мало, и начали так, слово по русски, слово по эстонски, и получили полуверники,”* mõtiskleb E. R. (snd Pootsiku 1931). (‘No vot, ei tea, vanad inimesed olid tollal, tollal oli tsaarivõim, olid vene koolid, tollal tulid niimoodi poluvernikud, käisid harva koolis, ja siis hakkasid niimoodi, üks sõna vene keeles, teine eesti keeles, ja tulid välja poluvernikud.’)

Sarnaselt arutab Õ. R.: “Ema õppis [vene keele] ka siin Vaikla koolis, aga siis oli see aeg, ta oli üheksa-aastaseks, läks kooli, mis oli 1913. või 1914. aastal, niimoodi, siis oli ju siin koolis ei tohtinud rääkida eesti keelt, kõik oli vene keeles. Ema rääkis, et ei tohtind tunni ajal eesti keelt üldse rääkida, vene keeles oli kõik.”

Tihti aga oli mainitud ka iisakulaste suhtlust peipsiäärsete venelastega. Informandid arvavad, et nii tänu Peipsi venelaste sagedasele liikumisele Iisakus kui ka iisakulaste endi asjaajamisele rannaäärsetes külates, võisid nende vanemad vene keele ära õppida. L.-E. R. (snd Varesmetsa 1929) meenutab: “У меня дедушка полный полуверчик был. Поехал туда Алажõe, там так много угощали, я так помню, что бабушка говорит: “Но теперь дедушка не вернётся, там так угощают, и такие большие печки, seal on, ja там он спит, и угощают, viinaga, ja разговаривают, .. и теперь там несколько дней дедушка в гостях.” No vot, seal ta õppiski,” lisab L.-E. (‘Minu vanaisa oli täielik poluvertsik. Sõitis sinna Alajõe, seal nii palju tehti välja, mina niimoodi mäletan, et vanaema räägib: “No nüüd vanaisa tagasi ei tule, seal nii tehakse välja, ja nii suured ahjud, seal ta magab, ja kostitatakse viinaga, ja aetakse juttu, .. ja nüüd seal on mitu päeva vanaisa külas.” Seal ta õppiski.’)

Keelejuhid L. S. (snd Sälliku, 1928) ja S. S. (snd Kasevälja 1920) meenutavad, kuidas paljud peipsiäärsed venelased käisid nende kodus jalgu puhkamas (sest Iisaku valda kuulusid ka Peipsi vene külad). L. S. meenutab: “Isa rääkis vabalt vene keelt. Meil käisivad niisikesed kaupmehed, Mustveest ja külade ... käisivad, ja need olid venelased, meil nad olid ööd, ja söötsivad obust ja säärt sis eks isa õppinudki. .. Siis olid ju rannaäärsed külad säärt ligidal, Uusküla, ja Kattaze, need käisid kogu-aeg meilt läbi.” Informantide endi lapsepõlve vene keele oskus oli rohkem passiivne, sest vanemad kasutasid kodukeelena eesti keelt. Keelejuhid võisid kuulda peipsiäärsete venelaste kõnet, millest nad hästi aru said, kuid ise rääkisid vene keelt väga vähe. “Kui tuli meile, need kalamehi, kes palju ... Uue külas ... Peipsiääre hobustega ... käisid, ikke vene keelt rääkisid, ma kõik kuulsin pealt, aru sain, .. [ise aga keelejuht ei rääkinud, sest] mis mul rääkida oli vaja, kellega, vana kalameestega rääkida vaja oli(?)” jutustab S. S.

Informandi L. T. (snd Pootsiku 1927) mälestused on sarnased. Ta meenutab, et Sälliku külast pärit vanemate suhtluskeel oli eesti keel, ehkki nad kõik oskasid ka vene keelt. *“Ema oskas vene keelt, tema oli pärit Sälliku külast, seal vanasti räägiti ju seda vene keelt, niisukest, see vanaisa oli ka, ja et vene keelt need oskasid kõik.”* Keelejuht peab oma vanemaid eestlaseks. L. T. ei tea täpselt, kuidas ta ema on vene keele ära õppinud, aga oletab, et tegemist võis olla kooliharidusega. Isa ja ema vene keelt toetas tihe suhtlus Peipsi vene küladega.

“Mina ei oska, oleks ma varem, oleks taipand, oleks kirjutand üles, kuidas minu isa, ta rääkis täiesti õieti kirjakeelt, aga kui vahest tahtis niimoodi rääkida, nii, nagu need poluvernikud räägivad, siis oli väga, väga huvitav, oli see, oli väga huvitav; ei jäänud meelde, ei kirjutand üles see; ta ei olnud eesti keel ja vene keel,” jutustab keelejuht V. A. (snd Lõpe 1940). Tänapäeva keelejuhid on poluvernikute keelt kindlasti kuulnud (eriti Vaikla küla inimestelt), aga enam ei oska konkreetseid näiteid meelde tuletada.

Noorema põlvkonna keele kujunemist seletasid keelejuhid normikeelse kooliharidusega. *“Minu kooliõpetaja oli ... ütles, et vot, sellist asja ei tohi olla, et sa niisukest jama akkad ajama, puhtas eesti keeles räägid ja kõik,”* meenutab keelejuht A. R. (snd Vaikla (end Porskovo) 1934). Tema käis Iisaku algkoolis 1942.–49. aastal. A. tunnistab, et oskab rääkida nii eesti kui vene keelt lahus, kuid neid segama ei ole harjunud. Informant V. R. (snd Nurme (prg Pootsiku) 1936) lisab: *“Siin ju vahepeal oli, ei tohtinud ühtegi murret ega niisukest asja, ei old ju vene [nõukogude] ajal, seda ei tohtinud, pidid ainult ... koolis õpetati ühes eesti keeles ja nii ta oligi, ja nii kaduski see murre ära.”* See kommentaar vihjab, et poluvernikute keel oli põlu all ka hiljem, 1950.–1960. a.

Poluvernikute keele hääbumist seletati sageli vanimate inimeste elust lahkumisega. *“А, умирали старики, все умирали, здес ранше был двэсти петдесат человек, здес в деревнэ, а тепер только один я старик остался, .. а дети город пош-ли,”* räägib keelejuht E. R. (snd Pootsiku 1931). (‘Vanad inimesed surid ära, kõik surid ära, siin oli varem 250 inimest, siin külas, aga nüüd olen jäänud mina, vanamees, üksi .. lapsed aga

linna ära läksid.')

Tema sõnul oli olukorral ka sotsiaalne tagapõhi. Suurem osa noorest põlvkonnast lahkus Vaikla kandist linnadesse, sest 1950.–60. a kolhooside ja sovhooside majandussüsteem ei andnud neile perspektiivi sinna jääda⁶. Noorema põlvkonna suhtlusvõrgustikud nii eesti kui vene ühiskeele kõnelejatega olid palju laiemad kui kodumaa poluvernikutel väikese ringkonnaga. Heiter nendib, et Iisaku murdele oli iseloomulik territoriaalne (ainult ühes külas) ja põlvkondlik (ainult vanim generatsioon) piiratus. Sel kahel põhjusel katkes Iisaku vene murraku põlvkondlik järjepidavus suhtlusvahendina. (Heiter 1971: 216, 217) Mainime siinjuures, et umbes pool meie informantidest viibis sellel perioodil mõne aja väljaspool Iisakut.

Audiolindistuste esialgse analüüsi järgi räägivad keelejuhid mõnede murdejoontega eesti ühiskeelt. Vene keele oskus on väga varieeruv, alates mõnedest lihtsamatest sõnadest kuni mõlema keele võrdse oskuseni. Vene keel on siiski kiiresti ununemas, sest võrreldes nõukogude perioodiga on praegu selle kõnelejaid Iisakus palju vähem. Kuigi keelejuhid kasutavad oma kakskeelses kõnes koodivahetust, ei kõnele nad enam seda ehedat loodevene murrakut, mida räägiti Iisakus veel 1960. aastatel. Nende vene keel on sarnastunud tänapäevase vene ühiskeelega. Keelejuhtide kakskeelsuse ja poluvernikutel keele säilinud joonte analüüs eeldab edasist ja põhjalikumat uurimist.

Dmitri Kulakov
Tartu Ülikool
Daumani tn 12-42,
Narva 20604, Ida-Virumaa
dmitri.kulakov@ut.ee

Anne Nurgamaa
Iisaku Muuseum
Alliku küla
Iisaku vald 41102
Ida-Virumaa

⁶ Kolhooside loomise mõjust maaelanike sisemisele migratsioonile vt Tannberg (2005).

Käsitirjad

- Nurgamaa, Anne 1985:** Iisaku ümbruskonna nimede muutumisest. Iisaku Muuseumi arhiiv, fond 1, säilitusühik 1359.
- Paurman, Daniel 1940:** Etnograafilised kirjeldused Iisakust ja Narvatagusest. Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv, fond 41.
- Peep, Helend 2001:** Vaikla Maatulundusklubi. Iisaku Muuseumi arhiiv, fond 1, säilitusühik 7009.
- Triik, Nikolai, Eduard Pedak 1909:** Aruane ainelise vanavara korjamisest. Eesti Rahva Muuseumi topograafiline arhiiv, fond 1.
- Vetekaja, Alli 1984:** Elutarkusi ja ütlemissi küla pealt. Iisaku Muuseumi arhiiv, fond 1, säilitusühik 1358.
- Vetekaja, Alli 1997:** Vaikla küla. Sugupuud ja mälestused. Iisaku Muuseumi arhiiv, fond 1, säilitusühik 3246.
- Vetekaja, Alli 2007:** Sahku ema mälestused. Iisaku Muuseumi arhiiv, fond 1, säilitusühik 7472.

Kirjandus

- Ariste, Paul 1930:** Korjamismatkal poluvertsikute maal. – *Eesti Kirjandus*, 364–370.
- Burdakova, Burdakova 2000** = Бурдакова, Ольга, Наталья Бурдакова: О словаре прибалтийско-финских заимствований в русских говорах эстонского Причудья. – *Inter dialektos nominaque*. Pühendusteos Mari Mustale. Toim J. Viikberg. Eesti Keele Instituudi toimetised 7. Tallinn, 18–38.
- EKI EMSA EMH andmebaas** = Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivi eesti murrete helilintide andmebaas.
- Heiter 1967** = Хейтер, Хелле: О русском диалекте в Ийзаку. – *Труды по русской и славянской филологии X*. Серия лингвистическая. Ученые записки Тартуского государственного университета. № 200. Тарту, 131–142.
- Heiter 1968** = Хейтер, Хелле: Диалектный русско-эстонский билингвизм на территории ЭССР. – *Ученые записки. Том*

92. *Материалы II диалектологической конференции*. Рига: Звайгзне, 14–23.
- Heiter 1971** = Хейтер, Хелле: Из истории изучения русских говоров северо-восточной Эстонии. – *Труды по русской и славянской филологии XX*. Серия лингвистическая. Ученые записки Тартуского государственного университета. № 279. Тарту, 206–222.
- H. R. 1930**: “Poluwernikute” maal. Alutaguse metsakolka elanikud ja nende olukord. – *Postimees* (Tartu), nr. 219, 4. <http://dea.nlib.ee> (19.05.2010).
- Johansen, Paul 1933**: *Die Estlandliste des Liber Censur Danicae*. Kopenhagen – Reval.
- Kaldmaa, Ida 1937**: Iisaku kihelkonna poluvertsikud. – *Eesti Kirjandus*, 309–317.
- Külmoja jt 2007** = Кюльмоя, Ирина, Наталья Богданова, Ольга Бурдакова: О различии в грамматической системе глагола говоров Принаровья, Западного и Северного Причудья. – *Очерки по истории и культуре староверов Эстонии. II*. Под ред И. П. Кюльмоя. Тарту: Tartu Ülikooli Kirjastus, 125–140.
- Ligi, Priit 1992**: Etnilistest oludest Alutagusel muinas- ja keskajal. – *Ida-Virumaa rahvakultuurist*. Koost ja toim I. Rüütel. Tallinn: Infotrikk, 5–9.
- Liiv, Otu 1928**: *Vene asustusest Alutagusel kuni XVIII sajandi esimese veerandini*. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetused V. Tartu: Loodus.
- [Masing, Wilhelm Otto] 1821**: Poolwernikud. – *Mahrahwa Näddala-Leht*. No. 2, 11–14. <http://dea.nlib.ee> (19.05.2010).
- Moora, Aliise 1953**: *Eesti ja vene elemendid Eesti NSV kirdeosa elanikkonna materiaalses kultuuris*. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised nr 2. II köide. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 194–215.
- Moora, Aliise 1964**: *Peipsimaa etnilisest ajaloost. Ajaloolis-etnograafilise uurimuse eesti-vene suhetest*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Must, Mari 1965**: Vene-eesti kakskeelsus Kirde-Eestis. – *Slaavi-läänemeresoome suhete ajaloost*. Toim H. Moora, L. Jaa-

- nits. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Tallinn: Eesti Raamat, 107–124.
- Must, Mari 1987:** *Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade*. Toim A. Laanest. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Mölder, Endel 1989:** Iisaku kool läbi aegade. – *Iisaku rajad*. Iisaku keskkooli almanahh. Tallinn: Eesti Raamat, 5–16.
- Nurgamaa, Anne 2007:** *Iisakumaa poluvernikud*. Iisaku: Iisaku muuseum.
- Pajusalu jt 2009** = Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg: *Eesti murded ja kohanimed*. Toim T. Hennoste. 2., täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pavlenko, Aneta 2008:** Narrative Analysis. – *The Blackwell Guide to Research Methods in Bilingualism and Multilingualism*. Ed. Li Wei and Melissa G. Moyer. Madlen, etc: Blackwell Publishing, 311–325.
- Rannut jt 2003** = Rannut, Mart, Ülle Rannut, Anna Verschik: *Keel, võim, ühiskond. Sotsiolingvistika ja keelepoliitika õpik*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus.
- Tannberg, Tõnu 2005:** Hilisstalinistlik Eesti NSV. – *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Koost A. Pajur, T. Tannberg, L. Vahtre jt. Toim S. Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 271–287.
- Tarvel, Enn 1996:** Virumaa Põhjasõja lõpuni. – *Koguteos Virumaa. Lääne-Viru Maavalitsus, Ida-Viru Maavalitsus*. Koost K. Saaber. Rakvere, 244–269.
- Tarvel, Enn 1999:** Põhijooni Jõhvi kihelkonna ajaloost. – *Vana kannel VIII. Jõhvi ja Iisaku kihelkonna regilaulud*. Koost H. Kokamägi, Ü. Tedre, E. Tuvi. Toim Ü. Tedre. Tartu: Eesti Keele Instituut, 28–83.
- Truusmann 1895** = Трусман, Юрий: Исацкие полуверцы в Эстляндской губернии. – *Временник Эстляндской губернии*. Кн. II. Ревель, 3–38.
- Ulst jt 2007** = Ulst, Terje, Saima Jürman, Kersti Karp: Vaikla kooli ajalugu. – *Iisaku lood*. III osa. Iisaku: Iisaku Muuseumi Sõprade Selts, 5–35.

Dmitri Kulakov, Anne Nurgamaa: Iisaku poluvernikide perrätulijaq ja näide kiil

Seon kirotusõn kias Iisaku poluvernikide keele (tuu tähendäs Iisaku vinne-cesti murdõkatskeelisüse) luku ja täämbädse päävä keelejuhtõ mälehtüisi tuust. Kirotusõ matõrjaal om peri 2009. aastaga uurmiskäügist, kon küsüteldi Iisaku kõgõ vanõmbit põlitsit inemiisi. Keelejuhtõ mälehtüisi kofati ja uuriti keeletiiduslik-kõ elolukõ meetodi perrä. Autori tsihis om vällä selgütäq, midä naaq inemiseq tiidvāq vanõmbidõ põlvkundõ keelepruugist.

Helüülesvõttidõ edimädse uurmisõ perrä vōi üteldäq, et täämbädse päävä põlidsõq inemiseq kõnõlõsõq ütsikide murdõjuuniga cesti ütiskiilt ni näide vinne kiil olõ-õi ināmb põhahum-moguvinne murrak. Keelejuhiq ommaq latsõn selges saanuq õnnõ cesti ütiskeele. Õnnõ üte keele mõistmist om takast avitanuq 1920.–1930. aastagidõ keelepoliitiga, miä pidi tähtsäs õnnõ normikeele pruukmist (tuud esiqerānis eestikeelitsin algkoolõn). Niisama ommaq suurõmbas lānnūq lābikāūmisvõrgostiguq cesti ütiskeele kõnõlõjidõga. Vinne kiil opiti ārq sagõhõhe vālānpuul Iisakut.

Keeletiiduslikke elolukõ perrä om nātāq, et keelejuhtõ latsõ-põlvõ kodokiil om olnuq cesti kiil. Keelejuhtõ vanõmbaq ommaq külh mõistnuq kõnõlda vinne vai segākeelen, a ommaq ummi latsiga kõnõlnuq cesti kiilt. Ummi vanõmbidõ edimāst kiilt om keelejuhel rassõ kimmāhe üteldäq.

Täämbädse päävä keelejuhiq arvasõq, et Iisaku poluverniguq ommaq imelikku vinne-cesti segākiilt kõnõlnuq cestlāseq. Näide meelest tekkü segākiil tsaariaigsidõ vinnekeelitside algkuulõ perāst vai lābikāūmise perāst Peipsi vindlāisiga. Hinnāst pidāvāq Iisagu põliselāniguq parhilla jo cestlāisis.

Tāhüssõnaq: keelejuhiq, küsütelemine, keeletiidusliguq eloluug, murrõq, ütiskiil, vinne kiil, cesti kiil, katskeelisüs.

Mārksõnad: keelejuhid, intervjuerimine, lingvistilised autobiograafiad, murre, ühiskeel, vene keel, cesti keel, kakskeelsus.

Dmitry Kulakov and Anne Nurgamaa: Descendants of Iisaku half-believers and their language

This article discusses the history of the language of Iisaku half-believers (i.e. the Russian-Estonian dialectal bilingualism of Iisaku) and the respective memories of the contemporary linguistic promoters. The material of the article is based on the fieldwork conducted in 2009, focusing on interviewing the oldest native inhabitants of Iisaku. The memories of the linguistic promoters were collected and analyzed using the method of linguistic autobiographies. The objective of the authors is to determine what constitutes the knowledge of the informants regarding the language use of the previous generation.

The preliminary analysis of the audiotaped data indicates that the contemporary native inhabitants speak Estonian communal language with a few dialectal features and their Russian language is no longer the dialect of Northwestern Russia. The linguistic promoters acquired only Estonian communal language in their childhood, this was enhanced by the general standardized linguistic policies of the years 1920–1930 (especially in Estonian-speaking primary schools) and enlarged communication networks with the speakers of communal language. Russian language was often obtained outside Iisaku.

According to the linguistic autobiographies the domestic language of the linguistic promoters was Estonian. Although the parents of the informants could speak Russian or macaronic language, they preferred to communicate with their children in Estonian. It is difficult for the linguistic promoters to designate the primary language of their parents.

The contemporary linguistic promoters consider Iisaku half-believers to be Estonians who spoke a peculiar Russian-Estonian macaronic language. In their opinion macaronic language originated from the Russian-speaking primary schools of the czarist era or was developed from intercourse with the Peipsi Russians. Contemporary native inhabitants of Iisaku regard themselves still as Estonians.

Keywords: linguistic promoters, interviewing, linguistic autobiographies, dialects, common language, Russian language, Estonian language, bilingualism.

LIVVIN OPASTAMINE PRIÄŽÄS DA PRIÄŽÄN PIIRIS

ALEKSANDRA RODIONOVA

Jälgimäzet kaksikymmen vuotta voi sanuo vuozikse, konzu ruvettih elvyttämäh da kehittämäh eri kielii, niilöin kirjukielii, kuduatoi nygöi sanotah nuorikse kirjukielikse. Täh joukkoh kuuuugi karjalan kielii.

Vuvvennu 1989 Petroskois Tiedoakademien Karjalan tiedokeskukseks oli pietty tiedokonferensii “Karjalazet” (Зайков 2002: 12), kuduon jälles kielentutkijat, karjalan kielen opastajat, lehtimiehet pandih kai väit, gu karjalan kielii rubies elbymäh da aktiivizesti kehittymäh: oli piästetty valdah kirjaimikko da erähis Anuksen piirin školis ruvettih opastamah karjalan paginkieldy lapsile, kuduot maltettih karjalakse. Karjalan kirjukielii rubei Karjalan tazavallas kehittymäh da elbymäh kahtes muvvos: livvikse da vienakse. Silloi gu ilmestyttih karjalan kielen enzimäzet azbukad, (ezimerkikse, Ljudmila Markianovan da Zinaida Dubrovinan livvin “Aberi” (1990) da Pekka Zaikovan “Vienan aapi-ni” (1992), azbukad livvin da vienan piämurdehil), karjalan kieldy školis ruvettih opastamah latinalazen kirjaimikon pohjal kahtel piämurdehel: livvikse da vienakse. Monis školis opastajat ruvettih opastamah lapsii kirjuttamah da lugemah karjalakse.

V. 2007 Karjalan Tazavallan rahvahallizen poliitiekas da uskondollizien azieloin ministerstvu “Karjalan, vepsän da suomen kielien valdivollizes kannattamizes Karjalan Tazavallas” -kielizakonan da “Karjalan, vepsän da suomen kielien valdivolline kannattamine Karjalan Tazavallas vuozikse 2006–2010” -ohjelman puuttehis oli pietty rahvahan kyzely gu tutkie karjalan kielen käyttämizen tilua joga Karjalan Tazavallan piiris, kus allun aluu eletäh karjalazet (Bogdanova 2007: 17). Tämä kyzely auttoi tiijustua rahvahan mielen karjalan kielen nykytilas da karjalan kielen opastamizes školis. Tutkimukseh näh ruadojoukot luajittih kyzelylistat kylien piälikköllöih niškoi, školien, kul’tuurutaloloin da päivykodiloin johtajih näh, opastujih da opasta-

jih niškoi, kudamien avul opittih suaha rahvahan mieli karjalan kielen opastamizes da nygytilas.

Kerätyn kieliaineston mugah voi nähtä karjalan kielen opastandua Priäžän piirin ezimerkil.

Priäžäs da Priäžän piiris eletäh karjalazet: livviläzet da lyydiläzet. Priäžän piirin školis opastetah lapsii vaigu livvin murrehtu, lyydin murrehtu ei opasteta. Lyydiläzet opittih perustua karjalan kielen lyydin murdehen opastamistu Kuujärves, nygöigi sie opastetah kielder vaigu kerhos. Vuvvennu 2007 da 2008 “Lyydilaine siebr” järjesti lapsile kielikurssit, kudualois otettih ozua lapset Priäžän školasgi. Vaigu yksikai Priäžän piirin školis opastetah karjalan kielen livvin murrehtu, no täs vuvves algajen Pyhäjärven “Kapel’ka (Pizaraine)”-päivykois opitah opastua lyydin murrehtu lapsile. Tahtotahgi perustua “Lyydilaizen siebran” kannattamizes lyydin murdehen kielikurssii Priäžäsgä, kuduas opastuttas kielder eri-igäzet lapset.

Priäžän piiris karjalan kielen opastamine algoi 1990-luvul, silloi kaksi školu – Vieljärven da Nuožärven školat allettih opastua karjalan kielder lapsile. Allus opastamine oli ylen jygei: ei olluh tarvittavii kniigoi, karjalan kielen kielioppiloi da tekstoi karjalan kielel – se azetteli opastanduprotsessua. Konzu ilmesyttih enzimäzet karjalan kielen opastundukniigat (ezim. L. Markianovan “Kirjuniekku” vuvvennu 1992, T. Boikon “Oma sana” vuvvennu 1996), karjalan kielen opastamine tuli äijii kebjiemäkse. Vuvvennu 1993–1994 karjalan kielder ruvettih opastamah sežo D’essoilan, Kinelahthan da Heččulan školis, Pyhäjärven školas livvin murrehtu opastettih kerhos. Karjalan kielen opastamine oli järjestetty kunnolleh: algukluasois karjalan kielder opastettih 3 čuassuu ned’älis, 9. kluassassah livvin murrehtu opastettih 1–2 čuassuu ned’älis.

Priäžän školas karjalan kielder opittih opastua mondu kerdua: kielder opastettih kui algukluasois, mugai eri kluasois, kudualois oldih eri-igäzet lapset. Vuvvennu 1990-lopus da 2000-allus karjalan kielen livvin murdehen opastamine oli otettu huomiovoh Ven’an opastunduhjelmah, vaigu oligi äijy vaigevuksii – ei olluh tarvittavua lit’eratuuria karjalan kielen opastamizeh niškoi, da puaksuh muututtih opastajat.

Mennyön vuvven kyzelyn mugah tuli ilmi, gu vuvvennu 2006–2007 karjalan kieldy opastettih D’essoilan školas, Nuožarves, Viel’järves da Pyhäjärves:

škola	kluassat	lapsien miäry	čuassuloin miäry
D’essoilan škola	5., 6., 7. kluassois	35	2 čuassuu n’edälis
Nuožarven škola	2.–7. kluassois	11	1 čuassuu n’edälis
Viel’järven škola	1.–2. kluassois	11	1 čuassuu n’edälis
	3.–4. kluassois	16	2 čuassuu n’edälis
Pyhäjärven škola	5.–9. kluassois	Kerho-opastundu	2 čuassuu ned’älis

Tänävuon Viel’järven školas urokannu karjalan kieldy opastutah 5 hengie 4. kluassas, 33 lastu opastuu kieldy kerhos; D’essoilan školas opastuu 50 hengie 5.–9. kluassois, Nuožarven školas 4. kluassas karjalan kieldy opastuu 1 opastui, 5.–9. kluassasah opastuu 9 hengie, Pyhäjärven školas alguklassois opastutah kieldy 3 lastu, keskiklassois vai 1.

škola	kluassat	lapsien miäry
Vieljärven škola	4. kluassas	5
	kerhos	33
D’essoilan škola	5.–9. kluassois	50
Nuožarven škola	4. kluassas	1
	5.–9. kluassois	9
Pyhäjärven škola	algukluassois	3
	keskikluassois	1

Nygöi on painettu äijy tarvittavua literatuuria karjalan kielel: ongi kieliopit, tekstat karjalan kielel, vaigu Ven’an opastunduhjelmas karjalan kielele urokannu ei ole annettu ni yhty čuassuu, karjalan kieldy voi opastua vaigu ližäopastamizen avul, kerholois.

Mennytвуон karjalan kiieldy opastettih ližäopastamizen avul: erähät opastujat opastuttih kiieldy *Nuorižokeskukses*, sendäh gu školan johtajat ei nähty tarvehtu karjalan kielen opastandas Priäžan školas.

Priäžän školan karjalan kielen opastajan Nina Barminan sanoin mugah, mennytвуон vahnembienkerähmön aigua lövvyttih vahnembii, kuduat tahtottih, gu heijän lapset opastuttas karjalan kiieldy, sit karjalan kiieldy kerho-opastudannu ruvettih opastamah 1. da 2. klasois 1 čuassu ned’älis. Tänävuon karjalan kielen urokkoiet opastundupäivän lopus (2. da 3. kluassois 1 čuassu ned’älis). Tämä äijäl vaigevuttau opastanduprotsessan, gu lapsile on ylen jygei opastuo kiieldy opastundupäivän lopus.

Vuvvennu 2008 algajen opastajat käytetäh opastunduliteratuurannu Kočerinan Pagizemmo karjalakse, Markianovan Aberi da Kirjuniekku, Boikon Oma sana, Karjalan kieli 1-kniigua al-gukluassois. Keskiukluassois lapset opastutah karjalan kielen grammatikkua Markianovan Karjalan kieliopin mugah (vaigu kielioppie lapset ruvetah opastumah jo al-gukluassois). Karjalan kielen opastujes lapset lugietah ezimerkikse, Vladimir Brendo-jevan, P’otr Semjonovan, Paavo Lukinan, Aleksandr Volkovan, Zinaida Dubininan karjalankielizii tekstoi.

Toizes puoles, voimme piättiä, gu Priäžän školas karjalan kielen opastamine täs vuvves algajen on vähäzel kohendunnuh (oli ilmoitettu mieli, gu täs vuvves algajen Priäžän keskiškolas karjalan kiieldy ruvettas opastamah 1.–11. luokkah suate, mi on ylen tärkei karjalan kielen elvyttämizeh näh), vaigu aigua karja-lan kielen opastämizeh niškoi ei ole annettu ni yhty čuassuu, karjalan kiieldy opastetan kerho-opastundal:

Kluassu	Opastujien miäry
1. kluassu	7
3. kluassu	8
4.–5. kluassois	12

Kul’tuurutalois on kerätty *Pilli*-ryhmä (15 lastu), kuduat pa-jatetah livvikse. Priäžän piiris ollah perustettu karjalan gorničat, kus on olemas karjalazien sobien da vehkehien ozutteluezinehet.

Sidä paiči Priäžän piirin päivykodilois sežo on perustettu karjalan kielen opastamine (Priäžäs, Vieljärves, Nuožarves da Pyhäjärves opastetah karjalan kiieldy), no lapset ei paista karjalakse kogo päiviä päivykois, mugai perehis vahnembienke ei paista. Priäžän päivykoin da Priäžän školan keskel ei ole jatkuvustu, gu Priäžän piiris ei käytetä mostu tehnologiedu, kui kielipezät.

Annikka Pasazen artikkelis, kudai on ilmestynnyh vuvvennu 2005, on kirjutettu, gu kielipezä kui päivyhoitokohtu on tarkoitettu vähemmistökielten lapsile. Lapset puaksuh ei malteta kiieldy, konzu tullah kielipezäh, sit hyo ruvetah ellendämäh, myöhembii pagizemahgi kiieldy (Pasanen 2005: 72). Vepsäläzet sežo perustettih *Kel'pezä*, vaigu tämä kielipezä toimiu kui kezäkieliluageri.

Kielipezä toimu Kalevalan (Uhtuan) piiris 2000–2006, moizii kielipezöi perustetah sežo Petroskois (lapsienkois № 20) da Anuksen piiris. Priäžän piirisgi tahtotah perustua kielipeziä Raduga (Ukonkuari)- päivykois jo tänävuon (Мейян элайгы: 3).

Uvves Ven'an opastunduhjelmas ei ole semmostu alovehelistu komponenttua, kudaman avul školis voidas kunnolleh opastua karjalua lapsile. Nygöi tämän ohjelman mugah karjalan kielele ei annettu čuassuloi, kiieldy opastutah ližäopastundas, mi on ylen jygei. Karjalas on valmistamas zakonu, kudai miäräy, mitustu kyliä da piirii voibi sanuo rahvahallizakse. Tämän zakonan projektah on kirjutettu, gu rahvahallizekse piirikse voi nimittii moizii, kudualois eläy kanduheimoh kuulujua rahvastu. Priäžän piiris karjalazii (44%) da ven'alazii (46%) on läs puolekkai (Oma Mua: 1). 7. ligakuudu ylimiäräizel kahteskymmenesnel'l'ändel Priäžän nevvoston kerähmöl Priäžän piiri lopun lopukse on suannuh rahvahallizen statussan, kudaman avul školan opastunduhjelmah voidas ližätä alovehelline komponenttu – se avuttas panna opastandupluanoih karjalan kieli urokkannu. Toivommo, gu školan johtajat piätettih ližätä sen.

Mennytvuon kyzelylöin aigah ei pandu piämiäräkse tiijustua, kui hyvin lapset tietäh karjalan kieli eri školis dai iče škola ei arvoile sidä, kui on toizien opastusainehienke, kudualois pietäh tutkindoloi da pannah vuoziarvosanoi. Yksikäi nerokkahat karjalan kielen opastujat jatketah opastundua Petroskoin valdivon yliopistos karjalan da vepsän kielen da literatuurain laitoksel da

Karjalan valdivon pedagouguyliopistos, kus varustetah karjalan kielen alantiedäjii.

Täs ezitelmäs opin ozuttua karjalan kielen opastundua Priäžän školan ezimerkil. Olen kiinnostunnuh sih, gu tarkistua karjalan kielen opastundua toizis školisgi, gu suaha tarkiedu kuvua, kui opastetah omua kieldy Karjalan Tazavallas. Se on ylen tärkei sih gu tiijustua mittuzii ongelmoi ollah olemas karjalan kielen opastundas, da nämmien ongelmien piättämizes.

Vaiku sit, konz roijjah tävvet tiijot täs azies voi luadie todizet piätökset karjalan kielen opastandas da selgieh ezittiä da perustella net toimenpivot, kuduat avvutettas tovellizes karjalan kielen elvyttämizes.

Aleksandra Rodionova
Institut of Linguistics, literature and history
Karelian Research Centre of RAS
Pushkinskaya, 11
Petrozavodsk 185910
Republic of Karelia, Russia
santrar@krc.karelia.ru

Lähtiet

Bogdanova, Jelena 2007: Karjalan kielen tila Karjalan Tazavallas, sen kehityksen hommat da tulii aigu. – *Развитие карельского языка в Республике Карелия: состояние, проблемы, перспективы* (материалы Республиканской научно-практической конференции 26–27 июня 2007 года. Петрозаводск, 17–19.

Boiko, Tatjana 1996: *Oma sana*. Petroskoi.

Kočerina, Jelena 2004: *Opastummo livvin kieldü – Opassamma vianan kieltä*. Petrozavodsk.

Markianova, Ljudmila 1992: *Kirjuniekku*. Petroskoi.

Markianova, Ljudmila 1993: *Livvin murdehen morfoulogii. Nominat da abusanat*. Petroskoi.

- Markianova, Ljudmila 1995:** *Livvin murdehen morfoulogii. Verbit. Adverbi.* Petroskoi.
- Markianova, Ljudmila, Dubrovina, Zinaida 2002:** *Aberi.* Petroskoi.
- Pasanen, Annikka 2005:** Kielipesätoiminta osana karjalan ja inarisaamen revitalisaatioita. – *Sukukansaohjelman arki.* Helsinki, 67–82.
- Oma Mua** = Rahvahalline piiri da kylä: mi se on? – *Oma Mua* 44 (928), 1.
- Zaikov, Pekka 1992:** *Vienan aapini.* Petroskoi.
- Зайков, Петр 2002:** О преподавании карельского языка в Петрозаводском государственном университете. – *Бубриховские чтения: Проблемы прибалтийско-финской филологии и культуры.* Сб. науч. ст. Изд-во: Петр ГУ. – Петрозаводск, 12–17.
- Мейян элайгу** = Здравствуй, детский сад. – *Наша жизнь* 44 (7264).

Aleksandra Rodionova: Aunusõkafala keele oppaminõ Priäžän ja Priäžä piirkunnan

Päält 20 aastaga tagasi, aastagal 1988, ku alostõdi vahtsõst kafala keele edendämisege, naati koolin oppama kattõ kafala kiilt: põha puul kafala (*viena*) ja lõunõ puul aunusõkafala (*livvi*) kiilt.

Kafala Vabariigin tetti 2007. aastagal küsütelemine, et teedäq saiaq, midä rahvas arvas kafala keele parhilladsõst saisost ni koolõn oppamisõst. Saadu matõrjaali perrä om seon kirotusõn kaet aunusõkafala keele oppamist Priäžä piirkunnan.

Priäžän ni Priäžä piirkunnan eläs kats põlist Kafala rahvast: livviq ni lüüdiq, a koolin opatas sääl põliskeelist 1990. aastagast pääle õnnõ aunusõkafala (*livvi*) kiilt. Tuud opatas kas peris tunnin vai tsõõritunnin. Näütüses Priäžä keskkoolin oll minevä aastaga aunusõkafala keele oppus õnnõ tsõõritunnin, a mitmõn tõõsõn koolin (nt Vieljärve, Pyhäjärve, Nuožärve, D’essoila, Kinelähta ja Heččula koolin) opati taad kats kõrda nädälin kas algklassõn edimädsest viiendäni klassini vai viiendäst ütetõistkümnendäni klassini. 2008.–2009. opiaastagal opõq aunusõkafala

kiilt 37 last Vieljärve, 50 D'essoila, 10 Nuožarve ja 4 Pyhäjärve koolin. Priäžä keskkoolin om timahavva naat aunusõkafala kiilt oppama edimädsest kooniq ütetõistkümnendäni klassini vällä. Taa om kafala keele edendämises tähtsä edesimine.

Aunusõkafala kiilt opatas ka latsiaion (Priäžän, Vieljärven, Nuožarven ja Pyhäjärven).

Palfoq andõkambaq kafala keele opjaq lätväq päält kuuli edesi opma Petroskoi Riigiülikuuli vai Petroskoi Pedagoogigaülikuuli, kon nä saavaq ka aunusõkafala kiilt edesi oppiq.

Tähüssõnaq: kafala kiil, aunusõkafala kiil, lüüdi kiil, murdõq, veidembüskiili haridus, kooliq

Märksõnad: karjala keel, aunusekarjala keel, lüüdi keel, murded, vähemuskeelte haridus, koolid

Aleksandra Rodionova: Olonets Karelian language teaching in the Priäžä and Priäžä district

The decision to revitalize the Karelian language was taken 20 years ago. Soon the schools began to study two main variants of Karelian – Olonetsian and Karelian (Proper). There was a monitoring survey carried out in 2007 in order to assess the situation of Karelian language studies nowadays.

This article discusses the problems of teaching Olonets Karelian language in Priäžä (Pryazha) district. Both Olonetsians and Ludians live in the Priäžä district, but only Olonets Karelian is taught in the district schools. The teaching of Olonets Karelian was started in 1990. Olonets Karelian language was taught in Vieljärvi (Veldozero), Nuožarv (Kroshnozelo), Kinelahda, D'essoila (Essoila), Pyhäjärvi (Svyatozero), Heččula (Savinovo) and Priäžä as the lessons and as sections. In 2008–2009 the 37 pupils in Pyhäjärvi, 50 in D'essoila, 10 in Nuožarv, 4 in Pyhäjärvi, and 27 in Priäžä were studying Olonets Karelian language. The Olonets Karelian language is also taught in the kindergartens (in Priäžä, Vieljärvi, Nuožarv, Pyhäjärvi). After finishing school

many Olonets Karelian language speakers go to the Petroskoi (Petrozavodsk) State University or Petroskoi Pedagogic University where they also can study the Olonets Karelian language.

Keywords: Karelian language, Olonets Karelian, Ludian, dialects, education of minority languages, schools

Võro Instituudi toimõnduisist om innemb ilmunuq:

Nr 1 Õdagumeresoomõ lõunapiir.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jüvä Sullõv. Võro, 1997.

Nr 2 Ku kavvas Setomaalõ seto rahvast jakkus.

Toimõndanuq Külli Eichenbaum. Võro, 1998.

Nr 3 Lõunaeesti keelest ja kiräkeelest.

Toimõndanuq Nele Reimann ja Tõnu Tender. Võro, 1998.

Nr 4 Õdagumeresoomõ väikuq keeleq.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv ja Karl Pajusalu. Võro, 1998.

Nr 5 Tiidüs ja tõdõ. Märgütüisi.

Toimõndanuq Enn Kasak ja Jaan Kangilaski. Võro, 1998.

Nr 6 Õdagumeresoomõ veeremaaq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Tõnu Tender. Võro, 1999.

Nr 7 Võro kirändüse luumine.

Toimõndanuq Kauksi Ülle ja Nele Reimann. Võro, 2000.

Nr 8 A kiilt rahvas kynõlõs.

Toimõndanuq Kadri Koreinik ja Jan Rahman. Võro, 2000.

Nr 9 Tiijuht ABC kiräoppusõ manaq.

Nele Reimann. Võro, 2000.

Nr 10 Õdagumeresoomõ piirisüämeq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jüvä Sullõv. Võro, 2000.

Nr 11 Õdagumeresoomõ ütistüseq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2001.

Nr 12 Võro-eesti synaraamat.

Kokko pandnuq Jüvä Sullõv. Tarto-Võro, 2002.

Nr 13 Võromaa kotussõnimmist.

Mariko Faster ja Evar Saar, toimõndanuq Peeter Päll. Võro, 2002.

Nr 14 Väikeisi kiili kokkoputmisõq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2002.

Nr 15 Õdagumeresoomõ hummogupiiř.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2003.

Nr 16 Kiil ja hindätiidmine.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2004.

Nr 17 Piirikultuuriq ja -keeleeq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2005.

Nr 18 Mitmõkeelisüs ja keelevaihtus õdagumeresoomõ maiõ pääl.

Toimõndanuq Helen Koks ja Jan Rahman. Võro, 2006.

Nr 19 Seto sõnastik.

Julius Mägiste, toimõndanuq Mariko Faster. Võro, 2007.

Nr 20 Õdagumeresoomõ kodo.

Toimõndanuq Helen Koks ja Jan Rahman. Võro, 2007.

Nr 21 Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil?

Küllli Eichenbaum ja Kadri Koreinik. Võro, 2008.

Nr 22 Koolitus ku keele ja kultuuri umamoodu hoitja

Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2008.

Nr 23 Kirändüs/kiil veidembüsen

Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2009.